

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**AB’NİN BATI BALKANLAR ÜZERİNDEKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ: BOSNA-
HERSEK VAKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİFNUR KILIÇ

HAZİRAN-2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**AB’NİN BATI BALKANLAR ÜZERİNDEKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ: BOSNA-
HERSEK VAKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elifnur KILIÇ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erol KALKAN

HAZİRAN-2021

TRABZON

ONAY

Elifnur KILIÇ tarafından hazırlanan “AB’nin Batı Balkanlar Üzerindeki Dönüştürücü Gücü: Bosna-Hersek Vakası” adlı bu çalışma 02.08.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Burak HERGÜNER	Başkan	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Erol KALKAN	Danışman	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Elifnur KILIÇ

16.06.2021

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkiler disiplini, bölgesel bir örgüt olan Avrupa Birliği'nin (AB) hem küresel bir aktör olarak politikalarını hem de yerel devletlerle olan ilişkilerini içeren Avrupa Birliği çalışmalarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği çalışmaları AB'nin dış politikasına odaklanan sayısız çalışmaları içermektedir. AB'nin en bilindik dış polititka aracı ise şüphesiz genişleme politikalarıdır. Bu bağlamda entegrasyon sürecinde olan ülkeler ve AB'nin bu ülkelere yönelik izlediği politikalar ilgiyle araştırmacılar ve siyasi elitler tarafından takip edilmektedir.

Yakın geçmişte etnik çatışmaların yaşandığı Batı Balkan ülkeleri ise öncelikli olarak güvenlik endişeleriyle ilişkilendirilerek AB'nin bölgeye olan ilgisini çekmiştir. Böylece son yıllarda entegrasyon sürecinin ivme kazandığı Batı Balkan ülkeleri; üyelik yolunda üstesinden gelmeye çalıştıkları ortak sorunları ve tarihsel zorluklarıyla AB'nin hem bölgesel hem de ülke bazında dönüştürücü kapasitesini test ettiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bosna-Hersek ise kendine özgü sorunları sebebiyle Batı Balkan ülkeleri içerisinde AB uyum sürecinde en çok zorluklarla karşılaşan ülkelere biri olarak dikkat çekicidir. Bu bağlamda Bosna-Hersek vakası AB'nin dönüştürücü kapasitesi için önemli bir test alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1995 yılında yaşanan Srebrenitsa Katliamı'nın yaşanmasıyla derinleşen etnik sorunların görüldüğü bu ülkede, AB'nin öncelikli hedefi barışın inşası ve sürdürülebilirliği olmuştur.

Söz konusu hedefi hayata geçirmek amacıyla Bosna-Hersek üzerinde etkili olmaya başlayan AB, Bosna-Hersek'i entegrasyon politikasına dahil ederek dönüştürücü kapasitesini bu ülke üzerinde kullanmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Batı Balkan ülkeleri arasından bir tipik vaka olarak seçilen Bosna-Hersek'te AB'nin sebep olduğu uyum baskısıyla meydana gelen değişimler, AB – Bosna-Hersek ilişkileri incelenerek ayrıntılı hale getirilecektir.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Erol KALKAN'a teşekkür ederim.

Haziran, 2021

Elifnur KILIÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPALILAŞMA VE YENİ KURUMSALCILIK TEORİSİ.....	6-34
1.1. Giriş Açıklamaları.....	6
1.2. Avrupalılaşma ve ABleşme Kavramları.....	6
1.2.1. ABleşme Kavramı.....	7
1.2.2. ABleşme Sürecinin Boyutları.....	11
1.2.3. ABleşme Kavramı AB Dışındaki Aktörler Üzerindeki AB Etkisini Nasıl Açıklar?	13
1.2.4. Doğrudan ve Dolaylı ABleşme Mekanizmaları.....	15
1.3. Yeni Kurumsalcılık (New Institutionalism) Teorisi.....	20
1.3.1. Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı.....	20
1.3.2. Tarihsel Kurumsalcılık.....	22
1.3.3. Sosyolojik Kurumsalcılık.....	28
1.3.4. Söylemsel Kurumsalcılık.....	30
1.4. Sonuç Açıklamaları.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE METODOLOJİSİ.....	35-54
2.1. Giriş Açıklamaları.....	35
2.2. Araştırmanın Amacı, Literatüre Katkısı ve Kısıtlılıkları.....	35
2.3. Araştırmanın Tasarımı.....	36

2.3. Nitel Araştırma Yöntemi, Veri Toplama ve Analiz Süreci.....	41
2.3.1. Nitel Araştırma Yöntemi.....	41
2.3.2. Vaka Çalışması.....	42
2.3.3. Veri Toplama Süreci.....	48
2.3.4. Veri İşleme ve Analiz Süreci.....	49
2.4. Verilerin Güvenilirliği.....	52
2.4.1. Karşı Olgusal Senaryolar.....	52
2.5. Sonuç Açıklamaları.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATI BALKANLAR'IN ENTEGRASYON SÜRECİ VE BATI BALKANLAR ÜZERİNDEKİ AB ETKİSİ.....	55-83
3.1. Giriş Açıklamaları.....	55
3.2. Batı Balkanların ABleşme Süreci.....	55
3.2.1. Batı Balkanların AB Uyum Süreci Öncesi Tarihsel Durumu: Fikirler, İdeolojiler, Aktörler.....	56
3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumsuzluk Nedenleri.....	57
3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi.....	60
3.2.4. Batı Balkanlardaki Mevcut Durum.....	63
3.2.4.1. Arnavutluk'ta Güncel Durum ve AB Reformları.....	66
3.2.4.2. Karadağ'da Güncel Durum ve AB Reformları.....	67
3.2.4.3. Kuzey Makedonya'da Güncel Durum ve AB Reformları.....	68
3.2.4.4. Sırbistan'da Güncel Durum ve AB Reformları.....	69
3.2.4.5. Kosova'da Güncel Durum ve AB Reformları.....	70
3.3. Batı Balkanlar Üzerindeki AB Etkisi.....	71
3.4. Sonuç Açıklamaları.....	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BOSNA-HERSEK'İN ABLEŞMESİ VE AB'NİN BOSNA-HERSEK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	84-118
4.1. Giriş Açıklamaları.....	84
4.2. Bosna-Hersek'in 2003 Yılı Öncesi Tarihsel Durumu.....	84

4.2.1. Dayton Barış Anlaşması ve Bosna-Hersek'teki Siyasi ve İdari Yapı.....	87
4.3. Bosna Hersek'in ABleşme Süreci.....	92
4.3.1. ABleşme Yolunda Bosna-Hersek'in Demokratikleşmesi ve Anayasal Reform.....	93
4.3.2. Bölünmüş Toplum Yapısının Sebep Olduğu Etnik Sorunlar.....	99
4.3.3. Polis Reformu ve Hukukun Üstünlüğü Çerçevesinde Bosna-Hersek'in ABleşmesi.....	104
4.3.4. Bosna-Hersek'in Ekonomi Alanında Reform Süreci.....	110
4.4. Güncel AB İlerleme Raporu Işığında Bosna-Hersek'teki Durum	113
4.5. Sonuç Açıklamaları.....	117
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA.....	124
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ÖZET

Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında bulunan Avrupa Birliği çalışmalarında entegrasyon politikaları, üye ve aday ülkelere yönelik çalışmalar önemli bir yer kaplamaktadır. Batı Balkanlar entegrasyonunun ivme kazanmasıyla Avrupa Birliği çalışmalarında Batı Balkan ülkeleri nispeten yeni yeni tartışılmaya başlanmıştır. Balkanlar coğrafyasında yakın tarihte yaşanan etnisiteye dayalı kanlı savaşlar, hem Balkan ülkelerinin hemde Avrupa kıtasının güvenliği bakımından bölgeye duyulan ilgiyi artırmıştır. AB'nin en bilinen dış politika aracı olan entegrasyon süreci ise savaş döneminde bölge üzerinde etkili olan Amerika Birleşik Devletleri'nin zamanla yerini AB'ye bırakmasıyla söz konusu olmuştur. AB'nin bölge üzerindeki zamanla belirginleşen varlığı ise Batı Balkan ülkelerinde görülen değişimler ve mevcut durum üzerindeki AB etkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

AB entegrasyonu kapsamında yürütülen bölgesel ve ikili ilişkiler, Batı Balkan ülkelerini AB'ye yakınlaştıran ve bölge ülkelerinin geleceğini AB'de görmesini sağlayan temel etkindir. Bu kapsamda 2003 yılında Selanik Zirvesiyle birer potansiyel aday ülke haline gelen Batı Balkan ülkeleri için entegrasyon süreci başlamıştır. Bu tarihten itibaren AB, entegrasyon politikaları kapsamında Batı Balkan ülkelere yapılması gerekenler hakkında yol haritaları sunmaya başlamıştır. Entegrasyon sürecinin başlamasıyla bu ülkelerde görülen değişimler ise AB tarafından ilerleme raporlarıyla hem bölgesel hem de devletler bazında ayrı ayrı takip edilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, bölge devletleri üzerinde entegrasyon politikalarıyla belirgin hale gelen AB etkisini sorgulamaktır. Bu sebeple temel araştırma sorusu şu şekilde olmuştur: AB entegrasyon süreciyle Bosna-Hersek'teki değişim nasıl ve hangi yönde gerçekleşmiştir ve bu değişimde AB nasıl bir rol oynamıştır? Bir vaka çalışmasına yer veren bu çalışmada, söz konusu etkinin ortaya konulması için Bosna-Hersek bir tipik vaka olarak seçilmiştir. Genel anlamda Batı Balkanlar detaylı olarak ise Bosna-Hersek'teki değişimleri, mevcut durumu ve bunlar üzerindeki AB etkisini neden-sonuç ilişkisi kurarak açıklamak bu çalışmanın özünü oluşturmuştur. Bu sebeple çalışma boyunca AB'nin bölgesel politikalarının yanı sıra Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecini destekleyen politikalar da irdelenmiştir. Çalışmanın temel bulgusu ise; ülkede birden çok reform alanında eş zamanlı olarak reformlar gerçekleştirmek gerektiğinden AB'nin sınırlı bir etkisinin olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Batı Balkanlar, Avrupalılaşıma, Yeni Kurumsalcılık Teorisi, Avrupa Birliği, Bosna-Hersek.

ABSTRACT

Studies on the integration policies of member and candidate countries have an important place in European Union studies, which is within the international relations discipline. Given the acceleration of integration in the Western Balkans, these countries have recently started to be discussed within European Union studies. The recent bloody wars based on ethnicity in the Balkans have increased interest in promoting the security of both the Balkan countries and the European continent. The integration process, which is the most well-known foreign policy tool of the EU, came into the table when the USA, which was effective on the region during the war, gave its place to the EU in time. The presence of the EU in the region, which has become evident over time, has led to the questioning of the EU influence on the changes in the Western Balkan countries and on the current situation.

Regional and bilateral relations conducted within the scope of EU integration are the main factors bringing the Western Balkan countries closer to the EU and enabling them to see a future in it. In this context, the integration process has started for these countries, which became candidate countries during the Thessaloniki Summit in 2003. From this date on, the EU has begun to present road maps on what needs to be done to the Western Balkan countries within the scope of integration policies. Since then, the EU has presented road maps for integration policies that must be applied to the Western Balkan countries, and through the integration process, changes in these countries have been documented by EU progress reports on both the region and individual states. The main purpose of this study is to examine the impact of the EU on the region's states, which became evident with the integration policies. Therefore, the basic research question is that: How and in which direction did the change in Bosnia-Herzegovina take place with the EU integration process and what role did the EU play in this change? The study includes a case study, selecting Bosnia-Herzegovina as a typical case to demonstrate the effects under investigation. It primarily aims to describe the current situation and the EU's influence on it by establishing a cause-effect relationship between EU policies and the general changes in the Western Balkans as well as more specific changes in Bosnia-Herzegovina. It therefore examines the EU's regional policies as well as those specifically supporting its integration process. The main finding of the study is that: since it is necessary to carry out reforms simultaneously in more than one reform area in the country, the EU has a limited impact.

Keywords: Western Balkans, Europeanization, New Institutionalism Theory, European Union, Bosnia-Herzegovina.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	AB Sınırları Dışındaki ABleşme Etki Mekanizmaları.....	16
2	Teorik Amaçları Bakımından Vaka Çalışmaları.....	43
3	Çalışmada Kullanılan Verilerin Sınıflandırılması.....	51
4	2015-2020 Yılları Arasında Batı Balkan Ülkelerinin Demokrasi Puanları.....	78

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	2015-2020 Yılları Arasında Batı Balkan Ülkelerinin Demokrasi Puanları.....	79

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BHF	: Bosna-Hersek Federasyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
Bkz.	: Bakınız
CARDS	: Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation
CTF	: Consultative Task Force
DBA	: Dayton Barış Anlaşması
DEUBiH&EUSR	: Delegation of the European Union to Bosnia and Herzegovina & European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina
Ed.	: Editör
EEAS	: European External Action Service
EFTA	: European Free Trade Area
ENP	: European Neighborhood Policy
EUFOR Althea	: European Union Force Althea
EUPM	: EU Police Mission
EUSP	: EU Special Representative
GRECO	: Group of States against Corruption
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDZ	: Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (Bosna-Hersek Hırvat Demokratik Birliği)
HJPC	: High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina
HLDAP	: High Level Dialogue on the Accession Process
ICG	: International Crisis Group
ICTY	: The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
IFOR	: Implementation Force
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPA	: Instrument for Pre-Accession Assistance
IPTF	: International Police Task Force
ISPA	: Instrument for Structural Policies for Pre-accession
LGBTİ	: Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Travesti, Transseksüel, Intersex

NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OHR	: Office of the High Representative
ODIHR	: Office for Democratic Institutions and Human Rights
PHARE	: Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies
PHARE CBC	: PHARE – Cross Border Cooperation
PIC	: Peace Implementation Council (Barış Uygulama Konseyi)
RPM	: Reform Process Monitoring
RSK	: Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı
SAA	: Stabilisation and Association Agreement
SAP	: The Stabilization and Association Process
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development
SAPC	: Stability and Partnership Parliamentary Commission
SBİH	: Stranka za Bosnu i Hercegovinu (Bosna-Hersek Partisi)
SC	: Sırp Cumhuriyeti
SDA	: Stranka Demokratske Akcije (Demokratik Eylem Partisi)
SDS	: Srpska Demokratska Stranka (Sırp Demokrasi Partisi)
SFOR	: Stabilization Force
SK	: Sosyolojik Kurumsalcılık
NSND	: Savez Nezavisnih Socijaldemokrata (Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
s.	: sayfa
TK	: Tarihsel Kurumsalcılık
t.y.	: Tarih yok
UNPROFOR	: United Nations Protection Force
V. Ç.	: Vaka Çalışması
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
VRS	: Vojska Republike Srpske (Sırp Cumhuriyeti Ordusu)

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplininde oldukça kapsamlı araştırmaların yapıldığı Avrupa Birliği çalışmaları, başta mevcut üyeler olmak üzere aday ve potansiyel aday ülkelerin AB ile ilişkilerini, üçüncü ülkelerle veya birbirleriyle olan ilişkilerini içeren birçok çalışmayı bünyesinde barındırır. Benzer şekilde bu alanda küresel bir aktör olan AB'nin komşuluk veya entegrasyon politikasına dahil olmayan ülkelerle olan ilişkilerine odaklanan çalışmalar da söz konusudur. Bunlara ek olarak AB'nin bir uluslararası örgüt olarak değerlendirildiği çalışmalara da rastamak mümkündür. Ancak AB'nin aday ülkelere yönelik izlediği dış politika ve genişleme dalgaları geçmişten günümüze literatürde sıkça tartışılan temel araştırma konuları olmuştur. Bu bağlamda Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'nin AB entegrasyon süreci hakkında literatürde oldukça kapsamlı çalışmalara rastlamak mümkündür. AB'nin Batı Balkanlara yönelik izlediği dış politikanın bölgesel entegrasyon yaklaşımıyla ivme kazanması, Batı Balkanların son yıllarda akademik çalışmalarda yer bulmasına sebep olmuştur (Bkz. Anastasakis, 2005; Arıkan, 2009; Gordon, 2009; Belloni, 2009; 2016; 2020; Bieber, 2011a; 2011b; 2018; 2020; Pickering, 2011; Noutcheva, 2009; Noutcheva ve Aydın-Düzgit, 2012; Keil, 2013; 2018; Ker-Lindsay vd., 2017; Demirtaş, 2018; Wunsch, 2018; Flessenkemper, 2019; Lavrič ve Bieber, 2020). Bu nedenle Batı Balkanlar entegrasyonu ve AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar nispeten yeni bir akademik tartışma konusudur.

Bu çalışmada vaka çalışması olarak seçilen Bosna-Hersek ise; Batı Balkan ülkeleri arasında literatürde entegrasyon sürecinin en tartışmalı ilerlediği ülkelerden biri olarak dikkat çekicidir. Bosna-Hersek, entegrasyon sürecinde bölgedeki diğer Batı Balkan ülkelerinin karşılaştığı sorunların yanı sıra; çok etnikli yapısından kaynaklanan, kendine özgü problemleri olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunları saptamak ve nedensellik mekanizması kurmak amacıyla Bosna-Hersek'in AB entegrasyon sürecini, tarihini, üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini içeren çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Bkz. Prlić, 2003; Bieber, 2005; Gromes, 2009; Sebastian, 2009; Venneri, 2010; Brļjavac, 2011a; 2011b; 2011c; 2012; Juncos, 2012; Halilović-Tekin, 2012; Barbulescu ve Troncota, 2013; Babuna, 2014; Tolksdorf, 2014; 2015; Majstorović vd., 2015; Perry, 2015; Uğurkan, 2015; Akçay, 2017; Džankić ve Keil, 2019; Gippert, 2018). Ancak literatürde Bosna-Hersek'in entegrasyon serüveninde AB'nin oynadığı rolün araştırılması nispeten ihmal edilmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı son yıllarda Batı Balkanlarda ivme kazanmasıyla gündeme gelen ve AB tarafından yönetilen entegrasyon sürecinin, Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü etkisini analiz ederek literatüre katkıda bulunmaktır.

AB'nin aday ve üye ülkeler için yürüttüğü dış politikanın boyutları araştırmacılar tarafından sıkça yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı olmak üzere iki boyutuna odaklanarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşımlarla AB'nin yerel devletler üzerindeki etkisi ve üye ülkelerin AB düzeyindeki konumu analiz edilmektedir. Bu dikey yaklaşımların etkileşimli olduğunu ileri süren araştırmacılar ise hem AB'nin yerel devletler üzerindeki etkisini hem de devletlerin AB düzeyindeki konumunu bir arada

inceleme eğilimindedir. Bu çalışmanın konusu olan Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisi ise henüz potansiyel bir aday ülkenin AB düzeyindeki konumundan ziyade AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü kapasitesine odaklanmaktadır. Küresel bir aktör haline gelen AB ile bir aday ülke arasındaki hiyerarşik ilişkinin varlığı, AB koşulluğu, uyum baskısının bir sonucu olarak AB'nin Bosna-Hersek'e yönelik politikalarıyla yürüttüğü entegrasyon sürecinin yukarıdan aşağıya gerçekleşen, dikey bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecinde, uyum reformlarını gerçekleştirmek için siyasi diyalog mekanizmasının kullanılması, Yüksek Temsilcilik Ofisi aracılığıyla Bosna-Hersek'in reform sürecine AB'nin dahil olması, mali ve teknik desteklerle Bosna-Hersek'i güçlendirme çabaları AB'nin bu ülke üzerindeki uyum baskısını ortaya koymaktadır. Bu çalışma söz konusu uyum baskısının Bosna-Hersek'teki çıktıları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla uyum baskısı yaratan AB politikalarını ortaya koymak, mevcut durumu analiz etmek ve çıktıya sebep olan neden-sonuç mekanizmasını açıklamak bu çalışmanın önceliğidir. Bosna-Hersek'in örnek vaka olarak seçildiği bu çalışmada, AB'nin Batı Balkanlara yönelik yaklaşımını, Batı Balkanlar üzerindeki etkisini ortaya koymak; vaka çalışmasını destekleyerek çalışmanın bütünlüğünü sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde olmuştur: AB entegrasyon sürecinin başlamasından itibaren Batı Balkanlardaki/Bosna-Hersek'teki değişim nasıl ve hangi yönde gerçekleşti ve bu değişimde AB nasıl bir rol oynadı? Bu araştırma sorusunu ise sıralanan şu sorularla detaylandırmak mümkündür: (1) AB entegrasyon sürecinin başlamasından itibaren Bosna-Hersek'te bir değişim söz konusu olmuş mudur? (2) Olduysa, Bosna-Hersek'teki değişimlerin meydana gelmesinde AB'nin rolü nedir? (3) Olmadıysa, söz konusu değişimlerin meydana gelmemesinin altında yatan gerekçeler nelerdir? Söz konusu sorulara cevap ararken çalışmanın temel savı: AB'nin Bosna-Hersek üzerinde sınırlı/az/yetersiz etkisi olduğu olmuştur. Bu sınırlı etkinin gerekçesi ise Bosna-Hersek'in sosyal-politik yapısına dayanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma üç temel hipotez üzerine kurulmuştur: İlk olarak, 2003 yılı itibariyle entegrasyon sürecine başlayan Bosna-Hersek'te öncelikle devlet inşasını ve barışın sürdürülebilirliğini sağlamak gerektiğinden bu alanlar dışında Bosna-Hersek'te oldukça sınırlı değişimlerin görüldüğü savunulmuştur. İkinci olarak, AB tarafından vurgulanan temel siyasi, iktisadi, sosyal alanlardaki reformların hayata geçirilmesinde Bosna-Hersek'in anayasası niteliğinde olan Dayton Barış Anlaşması'nın resmileştirdiği bölünmüş toplumsal yapının negatif bir etkisinin olduğu çalışma boyunca savunulan bir diğer hipotezdir. Nitekim, tarafların birer veto noktası olarak hareket etmesi nedeniyle bir türlü gerçekleşemeyen anayasal reform ülkedeki diğer reform alanlarını da etkileyerek meydana gelecek muhtemel değişimlere ket vurmaktadır. Son olarak, Bosna-Hersek'te birden fazla reform alanında çok fazla sorunla baş etmek gerektiğinden koordineli bir şekilde reformlar yapılması gerekmektedir ancak Bosna-Hersek'te bu reformların hayata geçirilmesi oldukça fazla vakit almaktadır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'in Batı Balkanlardaki diğer ülkelerde de görülen yolsuzluk, organize suçlar, ekonomik geri kalmışlık gibi ortak problemlerinin entegrasyon sürecini yavaşlattığı savunulmuştur.

Bilindiği üzere AB entegrasyon sürecinde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve işleyen bir pazar ekonomisi AB tarafından aday ülkelerden beklenen temel reform alanlarıdır. Söz konusu reform alanlarında görülen eksikliklerin tespit edilmesi ve gereken reformların hayata geçirilmesi ise AB tarafından yürütülen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda AB yol haritasını açıklamakta genel olarak Batı Balkanlarla, bir vaka çalışması olarak ise Bosna-Hersek’le AB arasındaki *uyumsuzlukların* tespit edilmesi çalışmanın başlangıç noktası olmuştur. Uyumsuzlukların giderilmesinde AB’nin takip ettiği politikalar ve yarattığı *uyum baskısı* ise gerçekleşecek dönüşümün gerekçesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada hipotezlerin test edilmesinde ve araştırma sorusunun cevaplanmasında Avrupalılaşıma (ABleşme) kavramsal çerçeveyi oluşturmuştur. Diğer taraftan AB uyum baskısına yerel devletlerin verdiği tepki ise Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı tarafından *foyda-maliyet analiziyle* açıklanmaktadır. Bu analize göre Bosna-Hersek’te meydana gelen değişimler, rasyonel kararlar alan Bosna-Hersek’in AB entegrasyon sürecini ve gereken reformları yürütmesinde faydasının maliyetinden daha fazla olmasından kaynaklanır (Bkz. Hall ve Taylor, 1996; Immergut, 1998; March ve Olsen, 1998; Schmidt, 2006a; Lovett, 2006; Afşar, 2017). Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı bu çalışmada Bosna-Hersek’te meydana gelen değişimlerde görülen uyum baskısına olan direnişi *çoklu veto noktaları* ile açıklarken (Bkz. Featherstone vd., 2012; Börzel ve Risse, 2012b; Langbein ve Börzel, 2013); AB’nin böylesi durumlarda *resmi kurumlar* aracılığıyla maddi ve manevi teşvikler sağlayarak uyum sürecini desteklediğine işaret etmektedir (Bkz. Börzel ve Risse, 2000; 2003). Bu bağlamda Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı bu çalışmada fayda-maliyet analizi, veto noktaları ve resmi kurumlar varsayımlarıyla çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Yeni Kurumsalcılık teorisinin varyasyonlarından biridir.

Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Yeni Kurumsalcılık teorisinin varyasyonlarından bir diğeri olan Tarihsel Kurumsalcılık perspektifi ise Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı ile birlikte öncelikle Batı Balkan ülkeleri ile AB arasındaki *güç asimetrixlerine* dikkat çekerek entegrasyon sürecinin yukardan aşağıya gerçekleşen bir ABleşme örneği olduğunu gözler önüne sermiştir. Diğer taraftan bu teori *kritik kavşaklar* varsayımıyla, tarihsel bir süreci ifade eden Batı Balkanların entegrasyon sürecinde meydana gelen tıkanıkların ve entegrasyon sürecine hız kazandıran gelişmelerin açıklanmasında, bu gelişmeler için neden-sonuç ilişkileri kurulmasında çalışmayı desteklemiştir. Nitekim çalışmada *yol bağımlılığı* varsayımının kritik kavşakların gelişmesi üzerindeki etkisi analiz edilerek Batı Balkan ülkelerinin dönüşümünde AB etkisi irdelenmiştir. Aynı zamanda, entegrasyon sürecinde ve Batı Balkan ülkelerinin yol bağımlılığında meydana gelen *istenmeyen/beklenmeyen sonuçlar* ve sürecin, bu sonuçlara bağılı olarak yol bağımlılığının getirdiği bir potansiyel *yol verimsizliği* olup olmadığı araştırılmıştır. Yeni Kurumsalcılık varyasyonlarından bir diğeri olan Sosyolojik Kurumsalcılık ise, vaka çalışmasının yapıldığı dördüncü bölümde, etnik kimliğin AB’nin dönüştürücü kapasitesi üzerindeki rolünün açıklanmasında uygun perspektifi sunmuştur. Bu bağlamda etnik kimliğe dayalı bir idari yapılanmanın görüldüğü Bosna-Hersek’te entegrasyon sürecini ilgilendiren reformlara yönelik alınan kararlarda siyasi elitlerin tutumlarını anlamlandırmada Sosyolojik Kurumsalcılık çalışmayı desteklemiştir.

Çalışmanın veri toplama, işleme ve analiz sürecinde ise nitel araştırma yöntemine başvurulurken çalışmanın güvenilirliği ile ilgili endişelerin giderilmesi için nicel araştırma yöntemine de başvurulmuş her iki yöntem bir arada kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan vaka çalışması tercih edilirken aynı zamanda istatistiksel ve sayısal veriler sunan tablolar, grafikler ve rakamlardan da yararlanılmıştır. Bu çalışmada, başka bir zamanda ve başka bir boyutta olsa da temelde Batı Balkan ülkelerinin genelinde görülen uyumsuzluk nedenlerinin ve entegrasyon sürecinin bir benzerini sunduğu için Bosna-Hersek bir *tipik vaka* olarak seçilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.2.).

Nitel araştırma yöntemi kapsamında çalışma boyunca veri toplama sürecinde anlaşma metinleri, ilerleme raporları, mahkeme kararları, AB Komisyon kararları gibi resmi belgeler incelenip belge analizi yapılmıştır. Benzer şekilde ikincil veri kaynakları olan; makaleler, basılı ve elektronik ortamdaki kitaplar, akademik dergi ve yayınlar, gazeteler ve internetten bilgiler edinilmiş ve toplanan veriler analiz edilmiştir (Bkz. Bölüm 2.3.3.). Verilerin işlenmesi ve analiz edilmesi amacıyla öncelikle edinilen veriler sınıflandırılıp temalandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırma teorik temalara ayrılarak; Bosna-Hersek – AB İlişkileri, Bosna-Hersek İç Politikası ve Değişim Mekanizması başlıkları altında kategorilere ayrılarak araştırma süreci sistematik hale getirilmiştir (Bkz. Bölüm 2.3.4.). Veri analizinin güvenilirliğini ve geçerliliğini göstermek için ise öncelikle veri toplama sürecinde tek bir kaynağa bağlı kalmadan çapraz okuma yöntemiyle farklı kaynaklardan veri edinimine ve edinilen verilerin farklı kaynaklardan doğrulanmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın bulgularının geçerliliğini ortaya koymak için de karşı olgusal senaryolardan faydalanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.4. ve 2.4.1.).

Çalışmanın içeriği, yöntemi ve bulguları ise biri teorik çerçeve olmak üzere toplam dört bölümde ifade edilmiştir. Bu bağlamda birinci bölüm teorik çevrenin oluşturulması amacıyla öncelikle Avrupalılaşma ve ABleşme kavramlarının tanımı ve detaylarını içeren bir literatür taraması sunmaktadır. Bu bölümde Bosna-Hersek'te meydana gelen değişimleri açıklamak üzere ABleşmenin boyutları ve mekanizmaları açıklanarak; çalışmanın kapsamı bakımından uygun boyut yaklaşımı ve mekanizma belirlenmiştir. ABleşme ile sağlanan kavramsal perspektifin yanı sıra bu bölümde, Yeni Kurumsalcılık teorisi incelenerek genel olarak Batı Balkanlar ve detaylı olarak Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisini analiz etmede uygun Yeni Kurumsalcılık teorisi varyasyonları belirlenmiştir. İkinci bölümde ise çalışmanın araştırma tasarımı, metodolojisi; veri toplama, işleme, analiz süreci ve verilerin güvenilirliği ile ilgili detaylar bulunmaktadır. Bu bölümde öncelikle mevcut araştırma desenleri incelenmiş ve çalışmaya uygun araştırma tasarımı ortaya konmuştur. Ardından vaka çalışması türleri incelenerek bu tezde kullanılan vaka çalışması yaklaşımı açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Batı Balkanlar üzerindeki AB etkisini ortaya koymak için öncelikle bölgenin kısa tarihi açıklanmış ardından ABleşme sürecine yönelik detaylar verilmiştir. Bu

kapsamda bu bölümde Batı Balkanlar ile AB arasında görülen temel uyumsuzluk gerekçeleri ve bu uyum boşluklarının kapatılması için AB tarafından ortaya konan uyum perspektifi açıklanmıştır. Daha sonra meydana gelen değişimleri göstermek için bölgeye yönelik son durum ve AB ilerleme raporlarından edinilen verilerle Batı Balkan ülkelerinin ayrı ayrı mevcut durumu açıklanmıştır. Son olarak bu bölümde AB'nin bölge ülkeleri üzerindeki etkisini ortaya koymak için edinilen bulgular reform alanları kapsamında değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise vaka çalışmasına odaklanılarak Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisi analiz edilmiştir. Bu bağlamda bir önceki bölümle benzer şekilde ilk olarak Bosna-Hersek'in AB entegrasyonu öncesi durumu ortaya konarak tarihsel dinamikleri açıklanmıştır. Daha sonra ülkenin idari ve siyasi yapısını oluşturan Dayton Barış Anlaşması ve bu anlaşmanın ülkeye getirileri açıklanmıştır. Bu bölüm aynı zamanda ABleşme sürecini oluşturan temel dinamikleri içerir. Diğer taraftan, Bosna-Hersek ile AB arasında uyumsuzluk sebebi olan demokratikleşme, anayasal reform, bölünmüş toplum yapısı, hukukun üstünlüğü ve ekonomi gibi temel reform alanlarına dair detaylar bu bölümde verilmiştir. Bu detaylarla birlikte Bosna-Hersek'te meydana gelen değişimleri göstermek için güncel AB ilerleme raporu ışığında mevcut durum açıklanmıştır. Nihayetinde bu bölümde AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisini açıklayan bulgular neden-sonuç mekanizması oluşturularak ifade edilmiştir. Sonuç bölümü ise Batı Balkanlar ve Bosna-Hersek'te meydana gelen değişimler ve bu değişimler üzerindeki AB'nin rolü hakkında genel bir sonuç açıklaması içermektedir. Bu bölüm çalışmanın temel bulgularını, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan literatüre olan katkılarını ve çalışma yürütülürken karşılaşılan zorlukları içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPALILAŞMA VE YENİ KURUMSALCILIK TEORİSİ

1.1. Giriş Açıklamaları

Bu bölüm, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturacak olan Avrupalılaşma (Europeanization), ABleşme (EU-ization) kavramları ve Yeni Kurumsalcılık (New Institutionalism) teorisinden yararlanmayı ve taranan literatürü bu teoriler ışığında analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle bu bölümde teorik çerçevenin oluşturulması amacıyla Avrupalılaşma kavramı ve Yeni Kurumsalcılık teorisinin varyasyonları irdelenecektir. Mevcut tanımlar çalışmanın kapsamı ve amacı doğrultusunda eleştirel bir bakış açısıyla sınırlandırılıp tartışılacaktır. Ardından AB'nin Batı Balkanlar¹ üzerindeki dönüştürücü etkisinin Bosna-Hersek özelinde incelenmesi için teorik çerçeve oluşturulacaktır. ABleşme kavramı, AB'nin ulusal devletler üzerinde dönüştürücü bir yumuşak güç unsuru olarak irdelenirken bu unsuru tamamlayan ABleşme mekanizmaları, koşulları ve tabi tutulan süreçler tartışılacaktır. Avrupalılaşma, ABleşme kavramları ve Yeni Kurumsalcılık teorisini literatürde AB'nin dönüştürücü gücünü açıklamada sıkça başvurulan teorik kavram ve çerçeveler olarak bu çalışmada; genel hatlarıyla Batı Balkanlar, detaylı olarak bir vaka çalışması olan Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisinin analizinde temel teorik çerçeve olarak kullanılacaktır.

1.2. Avrupalılaşma ve ABleşme Kavramları

Sosyal Bilimler literatüründe sıkça karşılaşılan ve Küreselleşme (Globalization) kavramına bazı yönleriyle benzetilen Avrupalılaşma kavramı, örtüşen birçok yönünün olmasına karşın basitçe Avrupa Birliği entegrasyonuna indirgenemez ve bundan çok daha fazlasını; tarih, kültür, sosyal yapı ve siyaseti kapsar. Aynı zamanda, AB entegrasyon süreciyle benzerlik göstererek geniş bir perspektiften; Avrupa'ya hakim olan veya onunla özdeş tüm aktörleri, kurum, fikir ve çıkarları farklı şekillerde etkileyen yapısal bir dönüşüm sürecini; dar anlamda ise bizzat AB politikalarını ifade eder (Wallace, 2000: 49; Featherstone, 2003: 3; Featherstone ve Papadimitriou, 2008: 14; Featherstone vd., 2012: 5; Anastasakis, 2005: 78; Ladi, 2006: 8-9; Pomorska, 2007: 26; 2015: 57-58; Flockhart, 2008: 5; Özerdem, 2012: 124-125; Wach, 2014: 13).

Featherstone (2003: 5-7) çalışmasında Avrupalılaşma kavramının uygulanmasını, “Tarihi bir kavram, Ulus Ötesi Kültürel Yayılma, Kurumsal Uyum, Politikaların ve Politika Süreçlerinin Uyarlanması” şeklinde dört ana kategoriye ayırmıştır. Buna göre, ilk kategori Tarihi bir kavram olarak Avrupalılaşma kavramı; Avrupa'nın coğrafi ve kültürel sınırları ile bağlantılıdır. Bu bağlamda

¹ Batı Balkanlar ile günümüzde AB üyesi olan Slovenya, Hırvatistan, Romanya ve Bulgaristan dışında kalan henüz üyelik süreci devam eden Sırbistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Kosova kast edilmektedir.

Avrupalılaşma; Avrupa egemenliğinin tarih boyunca sosyal ve kültürel normlarını, değerlerini (zgrlk ve hoşgörü gibi), inançlarını, dinini (Hristiyanlık), kimlik ve çıkarlarını, devlet rejimini ihraç etmek şeklinde tanımlanır (Anastasakis, 2005: 80; Mjoset, 1997; Kohout 1999'ten aktaran: Featherstone, 2003: 6; Featherstone ve Kazamias, 2000: 3-4; Flockhart, 2008: 20; Clark ve Jones, 2008: 302-304). Ancak geniş bir coğrafya olarak Avrupa içerisinde görülen dini bölünmeler gibi (Katolik, Ortodoks...) Avrupa toplumu içerisinde birbirini dışlayan kültürel ve toplumsal yönelimler neticesinde; modern anlamda Avrupalılaşma kapsamında ihraç edilen politik kültür ve değerler, Batı Avrupa kültür ve değerlerinin ihracı olmuştur. Özellikle Güney Avrupa'da *modernleşme* (*modernization*) bahsi geçen Batı Avrupa değerleriyle özdeşleştirilmiştir ve kavram (batı)Avrupalılaşma olarak değerlendirilmiştir (Diamandouros, 1994: 3; Featherstone ve Kazamias, 2000: 4).

Featherstone'un (2003: 7) Ulus tesi Kültürel Yayılma olarak adlandırdığı ikinci kategorideki Avrupalılaşma ise çok daha geniş bir kavramsal açıklamayı ifade eder. Buna göre, yukarıda bahsedilen tüm *Avrupalı* sosyal ve kültürel normlar, değerler, inançlar, din, emperyalist egemenlik geleneği ve devlet rejimine ek olarak fikirlerin, kimliklerin, davranış kalıplarının Avrupa kıtası içerisinde daha uluslararası bir temelde yayılması Avrupalılaşma olarak tanımlanmıştır. İlk iki kategori doğrudan AB'yi referans göstermemesine karşın geniş anlamda Avrupalılaşmayı ifade ederken Featherstone (2003: 7, 9) tarafından "Kurumsal Uyum" ve "Politikaların ve Politika Süreçlerinin Uyarlanması" şeklinde adlandırılan diğer iki kategori daha dar anlamda bir Avrupalılaşmayı, doğrudan AB ve kurumsal yapısını işaret etmektedir. Nitekim nc kategori olan Kurumsal Uyum, AB entegrasyonunda aktörlerin ve kurumların süreçten nasıl etkilendiğini açıklamaya yönelikken; dördüncü kategori olan Politikaların ve Politika Süreçlerinin Uyarlanması ise; AB yeliğinin en geniş kamu politikası, AB dış politikası etkileri ve aşağıda ABleşme başlığı altında açıklanacak olan farklı perspektiflerden farklı tanımları içerir. Bu bağlamda, yazarın da çalışmasında kategorik bir şekilde detaylandırdığı üzere, Avrupalılaşma kavramı, söz konusu AB özelinde bir çalışma yapmak olduğunda literatürdeki ana kavram (Major ve Pomorska. 2005: 1; Flockhart, 2008: 6) olarak yerini *ABleşme* kavramına bıraktığı görülmektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Avrupalılaşma kavramının kapsamı oldukça geniştir. Kavramın bu çalışmanın içeriğine uygun olması gerekliliği ve kavramın kısıtlanmasına ihtiyaç duyulması nedeniyle çalışmanın diğer alt başlıklarında ve bölümlerinde Avrupalılaşma kavramı yerine *ABleşme* (*EUsation*) kavramı tercih edilecektir. Bir sonraki alt başlıkta ise hem bu kavramın tercih edilme gerekçesi verilecek hem de kavram detaylandırılacaktır.

1.2.1. ABleşme Kavramı

Avrupalılaşma kavramı yalnızca ABleşmeden daha fazlasını değil aynı zamanda da daha farklı bir perspektifi ifade eder; ABleşme, çok daha geniş bir konsept olan Avrupalılaşmanın içerdiği AB

ve üye devletlerin kurumsal, ulusal uygulama ve politikaları ile sınırlı bir parçasını oluşturur (Flockhart, 2008: 6; Wallace, 2000; Schmidt ve Wiener, 2005'ten aktaran: Graziano ve Vink, 2007: 12; Crepaz, 2014: 76). ABleşme bir kurumsal yapı olarak AB'ye üye ve aday devletlere odaklanarak kurumsal ve örgütsel uygulamaların ve politikaların aktarılmasını ifade eder. Bu yönüyle başta coğrafi ve tarihsel kapsam olmak üzere çevre politikası ve dış politikadan toplumsal cinsiyete kadar birçok konuda politika alanlarını karakterize eden Avrupalılaşıma kavramından ayrılır (Flockhart, 2010: 790-791; Wach, 2016: 18). Nitekim Graziano ve Vink (2007: 12)'in de vurguladığı üzere son dönemde yapılan çalışmalarda Avrupalılaşıma kavramı dahilinde AB bir bölgesel örgüt olarak tartışılmış olsa da bu kavram söz konusu olduğunda araştırma kapsamına Avrupa Serbest Ticaret Alanı (European Free Trade Area - EFTA), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) (Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE) ve Avrupa Konseyi (Council of Europe) gibi her ne kadar AB ile kimliksel ve örgütsel olarak yer yer örtüşse de farklı kuruluşlar olan başka bölgesel entegrasyon örnekleri de dahil olmaktadır. Avrupalılaşıma kavramını Avrupa Birliğiyle sınırlandırmak mümkün değildir. Bu sebeple yalnızca AB entegrasyonunun çalışmanın kapsamını oluşturduğu durumlarda ABleşme kavramından faydalanılması bu çalışmanın da kapsamı göz önüne alındığında daha faydalı bulunmuştur.

Günümüzde Avrupalılaşıma kavramı AB'ye atıfta bulunarak kullanılırken, ABleşme kavramı kimi yazarlarca Avrupalılaşıma kavramından ayrı olarak tanımlanmış, kimi yazarlarca ve yaygın olarak da birbirleri yerine kullanılmaya devam edilmiştir (Wach, 2015: 13; Flockhart, 2008: 6-7; Wach, 2017: 8). Aynı zamanda tanımlanmasında güçlük çekilen bir kavram olarak karşımıza çıkan ABleşme kavramı, farklı araştırmacılar tarafından çalışmalarının bir bölümünde farklı bakış açılarıyla tanımlandığından kavramın kesin veya sabit bir ortak tanımı da mevcut değildir (Ladrech, 1994: 70; Börzel, 1999: 574; Olsen, 2002: 921-923; Radaelli, 2003: 30; Börzel ve Risse, 2003: 60; Bulmer, 2008: 46; Clark ve Jones, 2008: 301; Sedelmeier, 2011: 5; Wach, 2017: 15). Olsen (2002: 921) gibi kimi yazarlar, ABleşme kavramını tanımlamaktan ziyade yürütülen AB politikalarını açıklamak için bir model ortaya koymak gerektiği savunmaktayken; tanımlama yapmak kadar modelleme yapmanın da kavramın doğasını ve sınırlarını açıklamakta zorlayıcı olduğunu savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Caporaso, 2007: 24). Fakat yine de kavramının AB literatüründeki çıkış noktasını, ulusal tercihlerin AB düzeyinde bir açıklama gerektirmesi; AB karar mekanizmasının, üye ve aday devletlerle ilgili ulusal kaynakların AB kurum ve politikaları üzerindeki etkisinin tartışılması ihtiyacı oluşturmaktadır. Bu nedenle ABleşme kavramının temelinde ve tarihinde, AB politikalarının yerel devletler üzerindeki dönüştürme kapasitesinin analizi yatar (Graziano ve Vink, 2013: 33).

Olsen'in (2002: 923-925) modellemesi ise ABleşme kavramını beş ana kullanıma ayırır: Bunlardan ilki; AB'nin genişleme süreciyle değişen sınırlarını *Avrupa'daki sınırların değişmesi* şeklinde ifade eden ABleşmedir. İkincisi ise, belirli bir seviyede tutarlı, ortak eylem kapasitesi ve merkezi yapı inşasını ileri süren *Avrupa düzeyinde gelişen kurumlar* ile ifade eder. Üçüncüsü *ulusal*

sistem yönetimlerinin merkezi etkisi adı altında ABleşmeyi, farklı yönetim sistemleri arasındaki sorumluluk ve yetkilerin paylaşımı olarak görür. Dördüncüsü olan *siyasi örgütlenme biçimlerinin ihraç etme* ile AB ötesine siyasi örgütlenme biçimlerini ihraç ederek AB'nin Avrupa dışındaki dünyayla ilişkilerine ve AB'nin AB dışındaki dünya düzenindeki yerine odaklanır. Son kullanımda ise *siyasi bir bileşme projesi* olarak AB'nin hem bölgesel hem küresel hem de ulusal adaptasyon süreçleri açısından daha güçlü bir birlik olması ve Avrupa kıtasıyla birlikte Avrupa kıtası dışını da nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Olsen'ın modellemesinde ortaya koyduğu bu beş kullanımın beşi de bir yönüyle ABleşmeyi tanımlayıp kavramın sınırlarını ortaya koyar.

Bulmer ve Burch (1998; 602) ise ABleşme kavramını açıklarken AB'nin politika, değer, kural ve uygulamalarının üye devletler üzerindeki etkisini; (1) AB politikalarının üye devletler nezdinde politika ve amaçların belirlenmesinde ne ölçüde etkili olduğu, (2) AB uygulamalarının, prosedürlerinin ve idari değerlerinin bu devletlere ne kadar müdahale ettiği, bu devletlerde yer edip devletlerin kendi yapılarına ne kadar yerleştiği; şeklinde iki yönüyle tanımlar ve AB'nin üye ülkeler üzerinde merkezi hükümet mekanizmasına sahip olması olarak ifade eder. Aynı çalışmada Avrupalılaşıma kavramının devletlerarası etkisini açıklayan Bulmer ve Burch bu etkiyi, üye devletlerin uygulamalarının ve tarzlarının birbirleri üzerindeki etkisi ve üye devletlerin AB üzerindeki etkisi olarak tanımlar.

Anlaşılabacağı üzere kavram literatürde, başlangıçta AB içerisinde üye devletler ve Avrupa entegrasyonuna, bunun ulus devletler üzerindeki etkisine odaklanmış olsa da bu kavramın yalnızca ve tek yönlü olarak AB entegrasyonu, genişlemesiyle eş anlamlı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. ABleşme bundan hem daha fazla kurumsal detayı barındırır hem de tarihsel bir süreci ifade eder. Literatürde sıkça referans gösterilen Radaelli (2003: 30) Avrupalılaşmayı;

(a) inşa, (b) yayılma, ve (c) resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzların, "bir şeyleri yapma yollarının" ve ilk olarak AB politika sürecinde tanımlanan ve konsolide edilen, paylaşılan inançların ve normların kurumsallaştırılması; daha sonra yerel (ulusal ve alt ulusal) söylem, siyasi yapılar ve kamu politikalarının mantığına dahil edildiği bir dizi süreç

olarak tanımlarken ABleşmeye de atıfta bulunur. Radaelli'nin tanımında işaret edilen ABleşmenin yayılma süreci bu çalışmanın kapsamında bulunan entegrasyon süreci için faydalı bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. AB genişlemesi ve uyum süreci tüm dinamikleriyle uzun bir tarihsel süreci ifade etmektedir ancak genel anlamda Batı Balkanlardaki ve özelde Bosna-Hersek'teki AB dönüştürücü gücü ve kapasitesini analiz eden bu çalışmanın kapsamını, AB'nin ve Avrupalı değerlerin inşa sürecinden başlatmak oldukça zahmetli olacaktır. Fakat yine de AB'nin yayılma süreci olarak değerlendirebileceğimiz Batı Balkanların entegrasyonu iyi bir başlangıç noktası olarak görülmüştür. Nitekim Radaelli'nin tanımladığı kurumsallaşma süreçleri bu çalışmanın da iskeletini oluşturacaktır. Neticede ABleşme konsepti çerçevesinde değerlendirilen bu çalışmada; AB

kurumlarının, süreçlerinin ve politikalarının bir Batı Balkan ve potansiyel aday ülke olan Bosna-Hersek üzerindeki etkileriyle ilgilenilecektir. Fakat kavramın doğasını ortaya koyma gerekliliği literatürdeki ABleşme kavramına dikkat çekmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple ilerleyen paragraf ve alt bölümlerde öncelikle kavramı detaylandırmaya ardından da kavramın mekanizması açıklanmaya çalışılacaktır.

Hâlihazırda literatürde sıkça tartışılan bu kavram, ABleşme yazarlarınca en genel anlamıyla AB bölgesel entegrasyonuna yerel adaptasyon süreci olarak tanımlanırken; AB politikasının inançlar, normlar, kurallar, kurumlar, paradigmlar, stiller, prosedürler ve rutinler aracılığıyla yayılma süreci olarak detaylandırılmıştır (Ladrech, 1994: 70; Bulmer ve Burch, 1998: 602; Featherstone ve Kazamias, 2000: 5; Bulmer ve Lequesne, 2002: 10; Featherstone, 2003: 3; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 7-8; Vink ve Graziano, 2007: 7; Flockhart, 2008: 6; Bulmer, 2008: 47; Saurugger ve Radaelli, 2008: 213; Exadaktylos ve Radaelli, 2010: 192; Börzel ve Risse, 2012a: 6; Schimmelfennig, 2012b: 3; Kyris, 2014: 162-163; Tonra, 2015: 182-183; Woźniakowski vd., 2018: 8; Bandov ve Kolman, 2018: 134-136; Escartin, 2020: 1198; Lueg ve Carlson, 2020: 2-3).Yapılan bu kavramsal tanımlama ve sınırlandırmalardan da anlaşılacağı üzere, ABleşme kavramının tanımının tarihsel sürecinin de vurguladığı gibi; ABleşme kavramı yalnızca AB entegrasyonu ve üyelerini değil aynı zamanda AB'ye üye ülkelerdeki tüm aktörler ve yapılar, AB'nin siyasi yayılımından etkilenen aday, potansiyel aday ve üye olmayan ülkelerdeki tüm aktörler ve yapıları da kapsamaktadır.

Daha önce Avrupalılaşıma kavramı tanımlanırken bahsedildiği üzere (Bkz. Bölüm 1.2. Avrupa Birliği Literatüründe Avrupalılaşıma ve ABleşme Kavramları s. 7) Featherstone'un (2003: 7-12) çalışmasında yer alan tipolojideki üçüncü ve dördüncü kategori olan *Kurumsal Uyum* ile *Politikaların ve Politika Süreçlerinin Uyarlanması* birlikte bir çeşit ABleşme tanımı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Kurumsal Uyum kategorisi ile Featherstone, AB entegrasyon sürecinden kurumların ve aktörlerin nasıl etkilendiğiyle ABleşme kavramı arasında bir bağ kurmuştur. Burada ulusal kurumların, AB uyum sürecinin yükümlülüklerine adapte olma süreci ve diğer kurumsal aktörlerin iç siyasi süreçteki adaptasyonu söz konusu bağın kapsamı dahilindedir. Politikaların ve Politika Süreçlerinin Uyarlanması kategorisi ise, AB dış politika uyumunun gelişim sürecini ele alarak ABleşme kavramının kapsamını genişletir. Buna göre, AB üyesi olmayan ulus devletlerde görülen çatışmalarda Avrupa devletlerinin müdahalesi dahi ABleşme ile ilintilidir. Çünkü bu hem bir AB dış politika eylemi hem de bir çeşit işbirliğidir. Featherstone'un (2003) çalışmasından da anlaşılacağı üzere ABleşme kavramı AB dış politikası dahil, AB üyesi ülkeler, potansiyel aday ve aday ülkeler düzeyinde uyum sürecini, AB kurumsal yapısının dönüştürücü kapasitesini ve dahi benzeri Avrupa Birliğiyle ilgisi bulunan tüm politik, sosyal, toplumsal ve ekonomik süreçleri kapsayan bir kavram olarak farklı yazarlarca detaylandırılmıştır.

1.2.2. ABleşme Sürecinin Boyutları

ABleşmenin üye ve aday ülkeler üzerinde *nasıl* etkili olduğu sorgulandığında öncelikle sürecin boyutlarını tartışmak gerekli hale gelmiştir. Dolayısıyla ABleşme süreci, değişim mekanizmasının analizi açısından çeşitli yazarlarca *aşağıdan-yukarıya/yükleme (bottom-up/uploading)* ve *yukarıdan-aşağıya/indirme (top-down/downloading)* (Featherstone ve Kazamias, 2000: 6; Börzel, 2002: 195; 2003: 2; Buller ve Gamble, 2002: 16; Howell, 2002: 7; 2004: 59; Lenschow, 2005: 57-59; Börzel ve Risse, 2006: 485; Radaelli ve Pasquier, 2007: 41; Exadaktylos ve Radaelli, 2010: 192-193; Hang, 2011: 139-140; Graziano ve Vink, 2013: 37-38; Wach, 2015: 14; 2017: 15-16; Pomorska, 2015: 58; Leontitsis ve Ladi, 2018: 771-772; Bandov ve Kolman, 2018: 136-138) veya *yatay (horizontal)* ABleşme şeklinde çeşitli süreçlere ayrılmıştır (Crouch, 2018: 41; Börzel ve Risse, 2006: 485; Lenschow, 2005: 57; Brüggemann ve Königslöw, 2007: 4; Bandov ve Kolman, 2018: 139-140).

İlk olarak literatürde ABleşme, Andrew Moravcsik'in (1993: 481) liberal hükümetlerarasıcılık (Liberal Intergovernmentalism) teorisiyle Avrupa entegrasyonunun bölgesel bir bütünleşme olarak yapısını; iki aşamalı ve önce ulusal devletlerin kendi çıkarlarını tanımlamaları ardından pazarlık sürecine girerek bütünleşme aşamasına geçtiği *aşağıdan yukarıya* ilerleyen bir süreç olarak tartışılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra ABleşme sürecinin yalnızca aşağıdan-yukarıya ilerleyen bir süreç olmadığını iddia eden ve bu yaklaşımın, ulusal devletler ile AB arasındaki iki yönlü ilişkiyi yansıtmadığını savunarak yaklaşımı eksik bulan çalışmalar ile ABleşmenin bir başka boyutu olan *yukardan-aşağıya* süreç, *aşağıdan-yukarı* sürece dahil edilerek ABleşme iki yönlü (*aşağıdan-yukarı* ve *yukardan-aşağı*) bir süreç olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Bomberg ve Peterson, 2000: 7; Featherstone ve Kazamias, 2000: 6; Börzel, 2002: 193-194; 2003: 19; Howell, 2002: 7; Lenschow, 2005: 57-59; Börzel ve Risse, 2006: 485; Hang, 2011: 139-140; Crepaz, 2014: 75; Wach, 2017: 15; Bandov ve Kolman, 2018: 136-138). Aşağıdan yukarıya süreçle kastedilen; Moravcsik'in (1993: 481) de değindiği üzere, Avrupa entegrasyonunun geliştirilmesinde ulusal devletlerin aktif bir rol oynayarak çıkarlarının sürece dahil edildiği bir başlangıç noktasından Avrupa seviyesine doğru kurum, norm, kural ve politikaların oluşturulması/yüklemesi sürecidir (Moravcsik, 1993: 481; Howell, 2004: 59; Radaelli ve Pasquier, 2007: 41; Wach, 2015: 14; Pomorska, 2015: 58). Nitekim AB entegrasyon sürecinin ilk dönemlerinden bugüne geliş sürecini açıklayan aşağıdan-yukarıya yaklaşımı, Radaelli ve Pasquier (2007: 41)'in de vurguladığı gibi; yukarıdan aşağıya işleyen sürecin yön olarak tam zıddını ifade ederek ABleşmeyi AB seviyesinden değil aksine ulusal devlet düzeyinden başlatır.

Diğer taraftan, Ladrech (1994: 70)'in ABleşme tanımı literatürdeki en eski ABleşme tanımlarından biri olarak ABleşmeyi aşamalı süreç olarak adlandırırken AB'nin iç politika üzerindeki etkisinden kaynaklanan değişimi vurgular ve bu tanım *yukarıdan-aşağıya* gerçekleşen bir ABleşme sürecini ifade eder. Benzer şekilde Radaelli'nin (2003: 30) ABleşme tanımı da inşa, yayılma ve kurumsallaşma aşamalarıyla ulusal devletlerin AB'ye uyum sürecini göstererek ABleşme sürecini

yukarıdan-aşağıya bir süreç olduğunu düşündürür (Bkz. bölüm 1.2.1. ABleşme Kavramı Nedir? s. 9-10). Yukarıdan-aşağıya ilerleyen süreçle kastedilen ise; tek yönlü olarak Avrupa seviyesindeki kurumlar ve kararların yerel politikalara aktarılması ve onları şekillendirmesidir (Ladrech 1994: 70; Buller ve Gamble, 2002: 16; Radaelli, 2003: 30; Featherstone, 2003: 6-12; Börzel ve Risse, 2006: 485; Exadaktylos ve Radaelli, 2009: 510; Hang, 2011: 138; Schmidt, 2012a: 162). Böylelikle AB'nin üye ve aday ülkelere yönelik yürüttüğü koşulluluk ve müzakere sürecine bağlılık *yukarıdan-aşağıya* bir uyum baskısına neden olmaktadır (Sedelmeier, 2011: 17; Hang, 2011: 138; Kalkan, 2021: 81). Uyum ve uyumsuzluk açısından, AB ile ulusal devletler düzeyi arasındaki *uyum iyiliği* (*goodness of fit*) ABleşmenin üye veya aday devletler üzerindeki uyum baskısının derecesini belirlemektedir: AB ile üye ve aday devletler arasındaki uyum ne kadar düşükse uyum baskısı o kadar yüksektir ve bu yargının tam tersi de doğrudur. Yani söz konusu ülkenin politika ve kurumları, AB'nin kurumsal yapısına uyumlu ise hedef ulusal devletin değişime gitme zorunluluğu yoktur dolayısıyla uyum baskısı gerekmez (Börzel ve Risse, 2000: 5; 2003: 62; 2006: 490; Risse vd., 2001: 7; Howell, 2004: 58; Bache, 2008: 20; Hang, 2011: 139; Featherstone vd., 2012: 9; Langbein ve Börzel, 2013: 572; Tonra, 2015: 183).

Börzel ve Risse (2006: 485) çalışmalarında ABleşme sürecinin kesinkes aşağıdan yukarı veya yukarıdan aşağı şeklinde olmak zorunda olmadığını ifade ederek sürecin *yatay* şekilde ilerleyebileceğini de ifade eder. Benzer şekilde Bomberg ve Peterson (2000: 10-13)'un çalışmasında ABleşme süreci, politikaların yatay şekilde transferi olarak ifade edilmiş ve üye devletlerin bu şekilde karşılıklı etki ve ders çıkarma yolu ile ABleşmeyi sağladığı ileri sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre, AB entegrasyon sürecinde birçok durumda, devletler Brüksel'e daha yakından bakar, kendilerini AB'ye göre düzeltir ve diğer üye devletler bu adaptasyon sürecini takip eder, nihayetinde süreç yatay olarak ilerler (Brüggemann ve KönigsLöw, 2007: 4). Ancak aynı kavramı bir başka anlamda kullanarak Güneydoğu Avrupa'nın entegrasyon sürecini analiz ederken sürecin yatay işlediğini ileri süren Crouch (2018: 43) çalışmasında, yatay süreçle gerçekleşen ABleşmeyi; AB normları, kurumları ve gerekliliklerinin yerel ülkelerdeki memurlar ve devlet dışı aktörler gibi alt hükümet birimleri aracılığıyla yerel ülkelere dahil edilmesi şeklinde tanımlar. Bu bakış açısıyla Crouch (2018: 43) AB üyeliği ve mali teşvik beklentisiyle motive edildiğinde aday ülkelerin reformlar yapmasının nasıl mümkün olduğunu açıklamaya çalışır.

Aynı ayrımı son yıllarda, *yukarıdan aşağıya*, *aşağıdan yukarıya* ve *dairesel yaklaşım* (*circular approach*) şeklinde üçe aşamaya ayıran çalışmalara da rastlanmaktadır (Dyson ve Goetz, 2003: 15-16,20; Wach, 2015: 15; 2016: 20; 2017: 15-16; Saurugger, 2014: 184; Leontitsis ve Ladi, 2018: 771). Bahsi geçen yukarıdan-aşağıya, aşağıdan-yukarıya yaklaşımları, birbiriyle bağlantılı ve birbirine bağımlı birer süreç olarak bütünsel bir kavram oluşturarak *dairesel yaklaşımı* tanımlamaktadır (Wach, 2015: 15; 2016: 23; 2017: 15-16). Ancak bu bağımlı, bütünsel süreçle; ABleşmenin doğrusal ilerlemediği, bu sürecin hem AB'yi hem de AB'nin ulusal düzeydeki etkisini içeren döngüsel bir

süreç olduğu ve AB'nin ulusal düzeydeki etkisinin yeniden AB'yi etkilediği ifade edilir (Saurugger, 2014: 184).

Yukarıda tanımlanan süreç ayrımı dışında yine son yıllarda ABleşme sürecini *aşağıdan yukarı veya yükleme (bottom-up veya uploading)*, *yukarıdan aşağı veya indirme (top-down veya downloading)* ve *çapraz yükleme (cross-loading)* şeklinde analiz eden çalışmalar da söz konusudur (Howell, 2004: 20-25; Tsardanidis ve Stavridis, 2005: 220-224; Major ve Pomorska, 2005: 1; Wong, 2005: 142; 2007: 324-325; Escartin, 2020: 1198-1199). Çapraz yükleme süreci, yukarıdan aşağıya süreci inkâr etmez ve AB'nin ulusal devletler ile ilişkisini tek yönlü ele almaz. Aksine bu ilişki çok yönlüdür ve üye devletler yalnızca Brüksel'i değil aynı zamanda birbirlerini de dikkate alarak birbirlerinden yatay şekilde etkilenir (Wong, 2007: 326; Aggestam ve Bicchi, 2019: 4). Nitekim Wong bu yeni üçüncü süreci *kimliğin yeniden yapılandırılması* şeklinde adlandırarak çok yönlü bir sosyalleşme olarak değerlendirir (Wong, 2005: 142; 2007: 326).

Bosna-Hersek gibi Batı Balkan ülkelerine yönelik ABleşme süreci genellikle söz konusu ülkelerde iç reform sürecini başlatan AB koşulluluğu çerçevesinde gelişir. AB söz konusu koşulları belirleyen bir aktör olarak ulusal devletlerle hiyerarşik ilişkiler kurmaktadır (Noutcheva, 2006: 6). Bu sebeptendir ki bu ilişkiyi en iyi açıklayan süreç yaklaşımı *yukarıdan aşağıya* ABleşme süreci olarak görülmüştür. Dolayısıyla Batı Balkanlar genelinde ve bir vaka çalışması olarak Bosna-Hersek'teki AB'nin dönüştürücü gücünü analiz eden bu çalışmada, AB'nin söz konusu ülkeler üzerindeki hiyerarşik etkisi göz önünde bulundurularak ABleşme süreci; *yukarıdan aşağı* bir süreç olarak değerlendirilecektir. Aşağıdan yukarı ABleşme yaklaşımı AB'nin mevcut kurumsallaşmasını içerirken yukarıdan aşağıya yaklaşımı kadar AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisine odaklanmamaktadır. Dairesel yaklaşım ise ABleşmenin ulusal devletler üzerindeki dönüştürücü etkisini ihmal etmektedir (Saurugger, 2014: 184). Benzer şekilde yatay süreç yaklaşımının odak noktası tek başına AB'nin ulusal devletler üzerindeki etkisi değildir. Dolayısıyla çalışmanın temel hedefi olan AB'nin dönüştürücü etkisini açıklamakta bu yaklaşımlar daha karmaşık argümanlar, daha farklı bir analiz seviyesi sunduklarından bu çalışmaya analitik bir çerçeve sağlamamaktadır.

1.2.3. ABleşme Kavramı AB Dışındaki Aktörler Üzerindeki AB Etkisini Nasıl Açıklar?

AB literatürü, son yıllara kadar ve özellikle de AB'nin küresel düzende etkin ve aktif olmaya başladığı ilk dönemlerde; baskın bir şekilde Avrupa seviyesinde kurum oluşturma ve siyasi entegrasyon sürecine odaklanmışken AB'nin üye ve aday ülkeleri nasıl etkilediği/etkileyeceği nispeten ihmal edilegelmiştir (Buller ve Gamble, 2002: 9). Son yıllarda ise çalışmalar ABleşme kavramının bir diğer yönüne, AB ile ulusal devletler arasındaki ilişkilere ve özellikle de AB'nin ulusal devletler üzerindeki etkisine odaklanmaya başlamıştır (Börzel, 1999; Knill ve Lehmkuhl, 1999; Börzel ve Risse, 2003, 2006, 2012a, 2012b; Börzel ve Soyaltın, 2012; Checkel, 2001;

Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005; Featherstone ve Papadimitriou, 2008; Sedelmeier, 2011; Bache vd., 2011; Crepaz, 2014; Pomorska, 2015; Milačić, 2019; Hlepas, 2020).

Uyumsuzluk yaklaşımı, AB sınırları dışındaki ülkeler üzerindeki AB etkisini incelemede ABleşme yazarları için bir başlangıç noktası ve yol gösterici olmuştur. Öncelikle yukarıdan aşağıya bir süreç olarak gerçekleşen ABleşmede daha önce bahsedildiği gibi AB ile ulusal devletler arasındaki hiyerarşik ilişki uyum baskısına sebep olur. Bu uyumsuzluk Börzel ve Risse'nin (2003: 62-64; 2006: 490; 2012b: 197-198) çalışmalarında, AB politikaları ile ulusal devletlerin politikaları arasındaki uyumsuzluğu ifade eden *politika uyumsuzluğu* (Policy Misfit) ve yerel kural ve prosedürlerle AB kurumsal norm ve kurallarının uyuşmaması anlamına gelen *kurumsal uyumsuzluk* (Institutional Misfit) olarak ikiye ayrılmıştır (Tonra, 2015: 184). Söz konusu politika uyumsuzluklarının görülmesi durumunda AB ile ulusal devletler arasında uyum maliyetleri ortaya çıktığı için ulusal devletler politikalarını AB düzeyine *yüklemeye* çalışır (Kalkan, 2021: 83). Ancak bunun başarı ihtimali çoğunlukla düşük olduğundan bu durum AB'nin çeşitli politikalar, problem çözme yaklaşımları, yönetim tarzları şeklinde *yamalı* (*patchwork*) bir yapıda düzenlemeler ve kurallar ortaya koymasına sebep olur (Héritier, 1996: 150). Neticede AB'nin düzenleyici yama çalışması ABleşme sürecinin uyum sorumluluklarını yerine getiremeyen tüm ulusal devletler için AB'nin politika ve kurumsal yapısını kendilerine *yükleme* zorunluluğu getirerek uyum baskısını artırmaktadır (Börzel ve Risse, 2003: 63; Kalkan, 2021: 83).

Diğer taraftan ulusal devletler kendi kurumsal yapı ve değerleriyle AB'nin kurumsal yapılarına adaptasyon sürecine girdiklerinde, AB'nin değerleri ve normları ulusal devletlerin yapılarıyla ve hatta ulusal kimlikleriyle çelişerek ABleşme sürecinde bir uyum/uyumsuzluk baskısı yaratabilmektedir (Checkel, 2001: 187-188; Börzel ve Risse, 2003: 64; Börzel ve Risse, 2006: 491). Bu yaklaşımda eksik olan şudur ki: yalnızca politika veya kurumsal uyumsuzluk söz konusu olduğunda ulusal devletlerde iç değişim süreci başlayabilmektedir. Fakat bu uyumsuzluklar tek başına değil ancak dönüştürücü güce sahip bazı faktörlerin değerlendirilmesiyle yerel ülkeler üzerinde ABleşme süreci ve AB'nin etkisini analiz etmek mümkün olacaktır (Börzel ve Risse, 2003: 64). Dolayısıyla AB, üye ve aday ülkeler üzerinde bu dönüştürücü güce nasıl sahip olacaktır? AB söz konusu gücü hangi mekanizmayla sağlamaktadır? Bu soruları cevaplarken öncelikle AB'nin ulusal devletler üzerindeki iç etkisini ortaya koyan sistematik tek bir mekanizmadan bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim ABleşme yazarlarının bir kısmı söz konusu mekanizmayı çeşitli perspektiflerden, bir kısmı da benzer kavramsal çerçeveye birbirleriyle örtüşerek üretmeye ve açıklamaya çalışmıştır (March ve Olsen, 1989: 949-954; Knill ve Lehmkuhl, 1999: 4-10; 2002: 261-265; Börzel, 2003: 5-15; Radaelli, 2004: 11- 13; Kelley, 2004: 428-431; Checkel, 2005: 805-808; Bauer vd., 2007: 407-417; Börzel ve Risse, 2009: 9-13; Schimmelfennig, 2010: 325-328; Sedelmeier, 2011: 17-24; Börzel ve Risse, 2012a; 5-10).

Knill ve Lehmkuhl (1999: 4-10; 2002: 261-265) ABleşmeyi, *AB Politikası Oluşturma* (açık ve doğrudan işleyen bir mekanizma), *AB mevzuatı* (dolaylı mekanizma) ve *Ulusal devletlerdeki beklenti ve inançları değiştirme* (AB etkisinin en zayıf görüldüğü mekanizma) şeklinde üçe ayırıp AB'nin üye ve aday ulusal devletler üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmıştır. Schimmelfennig (2010: 325-328) ise ABleşme'nin ulusal devletler üzerindeki etki mekanizmasını sistematik olarak gerçekleşecek sonuçlar mantığı ve uygunluk mantığına göre doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre doğrudan mekanizma AB'nin kasıtlı olarak kural, kurum ve yönetim modelini sınırları dışına yaymayı amaçlamasıdır. Knill ve Lehmkuhl'a göre bu mekanizmada, aday ve üye ülkeler için yeni ve düzenleyici politikalar oluşturma yoluyla ulusal devletlerdeki mevcut düzenlemelerin alenen değiştirilmesi beklenir. Ancak söz konusu değişimler istenen/tercih edilen değişimler olarak nitelendirdiği için kimi çalışmalarda bu değişimler *olumlu entegrasyon politikaları* olarak değerlendirilir (Scharpf, 1999; Scharpf, 1993; Taylor, 1983'ten aktaran: Knill ve Lehmkuhl, 1999: 5; 2002: 262; Featherstone ve Kazamias, 2000: 14; Radaelli, 2004: 12; Bauer vd., 2007: 408; Bandov ve Kolman, 2018: 138).

Dolaylı mekanizma ise AB dışındaki aktörlerin rol oynadığı veya AB'nin istenmeyen dış etkiler ortaya çıkardığı mekanizmadır. Bu mekanizmada AB kendi kural ve düzenlemelerini özellikle sınırlarının ötesine taşımayı amaçlamaz veya bunu teşvik etmez. Ancak yine de AB dışındaki aktörler kendilerini bu kurallara uymak zorunda hissedecektir çünkü aksi takdirde bu kural ve düzenlemelere uymadıkları için kendilerine yeni maliyetler yaratacaklardır; Ortak Pazar koşullulukları ve kuralları bu duruma en belirgin örnektir (Schimmelfennig, 2010: 327). O halde, AB doğrudan bunu amaçlamasa da ulusal devletlerin fırsat yapılarını değiştirecek kararlar alır. Dolayısıyla ulusal devletler için yeni stratejik seçenekler ortaya çıkar ve eski düzenlemeler ulusal devletler için tercih edilebilir olmaktan çıkar. Bu durumda ulusal devletlerin de AB'nin ortaya koyduğu yeni koşullarıyla çatışmamaya ve gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışması beklenir. AB'nin bu tür ulusal devlet fırsat yapılarını değiştiren piyasaların işleyişi için düzenleyici rekabet kararları alması *olumsuz entegrasyon politikaları* olarak adlandırılır ve ulusal devletler üzerinde doğrudan etkisinin olmamasından dolayı bu tür düzenlemeler dolaylı mekanizma olarak değerlendirilir (Knill ve Lehmkuhl, 1999: 5-7; 2002: 263-264; Featherstone ve Kazamias, 2000: 15; Radaelli, 2004: 12; Bauer vd., 2007: 411; Bandov ve Kolman, 2018: 138).

1.2.4. Doğrudan ve Dolaylı ABleşme Mekanizmaları

Avrupalılaşıma yazarları birbirinden farklı perspektiflerden AB'nin kendi sınırları dışındaki aktörlerin içyapısına olan etkisini araştırsalar da ortaya konulan mekanizmalardan karşımıza bir takım ortak kavramlar çıkmaktadır. Bu kavramlar doğrudan ve dolaylı mekanizmalardır. Aşağıda verilen tabloda bu mekanizmalar sistematik olarak sonuçlar ve uygunluk mantığına göre kategorize edilmiştir. Tablo 1'deki veriler ışığında; sonuçlar mantığına göre ABleşme, *rasyonel seçim*

kurumsalcılığı/araçsal rasyonalite ile ilgiliyken uygunluk mantığına göre ABleşme ise *sosyolojik kurumsalcılık/normatif rasyonalite* ile bağlantılıdır (March ve Olsen, 1989: 949-952; Olsen, 2001: 193; 2007: 3; 2009: 9; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 13-14; Börzel ve Risse, 2003: 64-68; 2006: 492-494; 2009: 9-10; 2012a: 9; Sedelmeier, 2011: 12-16; Rollis, 2021: 93). Ayrıca Tablo 1, hem doğrudan hem de dolaylı mekanizmada uygunluk mantığına göre; AB'nin meşruiyeti, AB ile uyum, AB ile temas sıklığı ve yoğunluğunun önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: AB Sınırları Dışındaki ABleşme Etki Mekanizmaları

ABLEŞME	Doğrudan	Dolaylı
Sonuçların mantığına göre;	Koşulluluk (Teşvikler, Fayda- Maliyet Hesaplaması)	Öykünme -Fonksiyonel Öykünme- (Rekabet, Ders alma, Taklit)
Uygunluk mantığına göre;	Sosyalleşme (Sosyal öğrenme, İkna, iletişim) -AB meşruiyeti, AB ile uyum ve temas	Taklit/ Normatif Öykünme (İbret/Ders alma) -AB meşruiyeti, AB ile uyum ve temas

Kaynak: Schimmelfennig, 2010: 326, 2012a: 8; 2012b: 4; Börzel ve Risse, 2012a: 7-10

Öncelikle rasyonel seçim kurumsalcılığı perspektifinden ve sonuçların mantığına göre doğrudan mekanizmalardan biri olan *koşulluluk* ile ifade edilen süreç şunu ortaya koyar: AB dışı aktörler rasyonel ve stratejik davranarak AB'nin ortaya koyduğu koşulluluk mekanizmasını, kendi fayda-maliyet analizini yaparak ve AB'den alacağı mali ve teknik teşvikleri değerlendirerek uygun bulmaları durumunda iç siyasi yapılarında değişime giderler (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 14; 2019: 4-9; Schimmelfennig, 2012b: 4-5; Börzel, 2016: 80; Rollis, 2021: 93). AB ise bu durumda koşulları belirleyerek AB dışı aktörlerin uygulaması için bir model ortaya koyar. Aynı zamanda aktörlerin fayda-maliyet hesaplarını pozitif ve negatif teşvikler ile manipüle ederek onları bu modele uymaya teşvik eder (Knill ve Lehmkuhl, 1999: 12; 2002: 264; Kelley, 2004: 428; Börzel ve Risse, 2009: 10, 2012a: 6; Schimmelfennig, 2010: 326; Börzel, 2016: 80). AB'nin hedef aktör üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu koşulluluk mekanizmasında, AB; üye olmayan devletlere söz konusu koşulları yerine getirmeleri durumunda finansal yardım, ortak pazara erişim, kurumsal entegrasyon dolayısıyla en nihayetinde büyük bir ödül olarak AB'ye tam üyelik vadetmektedir (Schimmelfennig, 2012a: 8; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 16; 2019: 8). Ancak belirtmek gerekir ki üyelik öncesinde aday ülkelerden beklenen koşulların yerine getirilmesi; bir koşulluluk aracı olan Kopenhag kriterlerinin tamamlanmasını zorunlu kılan ülkeler arasındaki asimetrik karşılıklı bağımlı

yapıya, koşulluluk için uygulanan yaptırımların etkinliğine ve liyakate dayanan yönetim gücüne bağlıdır (Vachudova, 2005: 108-109).

Yukarıda verilenlerden anlaşılacağı üzere koşulluluk mekanizması AB pazarına erişmek isteyen Komşuluk Politikası (ENP – European Neighborhood Policy) kapsamındaki ülkeler ve aday ülkeler üzerinde oldukça ve doğrudan etkili bir mekanizmadır. Son dönemlerde AB'nin gündeminde gittikçe belirgin bir konuma sahip olan koşulluluk mekanizması güçlü bir ABleşme aracıdır (Leontitsis ve Ladi, 2018: 773-774). Bu bağlamda Batı Balkanlar üzerindeki AB etkisini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, özellikle de bir potansiyel aday ülke olan Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisi koşulluluk sürecine tabi olduğu için doğrudan mekanizmanın işlerliği açıkça görülmektedir. AB, Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecini ilerleme raporlarıyla izleyerek, mali ve teknik yardımlarla destekleyerek söz konusu süreci yönetmekte ve bu aktöre bir uyum baskısı uygulamaktadır. Bosna-Hersek'in Ortak Pazara erişimi bu ülke için öncelikli görülmekle beraber AB koşulluluk sürecinin, Bosna-Hersek üzerinde ekonomik dönüşümün yanı sıra siyasi dönüşümü de hedeflediği açıktır. AB'nin ileri sürdüğü Kopenhag kriterlerinin tamamlanması konusundaki sürekliliği ve hatta bu kriterlerin gerçekleşmemesi durumunda AB'nin yaptırımlar uygulamasının getirdiği uyum baskısı göz önüne alındığında, bu mekanizma bu çalışmaya uygun bir analitik araç olarak değerlendirilmiştir.

Bir diğer doğrudan mekanizma olan *Sosyalleşme* mekanizması Tablo 1'den de anlaşıldığı üzere uygunluk mantığına göre ve normatif rasyonelitleyle bağlantılı olarak sınıflandırılmaktadır. Bu mekanizmada aktörler kendi çıkarlarını maksimize etmekten ziyade sosyal açıdan elde edilmek istenen beklentilere odaklanırlar ve AB, aktörlerin fayda-maliyet analizlerini manipüle etmek yerine AB'nin ilke ve değerlerini doğrudan öğretmeyi hedefler (Kelley, 2004: 428; Schimmelfennig, 2007: 8; Börzel ve Risse, 2012a: 7). Bu noktada aktörler AB'nin isteklerini karşılayacak sosyal beklentileri öğrenerek yani bu beklentileri karşılayacak bilgilere erişerek buna uygun şekilde hareket ederler (Checkel, 2005: 804). AB ise kendi normlarını, değerlerini ve fikirlerini AB politikaları olarak AB dışı aktörlere öğretmek yoluyla bunların uygun olduğuna ve benimsenmesi gerektiğine aktörleri ikna etmeye çalışır (Börzel ve Risse, 2003: 59; Schimmelfennig, 2007: 8). AB bu süreci norm girişimcileriyle aktörlerin çıkar ve kimliklerini yeniden tanımlaması ardından bu tanımlanan yeni kimlik ve çıkarların sosyal öğrenme yoluyla AB'nin norm ve kurallarına uygun olması için ikna etmesiyle gerçekleştirir (Börzel ve Risse, 2003: 59; 2006: 493). Dış aktörler bu değerleri ve ilkeleri kendilerine uygun buluyorsa, AB'yi kendilerine yakın buluyorlarsa veya AB'ye katılmayı hedefliyorlarsa AB ikna sürecinin başarılı olması muhtemeldir (Schimmelfennig, 2007: 8; Sedelmeier, 2011: 15-16). Yani söz konusu değerlerin kabul edilmesi için aday ülkelerde olduğu gibi AB ile aktörler arasında asimetrik bir yapı olması gerekir çünkü AB aday ülkeler için ihtiyaç duyulan, sahip olunmak istenen sosyal çevredir (Schimmelfennig, 2000: 117; Börzel ve Risse, 2012b: 203).

Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisini incelediğimiz bu çalışmada, sosyalleşme mekanizmasının ne kadar işlediği, AB'nin doğrudan sosyalleşme yoluyla Bosna-Hersek üzerinde ne kadar etkili olduğunu araştırmamız açısından önemlidir. Bu araştırmayı yapabilmek için öncelikle AB ile Batı Balkanlar ve Bosna-Hersek arasında asimetrik yapının var olduğunu biliyoruz. AB entegrasyon sürecinde olan ülkelerin katılım istekliliği, AB'nin kendi değerlerini ikna yoluyla öğretmesini de kolaylaştırmaktadır. Ancak buradaki soru: Bosna-Hersek'in sosyal öğrenme yoluyla ne ölçüde AB değerlerini ve ilkelerini benimsemiş, kendi kimlik ve çıkarlarını AB'ye göre yeniden tanımlamıştır? Yani AB, Bosna-Hersek'i sosyalleşme mekanizmasıyla ABleştirebilmiş midir veya ne kadar ABleştirmiştir?

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak analiz edileceği üzere hem AB ile Bosna-Hersek arasındaki asimetrik ve hiyerarşik ilişkinin varlığı hem de ekonomik, sosyal açıdan AB cazibesinin Bosna-Hersek üzerinde yarattığı ABleşme istekliliği aslında Bosna-Hersek'in AB değerleriyle sosyalleşmesini gerektirmektedir. Ancak ülkenin siyasi yapısındaki istikrar sorunları, etnik ve ekonomik problemler başta olmak üzere birçok mesele Bosna-Hersek'in sosyalleşme sürecine ket vurmuştur. Dolayısıyla sosyalleşme mekanizması AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü gücünü analiz etmek açısından bakıldığında ve siyasi dönüşümler incelendiğinde ancak ABleşmenin başarısız olduğu kimi noktaları açıklarken çalışmaya yardımcı bir mekanizma olarak düşünülebilir. Fakat bu mekanizmanın Bosna-Hersek üzerindeki işlerliği tartışmalıdır. Yukarıda belirtilen sorulara cevap vermek özellikle Batı Balkanlardaki kimlik (etnik) çatışmalarını anlamlandırmak açısından önemlidir ancak yalnızca sosyalleşme mekanizması bu çatışmaları anlamlandırmada elbette yeterli olmayacaktır. Neticede AB ile hedef ülkeler arasındaki sosyal öğrenme sürecini ortaya koymak bu çalışmanın kapsamını aşan oldukça kapsamlı ve güç bir meseledir. Bu sebeple sosyalleşme mekanizması, ilerleyen bölümlerde detaylandırılan Sosyolojik Kurumsalcılık ile desteklenip birlikte düşünüldüğünde çalışmaya katkı sunacaktır.

Dolaylı ABleşme mekanizmalarına baktığımızda, araçsal rasyonaliteye dayanan sonuçların mantığına göre sınıflandırılan *Öykünmede*; AB doğrudan AB dışı aktörleri etkilemeye çalışmaz veya onlara kendi kural, norm ve değerlerini ihraç etmeye çabalamaz. Ancak yine de AB sadece varlığıyla dahi bu aktörlerin eylemlerinde etkilidir çünkü bu aktörler AB'yi kendileri için örnek olarak görür ve onu taklit ederler (Schimmelfennig, 2010: 328; 2012b: 6; Börzel ve Risse, 2012a: 9). 1989'da Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla henüz uluslararası sistemde yeni ulusal benliğine kavuşan Doğu Avrupa ülkeleri gibi belirsizlik içerisindeki acemi ülkelerde AB'yi rol model olarak görme ve taklit etme daha sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durumda söz konusu ülkeler AB ile yakınlaşıp kendilerini AB ile özdeşleştirirlerse dolaylı bir mekanizma olan öykünme etkisi ve sonuç olarak da ABleşme daha kolay gerçekleşecektir (Schimmelfennig, 2010: 328).

Öykünme mekanizmasını Börzel ve Risse (2012a, 9-12; 2012b: 196) *fonksiyonel öykünme* ve *normatif öykünme* olarak ikiye ayırırken fonksiyonel öykünme mekanizmasını ise sonuçlar

mantığına göre *rekabet* ve *ders alma* olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre ilk fonksiyonel öykünme olarak adlandırdığımız rekabet, en iyi uygulamalara ulaşmak için yapılan AB'nin bir doğrudan etkisi olmadan gerçekleşen tek taraflı davranış değişiklikleri olarak ifade edilebilir. İkinci olarak ders alma ise, benzer durumlarda ve sorunlarda uygulanan cevap ve çözümleri kendileri için de kullanmak yoluyla bir aktörün diğerinden yine tek taraflı olarak ders almasıdır. Börzel ve Risse'nin (2012a, 9-12) fonksiyonel öykünme mekanizmalarına üçüncü bir öykünme mekanizması olarak gördüğü *normatif öykünme* ise aktörlerin normatif sebeplerle taklit etme yoluna gitmesi olarak uygunluk mantığına dayandığı için Tablo 1'de gösterildiği gibi bu başlıkla ayrıyeten değerlendirilir.

Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü AB gücüne odaklandığımız bu çalışmada, özellikle hükümet ve siyasi elitler nezdinde canlı tutulan normatif değerlerin etnik kökenle bağdaştırıldığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. İlerleyen bölümlerde detaylıca tartışılan: siyasi elitlerin etnik-milliyetçi çıkarlar için çabaladıkları düşünüldüğünde; insan hakları başta olmak üzere azınlık hakları, hukukun üstünlüğü, eşitlik ve demokrasi gibi normatif değerlerle anılan AB, etnik kimliği yücelten egemenliği sarstığından entegrasyon süreci siyasi elitler için yüksek uyum maliyeti getirmektedir. Benzer şekilde etnik kimlik ön plana çıkarılarak seçime giden ve bu değerlerle yönetilen Bosna-Hersek halkının AB kurum, kuram ve normlarını takip edip onlara öykünerek değişmesini beklemek gerçekçi gözükmemektedir. Bu sebeple, siyasi ve yönetsel sorunlar söz konusu olduğunda Bosna-Hersek için AB'nin sorunları çözme yöntemlerini takip etmesi, bu çözümlerden ders çıkarıp birini seçmesi şeklinde öykünme yoluyla gerçekleşecek bir ABleşme mümkün gözükmemektedir.

Son ABleşme mekanizması olarak değerlendireceğimiz normatif rasyonaliteye dayanan uygunluk mantığına göre sınıflandırılan *taklit/normatif öykünme* mekanizması, daha önce detaylandırılan (fonksiyonel) öykünme mekanizmasıyla benzer şekilde AB'nin aktif rol oynamadığı bir mekanizmadır. Bu mekanizmada aktörler meşruiyetlerini artırmak, AB gibi iyi durumda olduğu atfedilen bir uluslararası topluluğun üyesi olmaya çalışarak insan hakları, demokrasi veya hukukun üstünlüğü gibi durumları kendileri için de iyileştirmek gibi normatif sebeplerle AB'yi taklit eder onu rol model gibi görürler (Schimmelfennig, 2010: 328; Börzel ve Risse, 2012a: 10). Dolayısıyla yine benzer şekilde, acemi ve belirsizlik içerisindeki aktörler AB ile kendilerini özdeşleştirme durumunda AB'yi rol model alırlar ve taklit mekanizmasıyla ABleşme gerçekleşir (Schimmelfennig, 2010: 328). Taklit mekanizmasını Bosna-Hersek vakası için değerlendirdiğimizde yine fonksiyonel öykünmede karşımıza çıkan sorunlarla karşılaşmaktayız. Nitekim Bosna-Hersek için takip edilen normatif değerler daha çok etnik, milliyetçi bir bantta seyrettiği için AB'yi siyasi ve yönetim alanında rol model görmekten ziyade AB'nin savunucusu olduğu demokrasi, azınlık ve insan hakları gibi değerleri özellikle siyasi elitler; yürütmekte oldukları politikalara ve nihayetinde yönetim şekillerine birer tehlike olarak görmektedirler. Dolayısıyla taklit ve öykünme mekanizmaları AB'nin dönüştürücü etkisini açıklarken karşılaştığı sorunların açıklanması açısından faydalı gözükürken işleyen birer mekanizma olarak değerlendirilmemektedir.

Neticede ABleşmenin Bosna-Hersek özelindeki işleyen mekanizmalarına baktığımızda dolaylı mekanizmaların tartışılır ve sınırlı etkisinin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde sosyalleşme mekanizması bir doğrudan mekanizma olarak AB'nin değer, kural, kurum ve normlarını öğretmek yoluyla AB dışı ülkeler üzerinde etkili olabileceği bir mekanizmayken yine Bosna-Hersek'in bölünmüş toplumsal yapısı ve siyasi istikrarsızlığı gibi Bosna-Hersek'e özgü problemler, AB'nin bu anlamdaki çabalarına engel olmaktadır. Fakat doğrudan ABleşme mekanizmalarından biri olan koşulluluk mekanizması için aynı şeyi iddia edemeyiz. Araçsal rasyonaliteye dayanan koşulluluk mekanizması Bosna-Hersek'in ABleşme yönündeki istekliliğine Ortak Pazara erişim gibi daha uygun veriler sunmaktadır. ABleşme mekanizmalarından bahsederken çıkış noktasının en başından sonuçlar mantığına göre yapılan sınıflandırmada; rasyonel seçim kurumsalcılığı/araçsal rasyonalite, uygunluk mantığına göre ABleşmede ise sosyolojik kurumsalcılık/normatif rasyonalite (Bkz. bu alt başlık s. 16-17) olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki ABleşme kavramı doğası gereği kurumsallaşma ile bağlantılıdır (Bache vd., 2011: 125; Featherstone, 2012: 5). Dolayısıyla çalışmanın da kapsamı gereği ilerleyen alt bölümlerde Yeni Kurumsalcılık teorisinin varyasyonları tartışılacak ve detaylandırılacaktır.

1.3. Yeni Kurumsalcılık (New Institutionalism) Teorisi

Yeni kurumsalcılık teorisi AB araştırmacıları açısından gerek uluslararası ilişkiler gerekse siyaset bilimi literatüründe son dönemlerde sıkça başvurulmuş bir teorik çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'nin AB dışındaki bir coğrafya üzerinde, Batı Balkanlarda, kurumsal dönüştürücü rolünü analiz eden bu çalışmada da Yeni kurumsalcılık teorisi uygun teorik çerçeveyi sağlayacaktır. Yeni Kurumsalcılık teorisi, Rasyonel Seçim (Rational Choice), Tarihsel Kurumsalcılık (Historical Institutionalism), Sosyolojik Kurumsalcılık (Sociological Institutionalism) ve son zamanlarda literatürde kullanılmaya başlanan Söylemsel Kurumsalcılık (Discursive Institutionalism) olmak üzere dört varyasyonu biliniyor. Ancak belirtilmelidir ki tüm bu varyasyonların ortak noktası kurumsal yapıyı önemsemesi ve kurumları, davranışları yapılandıran kurallar olarak görerek analiz etmesidir (Steinmo, 2008: 162). Bu bölümün alt başlıklarında Yeni kurumsalcılık teorisinin tüm varyasyonları incelenecek ve çalışmanın kapsamı doğrultusunda bu varyasyonlar sınırlandırılıp çalışmanın teorik arka planı oluşturulacaktır.

1.3.1. Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı

Adından da anlaşılacağı üzere Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı (RSK), tıpkı bireyler gibi kurumların da rasyonel davranarak faydalarını maksimize etmeye odaklandığını ileri sürer. Bu bağlamda akılcı seçimler yapması beklenen aktörler stratejik hesaplar yaparak önceliklerini, faydalarını hesaplar ve bu şekilde sonuçlar mantığına dayanarak mevcut tercihlerin çokluğu durumunda kendileri için belirsizlikleri azaltır veya ortadan kaldırır (Hall ve Taylor, 1996: 944-945; Immergut, 1998: 12-13; March ve Olsen, 1998: 949; Schmidt, 2006a: 2; Lovett, 2006: 240-241;

Afşar, 2017: 74). Kurumlar ise farklı birey ve grupların çatışan çıkarlarını bir araya getirir, aktörler için uygun çözümü ortaya koyar böylelikle aktörlerin söz konusu önceliklerini, çıkarlarını sağlamaya yardımcı oldukları için kurulur ve varlıklarını bu bağlamda sürdürürler (Hall ve Taylor, 1996: 945; Immergut, 1998: 12-13; Awesti, 2007: 9; Balasan ve Maha, 2013: 324-325). Başka bir ifadeyle, bireylerin çıkarlarını ortak bir paydada buluşturan kurumlar, toplumsal faydayı ortaya koyacak sonucu akılcı bir yolla hesaplayarak aktörler için fayda maksimizatörleri olarak görev yaparlar. Rasyonel seçim kurumsalcılığı bu nedenle kurumları oldukça rasyonel bir temele oturarak vurgular.

RSK bireylerin tercihlerini rasyonel bir şekilde faydayı maksimize etmek için yaptığını ileri sürer. Benzer şekilde gerek bireyleri gerekse bireylerin tercihlerini buluşturmaya hedeflemiş kurumların da rasyonel davrandıklarını ileri sürer. Bu nedenle kurumların, tercihlerini yaparken bu tercihlerin getireceği maliyetleri hesaplaması ve eğer maliyetler elde edilecek faydadan daha fazla ise bu tercihin yapılmaması gerektiğine karar vermesi beklenir. Eğer söz konusu maliyetler elde edilecek faydadan daha düşükse ilgili kararın alınması gerekir ve bu anlamda RSK kuramcıları için sonuçlar önceden tahmin edilebilirdir (Schmidt, 2006a: 2; 2008: 319; Afşar, 2017: 74). Bu şekilde değerlendirildiğinde kurumlar sonuçlar mantığına göre hareket eden yapılardır ancak aktörler için direkt kararlar alan veya aktörlerin çıkarlarını belirleyen yapılar değildir, kurumların görevi stratejik ve rasyonel yaklaşımla aktörler için söz konusu hesaplamaları yapmalarıdır (Pollack, 2006: 4).

Daha önce de belirtildiği üzere AB'nin yarattığı uyum baskısı hedef aktör üzerinde önemli olsa da tek başına yeterli değildir (Bkz. Bölüm 1.2.3 ABleşme Kavramı AB Dışındaki Aktörler Üzerindeki AB Etkisini Nasıl Açıklar? s. 15) ve bazı faktörlere dikkat edilmesi gerekir. *Çoklu veto noktaları* ve *resmi kurumların* varlığı olarak bilinen bu faktörlerin ulusal devletlerin dönüşümü üzerinde önemli bir etkisi söz konusudur. Bir aktör içerisinde yer alan *çoklu veto noktaları* AB uyum sürecinde ABleşmenin yarattığı uyum baskısına direnmek için gerekli fikir birliğinin sağlanması önünde bir engel oluşturabilir (Featherstone vd., 2012: 5; Börzel ve Risse, 2012b: 198; Langbein ve Börzel, 2013: 576). Ancak bu durumda *resmi kurumlar* aracılığıyla AB, uyum sürecinin desteklenmesi için maddi ve manevi kaynaklar (teşvikler, destekler) sağlayarak değişim olasılığına yol açan fırsatlar yaratma yoluna gidebilir ve bu yolla uyum süreci sağlanan kaynaklar yardımıyla aktörlerin güçlendirilmesi şeklinde ilerler (Börzel ve Risse, 2000: 2; 2003: 59). Bu durum RSK'nın vurguladığı aktörlerin yapacağı fayda-maliyet analizinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Şöyle ki AB, ulusal devletlerdeki kaynakların özellikle ekonomik desteklerle yeniden dağıtımını sağlayarak entegrasyon sürecine destek olan resmi kurumların güçlenmesine sebep olurken aynı zamanda ulusal devletlerin faydalarını artırıp maliyetlerini azaltmış gözükabilir veya ulusal devletlerin takip ettikleri çıkarları belirsizleştirebilir (Börzel ve Risse, 2000: 2; 2003: 59; Vachudova, 2005: 251; Schimmelfennig, 2010: 321).

Öncelikle bir Batı Balkan ülkesi olan Bosna-Hersek'in AB üyeliği konusunda bir isteklilik göstermesi ile uyum sürecine başlaması RSK kapsamında değerlendirmeye uygundur. Bu bağlamda,

RSK'nin aktörlerin sonuçlar mantığına dayanarak hareket ettiği varsayımı, uzun vadede AB üyeliğinin Bosna-Hersek ve Batı Balkanlar için fayda getireceği ve hatta bu faydanın maliyetlerden daha fazla olacağı analizi Batı Balkan ülkelerinin üyelik sürecine başlaması ve bu süreci devam ettirmesini açıklayan bir argüman olarak görülebilir. Diğer taraftan, Batı Balkanlar üzerindeki AB'nin dönüştürücü gücünü test eden herhangi bir çalışmada *resmi kurumların* varlığı ile sağlanan AB'nin ekonomik desteklerini gözden kaçırmak mümkün değildir. Özellikle Batı Balkan devletleri gibi üyelik yolu uzun gözükken ulusal devletler üzerinde etki kurmak için gerek ekonomik olarak malların serbest dolaşımı gerekse vizesiz seyahatin sağlanmasıyla vatandaşların AB'ye erişimi gibi aracı teşvikler zorunlu gözükmektedir. Çünkü ancak bu yolla AB, Batı Balkanlardaki Bosna-Hersek gibi ülkelerin başka dinamiklere dayalı kısa vadeli çıkarlarını ikincil plana atması olası gözükmektedir fakat vazgeçilen çıkarların kısa vadeli olması gerçeği de elbette ki AB için maliyetli olabilir (Vachudova, 2005: 251).

Diğer taraftan AB uyum süreci, sürecin içerdiği koşulluluk mekanizması ve aday ülkelerinden uyması beklenen kriterler AB'nin resmi kurumlar aracılığıyla Bosna-Hersek gibi Batı Balkan ülkeleri üzerinde etkili olmaya çalıştığını göstermektedir. Benzer şekilde AB'nin aday ülkelere sağladığı teknik ve maddi destekler aktörlerin yapacağı fayda-maliyet analizinde olduğu gibi AB ile bu aktörler arasında var olan uyumsuzluğu gidermede de önemli etkilere sahiptir. Aday ülkelerde görülen reformlar ve AB'ye uyum yasaları söz konusu uyum problemlerini gidermeye yöneliktir. Bosna-Hersek özelinde bu uyum yasalarını, yapılan reformları değerlendirdiğimizde beklenen etkinin görülüp görülmemesinin analiz edileceği bu çalışmada, AB üyeliğinin genel olarak desteklenmesine rağmen ülkedeki etnik tabana dayalı politikalar üreten ve sürdüren siyasi partilerin tamamı *veto noktaları* olarak görülebilir. Neticede belirtilen yönde izlenen politikalar AB reformlarının tam karşısında konumlandırılmaktadır.

1.3.2. Tarihsel Kurumsalcılık

Tarihsel Kurumsalcılığın (TK) kurumlara bakış açısı temelde RSK'ninkine benzer şekilde seyretmektedir. Kurumlar, “yönetimin veya politik ekonominin örgütsel yapısına gömülü olan resmi veya gayri resmi prosedürler, rutinler, normlar ve sözleşmeler olarak tanımlanmaktadır” (Hall ve Taylor, 1996: 938). TK kurumları daha geniş bir bağlamda değerlendirmekle beraber kurumlar ile davranışlar arasında bir bağ kurar. Buna göre, kurumlar davranışları hesaplama yaklaşımı ve kültürel yaklaşımla etkiler. Bu bağlamda TK, kurumların RSK'nin varsayımlarına benzer şekilde insan davranışlarının stratejik hesaplamaya dayalı maksimum faydayı amaçladığını ileri sürer ve insan davranışlarını söz konusu amaçları için az ya da çok bilgi ve kesinlik sağlayarak etkiler. Kültürel yaklaşımla bakıldığında ise, TK insan davranışının rasyonel ve amaca dayalı olduğunu kabul ederek bireyin dünya görüşünün de davranışlar üzerindeki etkisini vurgular (Steinmo, 2008: 163; Schmidt, 2006a: 3-4; Bell, 2011: 894-895; 2017: 3; Fioretos vd., 2016: 8). Kurumların ise yalnızca stratejik bilgiler sağlamadığını aynı zamanda aktörlerin kimlik ve tercihlerini, ahlaki ve bilişsel taslaklar

sağlayarak etkilediğini ileri sürer (Hall ve Taylor, 1996: 939; Schmidt, 2006a: 3-4; Bell, 2011: 906; 2017: 5).

Tarihsel kurumsalcıların tarih üzerine çalışmalar yapmasının nedenlerini Steinmo (2008, 164-167) üç temel argümanla açıklar. İlk olarak, siyasi olaylar tarihsel bir bağlamda gerçekleşir ve bu bağlam kararlar ve olaylar üzerinde etkilidir. İkinci olarak, davranışların ve seçimlerin dönemin ekonomik, sosyal, politik bağlamında şekillendiğini iddia eden tarihsel kurumsalcılar; siyasi durum ve olayları bu bağlamlar dahilinde değerlendirir. Dolayısıyla tarih, aktörlerin ve temsilcilerin tecrübelerinden ders çıkarmayı mümkün kılar. Son olarak, tarihsel kurumsalcılar beklentilerin tarihten etkilenmeden şekillenmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Çağın politik durum ve olaylarını geçmişteki tercih, davranış ve tecrübelerden yani tarihten ayrı tutmamak gerekir çünkü beklentiler bunlardan beslenir (Pierson, 1996: 126). Neticede tarih, ardı ardına gelen olaylar zincirinden çok daha fazlasını ifade eder ve araştırmacılara nedensellik bağı sunarak meydana gelen politik olay ve durumları anlamlandırmakta değişkenlerin birbirini etkileyebileceği şeklinde bir bakış açısı sunar.

TK kurumların işleyişinde tarihsel gelişmelerden kaynaklanan *yol bağımlılığını*, *istenmeyen sonuçları* ve kurumların işleyişinde ve gelişiminde görülen *güç asimetrisini* vurgular (Hall ve Taylor, 1996: 938, 940-941; Pierson, 1996: 131; 2000: 251-252, 259; Thelen, 1999: 387, 394; Fioretos, 2011: 369; Bell, 2011: 890; Bannerman ve Haggart, 2015: 5-6; Fioretos vd., 2016: 2; Lockwood vd., 2017: 314). TK'nin kurumların işleyişi ile ortaya koyduğu temel varsayım *yol bağımlılığı* olmakla beraber bu kurumsalcılığın kurumlara bakış açısı, birbirleriyle oldukça bağlantılı olan başka kavramsal açıklamaları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda güç asimetrisi; sosyal grupları içeren kurumlar aracılığıyla yönetimin eşitsiz bir şekilde paylaşıldığını vurgular ve kurumlar aracılığıyla bazı grupların istek ve çıkarlarının karar verme sürecinde diğerlerinden daha öne çıkarıldığını böylelikle de bazı grupların diğerlerine göre daha kazançlı çıktığını iddia eder (Hall ve Taylor, 1996: 940-941). Dolayısıyla kurumlar özellikle politikada güç dağılımını etkiler ve güç eşitsizliklerini perçinler (Thelen, 1999: 394).

TK, kurumları RSK'nın varsayımına benzer şekilde rasyonel ve bir amaca bağlı olarak kurulduğunu kabul eder. Ancak RSK'dan farklı olarak TK kurumlara yönelik RSK yaklaşımında bulunan bir eksikliğe dikkat çeker. Bu eksiklik, karar vericilerin kurumları kısa vadeli amaçları için kurdukları fakat kurumların bundan çok daha uzun sürede varlıklarını sürdürmelerinden kaynaklanan kısa dönem ile uzun dönem arasında bir boşluk oluşması ve süreçlerin karmaşıklığı nedeniyle uzun dönemde karşılaşılabilecek sonuçların iyi anlaşılammış olmasıdır (Pierson 1996: 136-137).

Söz konusu boşluğu Pierson (1996: 136-137) *beklenmeyen sonuçlar* olarak tanımlarken; *yol bağımlılığı* ise kurumların kendi misyonlarını edinmesiyle nihayetinde aktörlerin amaçlarıyla uyuşmasa da kendi dinamiklerine, kendi geçmişlerinden miras kalan özelliklerine bağlı kalarak

varlıklarını sürdürmeye devam etmesidir. Bu yola bağımlılık durumu, kurumların kendi yapısında değişiklik yapmasını zorlaştırmakla birlikte kurumları verimsiz bir hale getirir ve istenmeyen sonuçlarla karşılaşmamıza neden olur (Hall ve Taylor, 1996: 941-942; Pollack, 2006: 31; 2008: 3; Awesti, 2007: 14; Lockwood vd., 2017: 314). Dolayısıyla TK, RSK'nın kurumların var olmasındaki çıkış noktasını kabul etse de kurumların kendi yollarına bağılılıklarıyla sağladıkları bağımsızlıklarını vurgular. Buna ek olarak TK, kurum ve politika oluşturma sürecinin yalnızca bir aktörün tercihi meselesi olmadığını aynı zamanda karmaşık bir süreç olduğu için birçok faktörü içerdiğini savunur. Neticede, TK gerek kurumların gerekse insanların tercihlerinin/eylemlerinin istenen/beklenen sonuçlarının yanında bir de beklenmeyen sonuçlarının olduğunu ileri sürer (Hall ve Taylor, 1996: 941-942)

TK kurumların, politikaların ve sosyal olgu, olayların nasıl oluştuğunu açıklarken *yol bağımlılığı* kavramını kullanır. Bu kavram bir başka deyişle, geçmişte bir zaman diliminde (genellikle bir kritik kavşakta) meydana gelen bir durum veya olayın geleceği etkileyeceğini ifade eder (Pollack, 2006: 31; Fioretos, 2011: 376; Bell, 2011: 898; Featherstone vd., 2012: 6; Fioretos vd., 2016: 12-17). Belirli bir kurum veya politikaya erken dönemde uyum daha sonraki dönemlerde de o yolun takip edilmesine sebep olur ve belirli bir yolda ilerlendiğinde başka istikamete dönmek zor olacaktır çünkü bir zamanlar makul olan siyasi seçimler zamanla kaybolacaktır (Skocpol ve Pierson, 2002: 699). Sonuç olarak kritik anlarda meydana gelen olaylar erken dönemlerde şekillenirken daha sonra meydana gelecek olaylarda etkili olduğu için *zamanlama* ve *silsile* (literatürde *sequence* kavramı olarak bilinir) önemli kurumların işleyişinde bir rol oynar, bu sayede erken kararlar yol bağımlılığı olarak bilinen geçmişten gelen kurumsal politika ve tercihlerin sürdürülmesi için gerekçeler sağlar (Sewell, 1996'dan aktaran: Pierson, 2000: 251; Pollack, 2006: 31; Immergut, 2006: 242; Bell, 2011: 897; Fioretos vd., 2016: 11-15).

TK'nın vurguladığı kritik dönemler önemlidir çünkü bu dönemlerde (kavşaklarda) meydana gelen çıktılar birey yahut kurum hesaplamalarını/tercihlerini değiştirerek meydana gelebilecek olay ve durumların gidişatını etkiler (Pierson, 2015: 139; Fioretos vd., 2016: 15). Kritik kavşaklar Pierson (2015: 133)'ın ifadesiyle kritiktir çünkü kurumları değiştirmesi çok güç yapılara dönüştüren bir çeşit kırılma noktalarıdır ve aynı zamanda yol bağımlılığının açıklanmasında önemli bir nedensel mekanizma sunarak yola bağlı süreçlerin başlangıç noktaları olarak izlenir (Capoccia ve Kelemen, 2007: 342; Fioretos vd., 2015: 15-16). Yol bağımlılığı kavramı artan getiriler bakış açısını da içermektedir. Buna göre, aynı yolda daha fazla harekete neden olan şey yol boyunca ilerlemenin getirilerinin ve buna bağlı görece faydanın artacağı fikridir ve artan getiriler kavramı “kendini pekiştiren veya olumlu geri bildirim süreçleri” olarak da bilinir (Pierson, 2000: 252; Fioretos vd., 2016: 15). Bu şekilde ilk fayda elde edildiğinde olumlu geri bildirim etkileri kurumun kendisini uzun vadede dengede *kilitlemesine veya durağanlığa* (lock-in ya da interia) sebep olabilir ve bu da uzun dönemde kilitli kalan sonucun terk edilen alternatifine göre daha az fayda getirmesi gibi bir

riski beraberinde getirerek potansiyel *yol verimsizliğine* sebep olabilir (Pierson, 2000: 253-254; Pollack, 2006: 31; Immergut, 2006: 243; Bell, 2011: 886; 2017: 3).

Yapılan tüm açıklamaların ışığında yol bağımlılığı sürecinde kritik noktaların değişim sürecini nasıl tetiklediği, kritik noktalara neyin sebep olduğu TK tarafından tam olarak açıklanmamakla birlikte şu soru da cevapsız bırakılmıştır: Artan getiri yaklaşımına göre kurumsal yapı güçleniyorsa o halde bir yoldan başka yola geçiş nasıl mümkün olabiliyor? TK bu soruya net bir cevap sağlamadığı ve kritik noktalar hakkında tam bir açıklama getirmediği için birçok araştırmacı tarafından eksik bulunmuştur (Hall ve Taylor, 1996: 942; Immergut, 2006: 243; Schmidt, 2010a: 7). Bu sebeple, kurumsal değişikliklerin dinamiklerini analiz ederken dört yeni kurumsalcılık yaklaşımının birbirilerini tamamladıkları noktaların değerlendirilmesi gerektiğini savunan Schmidt'in (2006a: 1) yaklaşımıyla bakıldığında; kurumların işleyişinde meydana gelen kritik kavşakların neden geliştiğini anlamlandırmak için diğer yeni kurumsalcılık yaklaşımları TK'nın bu konudaki eksikliklerini gidermek için gereklidir. Bu çalışmada TK ile birlikte diğer yeni kurumsalcılık yaklaşımlarından, AB'yi bir kurum olarak analiz ederken ve özellikle entegrasyon süreçlerinde görülen kritik kavşakların oluşumuna neyin sebep olduğu anlamlandırılırken faydalanılacaktır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Bosna-Hersek vakası AB'nin bir kurum olarak TK perspektifinden incelenmesini gerekli kılmaktadır. TK, hem AB'nin bir kurum olarak anlaşılmasında gerekli analiz setini sunarken hem de tarihsel bir süreç olan Bosna-Hersek'in AB entegrasyon sürecinin anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Öncelikle AB entegrasyon sürecinin gerekli kıldığı koşulluluk sürecinin yarattığı uyum baskısı ve bu bağlamda Bosna-Hersek'te yaşanan dönüşümler değerlendirildiğinde ilk karşımıza çıkan TK'ın vurguladığı istenmeyen/beklenmeyen sonuçlar olacaktır. Bu çalışmanın temel hipotezlerinden biri olarak Bosna-Hersek'le yaşanan entegrasyon süreci bilindiği üzere ne Bosna-Hersek'in ne de AB'nin ön gördüğü şekilde ilerlemektedir. Potansiyel aday ülke olmaktan öteye gidemeyen Bosna-Hersek'te etnik ayrışma nedeniyle kendi siyasi gündeminde başarısızlıklar silsilesi ve krizler yaşanırken AB, Batı Balkanlarda yaşanan çatışmalar esasında ve sonrasında barışın tesisinde uygun politik gereçlerin sağlanması görevini üstlenerek dış politikada zorlu bir görev edinmiştir (Şahin, 2013: 10). Bu bağlamda, Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasını denetleyen ve AB'nin resmi bir kurumu olarak hareket eden Yüksek Temsilcilik Ofisi (Office of the High Representative-OHR) zaman zaman birer veto noktası olarak hareket eden etnisite liderlerinin ortak paydada buluşmasını ve reform sürecinin devam etmesini sağlamaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan Bosna-Hersek'teki siyasi elitler devletin anayasası olarak görülen Dayton Barış Antlaşması konusunda, ülke içerisindeki etnik sorunların bu anlaşmanın kendi doğasından kaynaklandığını ileri sürerek üyelik yolunda AB'nin kendilerine bir şans bırakmadığını iddia ederek AB'yi suçlamaktadır (Uğurkan, 2015: 632). AB norm ve kriterleriyle büyük ölçüde örtüşmeyen Dayton Barış Antlaşması hakkında bahsedilenlerden de sezileceği üzere ülkede barışı ve toprak

bütünlüğünü sağlamak adına imzalanan anlaşmanın bizatihi kendisi ayrılıkçı hareketler, siyasi istikrar krizleri ve en nihayetinde AB üyeliğine ket vurması gibi beklenmeyen/istenmeyen sonuçlar silsilesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla TK perspektifinden değerlendirilmeye elverişlidir.

AB entegrasyon sürecini yaşayan Bosna-Hersek özelinde Batı Balkan ülkeleri *kritik kavşaklar*, *yol bağımlılığı* kavramları dahilinde değerlendirmeye oldukça uygundur ve bu süreci bir tarihsel gelişim süreci olarak değerlendirdiğimizde AB'nin bölge üzerindeki dönüştürücü gücünü analiz ederken TK gerekli analiz setini sunacaktır. TK, Bosna-Hersek'in üyelik sürecinde meydana gelen yol bağımlılığına ve kritik kavşaklara dikkat çekerek bunların nedenlerini analiz etmede yardımcı olacaktır. Bu yardım, yol bağımlılığının başlangıç noktası olarak ifade ettiğimiz kritik kavşakların meydana gelmesindeki gerekçelerin üzerindeki AB etkisini izleyerek Bosna-Hersek üzerindeki AB'nin dönüştürücü gücünün analizi açısından önemlidir. Nitekim uyum süreci boyunca istenen/beklenen sonuçları elde edemeyen aktörler açısından AB entegrasyon sürecinin yol bağımlılığının getirdiği bir potansiyel yol verimsizliği olup olmadığı, bu çalışmanın kapsamında değerlendirilecek başka bir TK varsayımı olacaktır. Genel anlamda Bosna-Hersek entegrasyon süreci değerlendirildiğinde, siyasi elitlerin tutumu durumu açıklar niteliktedir: Bosna-Hersek iç politikasında Avrupa değerleri, kural ve kurumları siyasi elitler tarafından yeteri kadar vurgulanmamakla/desteklenmemekle birlikte bu durum AB üyeliğinin Bosna-Hersek için değişimi gerektiren yeterli bir amaç olarak görülmediğini düşündürmektedir (Uğurkan, 2015: 631).

Kritik kavşaklar TK kapsamında önemli bir analiz seti sunar ve bu bağlamda Bosna-Hersek özelinde, Sejdic-Finci kararları bir kritik kavşak örneği olarak değerlendirilebilir. Nitekim AB entegrasyon süreci boyunca Bosna-Hersek'in karşısına her zaman bu kararların uygulanmaması bir problem olarak ortaya çıkmıştır ve bu kararlar uygulanmadan bir AB üyeliği mümkün gözükmemektedir (European Commission, 2014b: 4, 17; Uğurkan, 2015: 636; Özgöker ve Batı, 2016: 74). Diğer taraftan AB'nin ön gördüğü tarihe değin söz konusu kararların uygulanmaması, mali desteklerin kesilerek AB'nin bir yaptırım kararı almasına da sebep olmuştur (European Commission, 2013; Uğurkan, 2015: 637). Aslında entegrasyon önündeki büyük engeller olarak görebileceğimiz tüm faktörler birer kritik kavşak olarak değerlendirilebilir. Örneğin Bosna-Hersek entegrasyon sürecinde sık sık karşılaştığımız polis teşkilatı reformu, yargısal reformların gerçekleştirilmemesi ve daha önce bahsedilen Sejdic-Finci kararları gibi idari ve siyasi yapıda düzenlemeler ön gören reformların gerçekleştirilememesi birer kritik nokta olarak değerlendirilebilir. Söz konusu faktörler, AB ilerleme raporlarında sürekli vurgulanmıştır ve vurgulanmaya da devam etmektedir. Öyle ki AB üyeliği için bir çeşit ön koşul olarak değerlendirilen ve bir kritik kavşak olan Sejdic-Finci kararlarının uygulanmaması, AB ile Bosna-Hersek ilişkilerinde 2012 yılında Yüksek Düzey Diyalog (High Level Dialogue on the Accession Process - HLDAP) olarak bilinen yeni bir sürecin başlatılmasına sebep olmuştur (European Commission, 2012; Şahin, 2013: 60; Uğurkan, 2015: 635; Tolksdorf, 2015: 413; Özgöker ve Batı, 2016: 74-75; Barış, 2018: 1142).

Diğer taraftan TK'ın vurguladığı güç asimetrisi varsayımının Bosna-Hersek vakası için analiz edilmesi çalışma için faydalı olacaktır. AB perspektifinden bakıldığında, Bosna-Hersek iç siyaseti ve dış politikasında önemli bir yeri olan Dayton Antlaşması bu bağlamda iyi bir analitik gerekçe olarak değerlendirilebilir. Dayton antlaşmasının sebep olduğu etnik çıkar çatışmaları bir yana bu antlaşmanın barındırdığı karmaşık güç ilişkileri daha öncede bahsedilen beklenmedik sonuçlara birer neden oluşturmaktadır. Her şeyden önce TK'nın güç asimetrisi varsayımı, yönetimin eşitsiz şekilde paylaşılmasıyla meydana gelen bazı grupların istek ve çıkarlarının diğerlerinin istek ve çıkarlarının önüne çıkarılması, öncelikli hale getirilmesi durumudur (Hall ve Taylor, 1996: 940-941). Bosna-Hersek vakasında Dayton Barış Anlaşması'nın sebep olduğu üç toplumlu yapıda, bu üç kurucu halktan olmayan vatandaşların sosyal ve siyasal haklarının anayasaya dayanarak ihmal edilmesi bu varsayımı bilindik bir örnek oluşturmaktadır.

Asıl amacının Bosna-Hersek devletinin bütünlüğünü sağlamak olan Dayton Barış Anlaşması bir istenmeyen sonuç olarak toplumun bölünmüşlüğüne de sebep olmuştur. Anlaşmanın sebep olduğu güç asimetrisi bu durumu ortaya çıkaran temel gerekçe olarak gözlemlenmiştir. Bosna-Hersek anayasası Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar olmak üzere sadece üç kurucu halkı tanıyıp bu halklara üst düzey kamu görevlerine seçilme hakkı tanıırken diğer etnik gruplardan herhangi birine dahil olan, nüfusun yaklaşık % 3'lük bir kesimine bu temel hakkı tanımamaktadır (Uğurkan, 2015: 629). Bu güç asimetrisinin ve bir sosyal grubun diğerine göre daha kazançlı çıkmasının sonucu olarak Bosna-Hersek'in başka problemlerle de uğraşmak durumunda kalmasına neden olmaktadır. Bunun en bilindik örneklerini ayrılıkçı hareketler oluşturmaktayken Bosna-Hersek'teki etnisiteler arasındaki siyasi, idari ve toplumsal sınırlar da bir diğer örnek olarak değerlendirilebilir. Nitekim Bosna-Hersekli Sırlar Başkent olarak kendilerini Belgrat'a tabi sayarken benzer şekilde Hırvatlar da anavatan olarak Hırvatistan'ı görerek buraya göç etmiştir. Bosna-Hersek'te kalan Hırvatlar ise Boşnak bölgelerinde yaşadıkları için Boşnakların gölgesinde kaldıklarını düşünerek yaşadıkları bölgede kendi yönetim ve sosyal hayatlarını inşa etmeyi tercih etmiştir, Mostar kenti bu durumun en belirgin örneğidir (Tekin, 2012: 65-68).

Bosna-Hersek vakasında AB ile Bosna-Hersek arasındaki güç asimetrisi değerlendirildiğinde AB üyeliğinin Bosna-Hersek ve AB için ne anlam ifade ettiğini incelemek gerekir. Elbette ki küresel etkiye sahip bir bölgesel örgüt olarak AB ile Bosna-Hersek arasında bariz bir güç asimetrisi vardır ve buna binaen Bosna-Hersek'in AB üyeliğinden AB'nin kazançlı çıkması beklenir. Ancak bu kazancın boyutunun söz konusu süreci etkilediğini de ileri sürmek yanlış olmayacaktır. AB'nin barışı korumaya yönelik bölgesel gücü ve misyonu düşünüldüğünde sınırlarında tekrar bir etnik temizliğin/soykırımın yaşanmamasını sağlamak için Bosna-Hersek'le yürüttüğü ilişkiler AB için önemlidir. Bosna-Hersek için ise AB üyeliğinin sağladığı kazanç RSK'nin perspektifinden daha önce kısaca değerlendirilmiştir (Bkz. Bölüm 1.3.1. Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı s. 23).

Bu bağlamda AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü gücünün karşılaştığı kısıtlarla bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Bosna-Hersek'in mevcut durumunun AB için daha kazançlı olabileceği düşünülebilir. Reform sürecini hakkıyla yerine getirmeden üye olması mümkün olmayan Bosna-Hersek bir güç asimetrisi örneği olarak bu haliyle AB'nin üyeliğini onaylamasını beklemek durumundadır. Ancak AB için kazançlı duruma geldiğinde yani AB'nin istediği reformları gerçekleştirdiğinde üyelik söz konusu olacaktır ki AB'nin sunduğu ilerleme raporları ile ortaya koyduğu gerekçeler, aslında Bosna-Hersek üyeliğinin henüz AB için kazançlı olmadığını da ifade eder. Sonuç olarak AB – Bosna-Hersek ilişkisinde pazarlık süreçleri görülse de süreç çoğunlukla AB'nin uygun gördüğü şekilde ilerlemektedir ve bu gerçek iki aktör arasındaki güç asimetrisini vurgular.

1.3.3. Sosyolojik Kurumsalcılık

Sosyolojik Kurumsalcılık (SK) kurumların RSK'nin öngördüğü üzere yalnızca rasyonel gerekçelerle, rasyonel amaç ve çıkarları gerçekleştirmek üzere verimli oldukları için oluşturulup varlıklarını sürdürmediklerini; bu kurumların ve süreçlerin aslında kültürden ayrı tutulmaması gerektiğini varsayar. Temelde uzun süredir paylaşılan anlamlar ve eylemler organize edilir ve siyasi aktörler hayatın içinde gerçekleşen bu durumdan bağımsız değildir. Siyasi aktörler de sosyal olarak inşa edilen ve toplum tarafından kabul edilen kimlik ve kurumlar olarak bilinen bu anlam ve eylemlere göre hareket eder (March ve Olsen, 1996: 249; 2005: 8; Olsen, 2001: 193; 2009: 10). Bu bağlamda RSK ve TK'den farklı olarak SK, kurumların altyapısını “sembol sistemi, bilişsel senaryolar ve ahlaki şablonları” içerecek şekilde daha geniş bir perspektiften ele alır (Hall ve Taylor, 1996: 946-948; Brinton ve Nee, 1999: 30; Schimmelfennig, 2003: 58; Awesti, 2007: 17-18; Featherstone vd., 2012: 5-6; Saurugger, 2017: 5; Afşar, 2017: 75).

SK yapısalcı bir altyapıyı paylaşır ve aktörlerin davranışlarının tamamen stratejik ve rasyonel olduğu iddiasını reddeder ve kurumları kültürel açıklamalarla değerlendirir (DiMaggio ve Powell, 1991: 8; From, 2002: 225-226). Çünkü “rasyonalite (akılcılık) kavramı sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiştir ve tarihsel olarak da olasıdır” dolayısıyla RSK bilişsel rasyonaliteye odaklanırken SK yaklaşımı normatif rasyonaliteye odaklanır (Hall ve Taylor, 1996: 947; Schimmelfennig, 2003: 58; Schmidt, 2006a: 4; 2008: 317, 321; Olsen, 2009: 6). SK'ye göre aktörlerin davranışları ve kurumların varlığı daha önce de bahsedilen uygunluk mantığına (Bkz. s. 16-17) dayanır ve kimlik duygusuyla doğru olana yönelerek şekillenir (Hall ve Taylor, 1996: 949; March ve Olsen, 1998: 949; 2005: 4-5, 10; Olsen, 2001: 193; 2009: 9; Pollack, 2008: 3; Afşar, 2017: 75). Dolayısıyla SK yaklaşımı uluslararası örgütler veya kurumların amaçları ve yöntemlerinin, faydacı bir yaklaşımın getirdiği taleplerden ziyade kurumun meşruluğu ve uygunluk standartları tarafından belirlendiğini varsayar. Bu nedenle kolektif kimliği paylaşan ve bu kimliğin değer ve normlarına bağlı olanlar söz konusu uluslararası örgüt veya kurumda kendisine yer bulabilecektir (Schimmelfennig, 2003: 58-59; Olsen, 2001: 195; 2009: 10; March ve Olsen, 2005: 10).

SK aktörlerin davranışları ile kurumlar arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde açıklar: Önceki paragraflarda bahsedildiği üzere kurumlar; sembol sistemi, bilişsel senaryolar ve ahlaki şablonları içerir ve kurumlar ancak bu perspektiften değerlendirildiğinde aktör davranışlarını anlamlandırmak mümkündür. Bu nedenle kurumlar, aktörlerin davranışlarını sadece onların ne yapacağına karar vererek etkilemez aynı zamanda belirli bir çerçevede neler yapabileceğini önceden sınırlandırarak söz konusu davranışları etkiler ve bu durum yine SK'nin yapısalcı doğasına atıfta bulunur (Hall ve Taylor, 1996: 948; March ve Olsen, 2005: 19). Birey ve aktör davranışları arasındaki ilişkinin bu karşılıklı bağımlı ve etkileşimli doğası dikkate alındığında, bireylerin davranışları sosyal açıdan anlamlı olduğundan sosyal aktörler olarak bilinir ve davranışlarıyla ait oldukları sosyal düzeni güçlendirirler. Nitekim kurum ile bireyler arasındaki ilişkide, bireyin davranışını belirlemek için mevcut kurumsal şablonların değerlendirildiği ve ona katkıda bulunduğu etkileşimli ve karşılıklı bağımlı bir yol izlenir. SK, söz konusu davranışın rasyonel bir davranışsa dahi bunun RSK'nin ileri sürdüğü fayda mantığından değil bireyin bizzat kendisinin toplumsal olarak oluşturduğu kimlikten kaynaklandığını vurgular (Hall ve Taylor, 1996: 948-949).

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere SK, kurumların zamanla ve sosyal süreçler aracılığıyla inşa edildiğini ileri sürer. Bu nedenle SK'ye göre "kurumlar belirli bir süredir varlığını sürdüren kurallar, resmi olmayan normlar ve aynı zamanda güç ilişkilerinden etkilenen rekabetçi ve muhalif bir sosyal ilişkiler modelidir" (Jenson ve Merand, 2010: 82). SK'nin kurumlara yönelik ortaya koyduğu bu varsayım RSK'nin sonuç mantığı yaklaşımı ile uygunluk mantığı arasında yani strateji ve normlar arasında bir köprü vazifesi görür. Buna göre, aktörler arasındaki müzakere ile meydana gelen sosyal öğrenme ve ikna süreci bu sosyal ilişki modelinin temelini oluşturur (Risse, 2000: 1; Saurugger, 2017: 11-12). AB'ye sosyolojik kurumsalcılık çerçevesinden bakıldığında ilk göze çarpan elbette ki Maastricht Anlaşması ile gündeme gelen üye ülkeler nezdinde soyut bir kavram olan Avrupa vatandaşlığı kimliğidir. AB üyeleri içerisinde bu kimliğin zayıf addedilmesine rağmen bu kimliğin barındırdığı temel hak ve özgürlükleri kapsayan değerler bir sosyal refah göstergesi olarak görülmektedir ve AB bu duruma aracı olduğundan bu değerler dolaylı olarak kuruma da atfedilmektedir (Diez ve Wiener, 2018: 9; Porumbescu, 2018: 22).

Öyleyse AB denilince söz konusu sosyal değerler, normlar ve bunların sağlayıcısı olarak bilinen kurumların akla gelmesi AB'yi diğer aktörler üzerinde etkisi olan/olabilen bir aktör haline getirmektedir. Bu bakış açısı neden Doğu Avrupa ve Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon için istekli olduğunu da açıklamaktadır. SK, Batı Balkanların entegrasyon sürecine duyduğu istekliliği açıklamada bu nedensel mekanizmayı sağlar. Bir önceki paragrafta Risse'nin (2000: 1) de vurguladığı gibi Batı Balkan ülkelerinin bu istekliliği muhakkak ki AB'nin vadettiği kimlik ve bu kimliğe bağlı olarak kazanılacak sosyal değer ve refaha dayanmamaktadır ve bu durum kendi içerisinde rekabeti ve güç ilişkilerini de barındırır. Nitekim bu durum, daha önce de bahsedildiği üzere SK'nin strateji ve normlar arasında köprü görevi görmesine yardımcı olmaktadır. Bu

çalışmanın konusu kapsamında AB'nin sosyal açıdan sahip olduğu ve vadettiği kimlik gerekçesiyle Batı Balkanlar üzerinde oluşturabileceği etki mekanizmasını açıklamakta verimli bir bakış açısı sunacaktır. Benzer şekilde Batı Balkan ülkelerinin de bir kurum olarak değerlendirilen AB'ye yönelik davranışlarını anlamlandırmakta ve bu davranışların altında yatan sosyal gerekçelerin analizinde yardımcı olacaktır. Ancak SK'nin tek başına, entegrasyon sürecinin ve AB'nin dönüştürücü gücünün analizinde yeterli analiz setini sağlayacağını iddia etmek mümkün değildir. Diğer yeni kurumsalcı yaklaşımların katkılarından farklı olarak SK, bu çalışmanın özellikle sosyal değerler, normlar, etnik kimlik ve Avrupa kimliği gibi sosyolojik bakış açısı gerektiren çerçevesini oluşturmakta çalışmayı destekleyecektir.

Diğer taraftan, bu çalışmada örnek vaka olarak değerlendirilen Bosna-Hersek, AB'den bağımsız bir aktör olarak AB'nin norm, değer ve kimliğine ne derece bağlıdır? Bu sorunun tahmin edilebilir cevabı, söz konusu tam üyelik sürecinin uzun ve meşakkatli bir yol olmasının gerekçelerinden birini barındırmaktadır. Bosna-Hersek'in sosyal değerleri, ülkedeki etnik kimlikler ve siyasi kültürün AB ile farklılaşması; sosyal değerler ve normların ABleşmesinde çok fazla zaman ve yoğun karşılıklı ilişkiler gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Bosna-Hersek'in AB üyeliği konusundaki istekliliğinde demokrasi, insan hakları gibi uygunluk mantığına dayanan normatif değerler; RSK'nin sağladığı ekonomik bütünleşmenin getireceği faydanın gölgesinde kalmaktadır.

SK'nin sağladığı varsayıma göre ancak Bosna-Hersek veya diğer Batı Balkan ülkeleri AB'nin ortak kimliği olarak görebileceğimiz Avrupalılaşmayı sağladıklarında ve AB'nin norm ve değerlerine sahip olduklarında bu uluslararası örgütte kendilerine yer bulabileceklerdir. Bu varsayım şimdiye değin neden Bosna-Hersek'in bir AB üyesi olamadığının sosyal bağlamda gerekçelerini açıklamaktadır. Benzer şekilde neden AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki dönüştürücü gücünün bu alanda bir sonuç vermediğini de açıklamaktadır. Üyelik önündeki tek engelin bu sosyal gerekçeler olduğunu iddia etmek elbette mümkün değildir. Fakat Batı Balkanlar yakın geçmişinde etnik problemlere dayalı sıcak çatışmaların görüldüğü topraklar olarak kendi kimlik değerlerini etnik bağlamda tanımlıyor gözükmemektedir. Ülke içerisinde hem etnik kimliğe dayalı hem de dine dayalı çeşitlilik, şüphesiz Bosna-Hersek'in kimliğini dönüştürüp ABleşmesini güçleştirmektedir. Söz konusu kimliğin Bosna-Hersek yönetiminde hâlâ sürdürüldüğü ve bu kimliğe dayalı siyasetin yürütüldüğü düşünüldüğünde, AB'nin dönüştürücü gücüne direniş gösterecek bariz bir faktör olarak kimliği görebiliriz.

1.3.4. Söylemsel Kurumsalcılık

Literatürde Sosyolojik Kurumsalcılıkla birlikte birer Yapılandırmacı Kurumsalcılık (Constructivist Institutionalism) olarak da değerlendirilen Söylemsel kurumsalcılık, üç bilindik kurumsalcılıktan nispeten daha sonraları söylemin ve fikirlerin önemini vurgulamak üzere sosyal bilimler literatüründe çalışılmaya başlanmıştır (Schmidt, 2008: 320; Alasuutari, 2015: 177). Bu

bağlamda söylemsel kurumsalcılık *iletişim mantığına* dayanarak söylemi ve fikirleri anlam bağlamına yerleştirerek açıklar ve bu açıklamaya göre söylem yalnızca fikirler ya da metinden ibaret değildir; söylem, neyin nerede, nasıl, ne zaman, kim tarafından ve kime söylendiğini ifade ederek bağlam ve aracıyı bünyesinde taşır (Schmidt ve Radaelli, 2004: 186; Schmidt, 2008: 304-305; Featherstone vd., 2012: 6).

Söylemsel kurumsalcılık, siyasi alanı incelerken değerlendirilmesi eksik bazı durumlara dikkat çeker. Bunlar; siyasi eylemleri oluştururken fikirlerin, ikna yönteminin önemi, demokratik yönetimlerin meşruluğu için müzakerenin gerekliliği, siyasal çıkar ve değerlerin zaman içindeki değişimi, tarihin ve kültürün dinamikliği gibi göz önündeki ihmal edilmiş eksikliklerdir (Schmidt, 2008: 305-306; 2010b: 76; Alasuutari, 2015: 175-176). Diğer taraftan söylemsel kurumsalcılık diğer üç kurumsalcılık versiyonlarının kurumların doğasına yönelik durağan ve aşırı deterministik açıklamalarına fikirleri dahil ederek bu üç kurumsalcılığın sağladığı arka plan bilgilerini kullanmaktadır ve özellikle SK ile çok fazla ortak yönleri olmasına rağmen söylemsel kurumsalcılık daha dinamik bir yaklaşım sunmaktadır (Schmidt, 2008: 304-305; 2010b: 77; 2010c: 2; 2016: 1034; 2017a: 252-253). Söz konusu dinamizmin kaynağını ise söylemsel kurumsalcılığın, fikirlerin oluşmasında kurumların, çıkarların ve kültürün yardımcı olduğunu savunması ve fikirlerin aynı zamanda; kurumların, çıkarların ve kültürün yeniden inşa edilmesi olarak değerlendirmesi oluşturmaktadır. Çünkü söylemler; çıkarları yeniden tanımlamaya, tarihi yeniden oluşturmaya ve kurumları yeniden yapılandırmaya hizmet eder (Schmidt ve Radaelli, 2004: 191; Schmidt, 2006b: 250; 2016: 1035).

Söylemsel kurumsalcılık ile SK'nin ortak varsayımları ise rasyonaliteye dayanan RSK'nin bakış açısını eleştirmelerinden kaynaklanır. Hem SK hem de Söylemsel kurumsalcılık RSK'nin araçsal rasyonelite mantığına karşı çıkar ve aktörlerin yalnızca çıkarlarıyla motive olmadığını; aktörlerin normlara dayalı, ahlaki ve sağduyulu davranmak gibi nedenlerle davranışlarını şekillendirebildiklerini açıklar (Boudon, 2003: 10-11). Nitekim her iki kurumsalcılık da rasyonelitenin araçsal değil bilişsel olduğunu ileri sürülerek aktör davranışlarının nedensel bir bağlama dayandığını ve bu bağlamın algılar şeklindeki fikirlerden beslendiğini ima eder. Çünkü söz konusu davranışlar veya tercihler, sosyal koşulların bir sonucu olarak düşünsel ve içeriğe yönelik ahlaki etik ve politik gibi normatif yönelimleri yansıtır (Boudon, 2003: 8-10; Hay, 2008: 8; Schmidt, 2008: 317).

Schmidt (2008: 306-307; 2016: 1034; 2017a: 251) ise fikirleri; politika, program ve felsefeler bakımından değerlendirir ve buna göre fikirleri bilişsel ve normatif olarak ikiye ayırır (Schmidt ve Radaelli, 2004: 203). Schmidt'e göre bilişsel fikirler politikaların problemlere sunduğu çözümleri, teknik uygulamaların temel ilke ve normlarını içerirken; normatif fikirler ise fikirlere değer katarak fikirlerin uygunluklarını ileri sürerek bu programdaki fikirleri meşrulaştırmaya hizmet eder (2008: 306-307; 2017a: 252). Söylemsel kurumsalcılık; fikirlerin aktarıldığı politika inşasını, sürecin

gerçekleştirilmesinde yer alan bireyler ve grupların koordinatif söylemini içerdiğini ileri sürer ve buna göre politik iletişimin temelinde yer alan fikirlerin kamuoyuna sunulması, tartışılması ve nihayetinde kamuoyunca kabul edilip meşrulaştırılmasıyla iletişimsel söylem gerçekleşir (Schmidt, 2012b: 10; 2017a: 252; 2017b: 254).

Söylemsel kurumsalcılık TK yaklaşımını; birey ve aktörleri değişmeyen, eleştirel düşünce yetisi olmayan mekanik varlıklar olarak gördüğü için eleştirir. Buna göre TK, birey ve grupların fikirler etrafında buluştuğunu ve kurumların da bu fikirlerin müzakere edilip ortak kaniya varılması sonucu varlıklarını sürdürdükleri gerçeğini görmez. Benzer şekilde söylemsel kurumsalcılıkta değişim tarihsel kurumsalcılığın yol bağımlılığı varsayımından daha açık bir şekilde *aracı* yani *birey*, *ajans* güdümlüdür. Bu bağlamda kurumlar yola bağımlılıkları sebebiyle değil araçların geçmişle ilişkili fikirlerinin sonucu olarak değişir üstelik kurumlar veya ajanslar hiçbir zaman kurumların dışında tarafsız ve resmi yapılar değildir (Schmidt, 2010a: 12; 2012: 10). Söylemsel kurumsalcılık, RSK yaklaşımında vurgulanan çıkarların nesnel olarak tanımlanmasını eleştirir. RSK'nin; karar vericilerin yani bireylerin rasyonel olduğunu varsayması çıkarlarında rasyonel tanımlanmasına sebep olurken söylemsel kurumsalcılık bireylerin daha karmaşık varlıklar olduğunu ileri sürer ki zaten çıkarlar da nesnel olmayan bireylerin fikirleridir. Bu noktada özellikle ekonomik alanda gördüğümüz maddi çıkarlar da aslında maddi gerçekliklerdir ve gerçeklikler yine temsilcilerin bunlara verdiği yanıt olan fikirlerden bağımsız değildir (Schmidt, 2008: 318; 2010a: 13; 2010b: 84; 2010c: 8). Söylemsel kurumsalcılık ile SK arasındaki fark ise fikirler üzerindeki vurgunun derecesinden kaynaklanır: Söylemsel kurumsalcılık fikirlerin dinamik olduğunu, fikirlerin ve söylemlerin inşa edildiğini ve gerektiğinde yeniden inşa edilebildiğini ileri sürerken SK fikirleri statik olarak ele alır (Schmidt, 2008: 320).

Söylemsel kurumsalcılığın temel varsayımı olan söylem analizi, tam olarak geleneksel nedensel açıklamaları sağlamaz (Lynggaard, 2012: 85). Aynı zamanda söylemsel analize göre aktörlerin tercihleri, maddi çıkarları olmayan fikirlere ve söylemlere dayanır. Diğer bir ifadeyle, söylemsel kurumsalcılık her zaman sosyal yapıya odaklandığı için bu durumu daha da ilerleterek her şeyi belirli bir kültür içinde sosyal olarak inşa edilmiş olarak değerlendirir ve maddi çıkarları gözden geçirir (Schmidt, 2006a: 12). Uluslararası ilişkilerin doğası gereği, AB entegrasyon sürecinin çoğunlukla maddi çıkarlar çerçevesinde ilerlemesi, söylemsel kurumsalcılığın bu çalışmanın kapsamına uygun olmadığını göstermektedir. Üstelik entegrasyon sürecini incelerken gereken nedensel mekanizmaları açıklamak konusunda da söylemsel kurumsalcılık eksik kalacaktır. Nitekim siyasi gerçekler oldukça geniş ve karmaşık oldukları için tek bir metodolojik yaklaşım bu gerçekleri etkili bir şekilde açıklayamaz; neticede her bir metodolojik yaklaşım başka bir gerçekliğin bir kısmını merkezine alarak ona yönelik farklı türden genellemeler yapar ve farklı analiz araçları sağlar (Schmidt, 2008: 322). Daha önce de bahsedildiği üzere söylemsel kurumsalcılık da diğer kurumsalcılık yaklaşımlarının sağladığı verileri arka plan bilgisi olarak kullanır.

Söylemsel kurumsalcılığın kısıtlılıklarından bir diğeri tıpkı TK'nin varsayımlarında tartıştığımız gibi istenmeyen sonuçlar fikirler için de yanlış anlaşılmalara olarak görülebilir ve bu durumda söylemsel kurumsalcılığın vurguladığı fikir ve söylemlerin ne zaman kurumsal değişime neden olduğunu kestirmek zordur üstelik fikirlerin dönüştürücü gücünü değerlendirirken hangi kriterleri kullanmamız gerektiğini de ortaya koymamız gerekir ki bu da detaylandırılması gereken geniş bir meseledir (Schmidt, 2006a: 12-13). Söylemsel kurumsalcılığa yönelik tüm sınırlılıklar göz önüne alındığında diğer üç kurumsalcılık yaklaşımları bu çalışmanın kapsamında ortaya konulması hedeflenen gerçekleri tam ve etkili bir şekilde tek başlarına açıklayamazlar da –bunun bir önceki paragrafta normal olduğu belirtilmişti- söylemsel kurumsalcılıktan daha yararlı olacaktır. Bu sebeple bu çalışmanın teorik çerçevesine söylemsel kurumsalcılık dahil edilmemiştir.

1.4. Sonuç Açıklamaları

Bu bölümün öncelikli amacı AB'nin küresel bir aktör ve bölgesel bir örgüt olarak Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü gücünü açıklarken yararlanacağımız teorik çerçeveyi oluşturmaktır. Bu sebeple, ilk olarak kavramsal çerçeve detaylandırılırken Avrupalılaşıma kavramını sınırlandırmak gerektiği için çalışma boyunca ABleşme kavramının kullanılması tercih edildi. Bu bağlamda ABleşme kavramına yönelik tanımlarla kavram açıklandı ve ABleşme sürecinin boyutları tartışıldı. Daha sonra çalışmanın kapsamı gözetilerek Bosna-Hersek vakasını açıklamakta AB koşulluluğunun dönüştürücü etkisi ve AB ile Bosna-Hersek arasındaki hiyerarşik ilişki göz önüne alınarak ABleşme, yukarıdan aşağıya bir süreç olarak görülmektedir. ABleşme yukarıdan aşağıya bir süreç olarak değerlendirildiğinde, aktörler arasındaki hiyerarşik ilişkinin sebep olduğu uyum baskısının ABleşme sürecinin dinamiklerinden biri olarak entegrasyon sürecindeki aktörler üzerinde etkili olduğu görüldü. Nitekim, yalnızca hiyerarşik ilişkinin görüldüğü aktörler arasında uyumsuzluk söz konusu olduğunda iç değişim süreci başlayabilmektedir. ABleşme mekanizmaları incelendiğinde ise, doğrudan ABleşme mekanizmasının koşulluluk araçlarının (maddi ve teknik teşvikler, fayda-maliyet hesaplaması) Bosna-Hersek vakasının incelenmesinde uygun araçlar olduğu görülmüştür. Bir doğrudan mekanizma aracı olan sosyalleşmenin (sosyal öğrenme, ikna, iletişim) ise bu vaka için uygun analiz araçlarını sunmadığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın teorik çerçevesinde ABleşme kavramı yeni kurumsalcı yaklaşımlarla desteklenmiştir. Bu anlamda ABleşme kavramının yanı sıra, rasyonel seçim kurumsalcılığı, tarihsel kurumsalcılık ve kısmen sosyolojik kurumsalcılık yaklaşımları çalışmayı desteklerken; söylemsel kurumsalcılık bu çalışma için uygun bulunmamıştır. Neticede; uyumsuzluk ve AB uyum baskısı (ABleşme), beklenmeyen sonuçlar, güç asimetrisi, kritik kavşaklar ve yol bağımlılığı (tarihsel kurumsalcılık), çoklu veto noktaları ve resmi kurumların varlığı (rasyonel kurumsallık) gibi teorik analiz setleri Bosna-Hersek üzerindeki AB'nin dönüştürücü gücünün analiz edileceği bu çalışma için yararlı bulunmuştur.

Diğer taraftan çalışmaya kısıtlı fayda sağlayan Sosyolojik kurumsalcılığın kurumlara kültür ve kimlik perpektifinden yaklaşımı, Bosna-Hersek'in AB bütünleşmesinde karşılaştığı temel sorunlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak elbette ki bütünleşme sürecinde görülen tüm aksaklıkları açıklamakta yeterli bir yaklaşım değildir. Sosyolojik kurumsalcılık, müzakerelerin sağladığı ikna süreci ve sosyal öğrenme yoluyla AB'nin Bosna-Hersek'ten beklediği değişimi açıklamakta faydalı olabilir ancak bu değişimde görülen aksaklıklar göz önünde bulundurulduğunda belirtilmelidir ki genel olarak sosyolojik kurumsalcılık etkin bir mekanizma sunmaz ve tarihsel kurumsalcılık ve rasyonel seçim kurumsalcılığı kadar etkili açıklayıcı araçlar sağlamaz. Söylemsel kurumsalcılığın fikirlere yaptığı vurgu ve söylem analizi ise gerekli nedensel açıklamaları sağlamadığı için ve maddi çıkarların sosyal olarak inşa edildiğini ileri sürerek maddi çıkarlara dayalı tercihleri gözden kaçırdığı için bu çalışmada hipotezlerin açıklanmasında uygun enstrümanları sağlamamaktadır. Bosna-Hersek'in karmaşık entegrasyon sürecini yalnızca fikirlere dayandırarak açıklamak ve tercihlerini de maddi çıkarları olmayan birer fikir ve söylem olarak analiz etmek mümkün gözükmemektedir. Üstelik fikirlerin dönüştürücü gücünü analiz ederken kullanılması gereken kriterleri belirlemek bu çalışmanın kapsamı dahilinde oldukça meşakkatli olacaktır. Zira bu konu detaylıca çalışılması gereken başka bir meseledir. Bu sebeple diğer yeni kurumsalcılık yaklaşımları bu çalışma için söylemsel kurumsalcılıktan daha faydalı bulunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE METODOLOJİSİ

2.1. Giriş Açıklamaları

Bu bölümde çalışmanın tasarım örüntüsü detaylandırılacak ve bu bağlamda çalışmanın hipotezlerinin kanıtlanma süreci için araştırma tasarımı, metodoloji, veri toplama ve toplanan verinin analizi hakkında bilgi verilecektir. Bu amaçla öncelikle AB'nin ulusal devletler üzerindeki etkisinin analizinde kullanılan mevcut araştırma tasarımları eleştirel bir bakış açısıyla incelenecektir. Ardından çalışmaya uygun araştırma tasarımı açıklanacaktır. Daha sonra veri toplama, işleme ve analiz sürecinde, araştırma sorusunu cevaplamak ve hipotezleri test etmek için başvurulacak nitel araştırma yöntemi ve vaka çalışması tanıtılacaktır. Nihayetinde verilerin güvenilirliği ve geçerliliğinin ispatı için başvurulacak karşı olgusal senaryoların çalışmaya nasıl katkıda bulunduğu açıklanacaktır.

2.2. Araştırmanın Amacı, Literatüre Katkısı ve Kısıtlılıkları

Daha önce de vurgulandığı üzere bu çalışmanın temel amacı son yıllarda AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki artan etkisini inceleyerek bu ülkeler üzerinde meydana gelen değişimi analiz etmektir. Bu bağlamda Batı Balkanlar entegrasyon sürecinde ülkelerin kat ettikleri yol ile AB'nin bu ülkeler üzerinde neden olduğu iç değişimin incelenmesi bu çalışmanın hedeflerindendir. Diğer taraftan literatürde Batı Balkanların entegrasyon tarihine, Batı Balkan ülkelerinin tarihsel gerçeklerine ve bu ülkelerin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerine sık sık rastlanılmaktadır. Ancak Batı Balkanların mevcut durumunda görülen değişimlerin üzerindeki AB etkisinin analizi ve AB'nin bu ülkeler üzerindeki rolünün açıklanması kısmen ihmal edilmiştir. Bu nedenle bu çalışma literatürde saptanan bu boşluğun doldurulması bakımından önemlidir. Diğer taraftan, bu çalışmada ABleşme kavramı ve Yeni Kurumsalcılık teorisinin varyasyonlarıyla oluşturulan kavramsal ve teorik çerçeveden bir örnek vaka olarak Bosna-Hersek'in entegrasyon süreci detaylandırılmış, AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisi araştırılmış ve teoriye veri sunmak hedeflenmiştir. Tercih edilen bu kavramsal ve teorik yaklaşım, diğer Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon süreci incelenerek uygun araçların tespitiyle diğer ülkelerin entegrasyon sürecinin analizinde de kullanılabileceğinden bu çalışma, gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunabilecektir.

Çalışmada karşılaşılan zorluklara, çalışmanın kısıtlılıklarına baktığımızda ise öncelikle belirtmek gerekir ki bu çalışma Batı Balkan ülkelerinin her biri üzerindeki AB etkisini araştırmamış; bir örnek vaka olarak yalnızca Bosna-Hersek'e odaklanılmak istenmiştir. Bu sebeple Batı Balkan ülkelerine dair yapılan araştırma yalnızca Bosna-Hersek vakasını desteklemek için yapıldığından kapsamlı bir AB etkisini ortaya koymaz. Nitekim çalışmaya ayrılan zaman kısıtlaması bu şekilde yapılacak kapsamlı bir araştırmaya olanak tanımamıştır. Çalışmanın genelinde kaynaklara erişmek

için dil engeline rastlanılmasa da Batı Balkan ülkelerinin resmi verileri veya bu ülkelerde yapılan araştırmalar yalnızca İngilizce ise çalışmaya dahil edilebilmiştir. Benzer şekilde Batı Balkan ülkelerinin ana dillerinde olan yayınlara erişmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla yerel resmi kaynaklarda veya yayınlarda İngilizce verilerin sınırlı olması sebebiyle söz konusu resmi veriler ve yayınlar çalışma içerisinde oldukça nadir kullanılmıştır. Diğer taraftan, bu çalışma pandemi koşullarında yürütüldüğü, finansal açıdan desteklenmediği ve yerel diller araştırmacı tarafından bilinmediği için saha çalışması, anket veya röportaj gibi yöntemlerden faydalanılamamıştır.

2.3. Araştırmanın Tasarımı

AB literatüründe, üzerinde fikir birliğine varılmış bir Avrupalılaşıma tanımının olmaması yapılan çalışmaların en başta bu sorunu çözmeye yönelik oluşturulmasına sebep olmuştur. Nitekim literatürde Avrupalılaşıma kavramını tanımlamayı amaçlayan veya bu kavramı sınırlandırıp tartışan birçok çalışmaya rastlanmaktadır (Bkz. Ladrech, 1994; Olsen, 2002; Radaelli, 2003; Featherstone, 2003; Graziano ve Vink, 2007; Flockhart, 2008). Bu bağlamda Avrupalılaşıma kavramı AB entegrasyonu ile sınırlandırıldığında ABleşme kavramının tercih edildiği daha önce belirtilmişti (Bkz. Flockhart, 2010: 790-791; Wach, 2016: 18). Bu çalışmada da benzer sınırlandırmaya gidildiği için ABleşme konseptiyle çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. ABleşme kavramının entegrasyon sürecini; yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya, ve etkileşimli bir süreç olarak (yatay, dairesel yaklaşım ve çapraz yükleme) farklı açılardan değerlendirildiği teorik çerçeveye yönelik yapılan literatür çalışmasında ifade edilmiştir (Bkz. Bölüm 1.2.2. ABleşme Sürecinin Boyutları).

ABleşme literatürünün incelendiği çalışmaların araştırma tasarımlarında, bahsi geçen üç süreç yaklaşımına sıkça rastlanılmıştır. Bunlardan ilki, ABleşmeyi yukardan aşağıya ilerleyen bir süreç (top-down) olarak gören yaklaşımdır. Bu yaklaşım, AB düzeyine erişmek niyetinde olan ulusal aktörlerin AB ile aralarında bulunan uyumsuzluğun derecesine göre değişime gitme zorunluluğunu vurgular. AB'nin sebep olduğu bu uyum baskısı, ulusal aktörlerin olumlu ve olumsuz entegrasyon politikaları geliştirilmesine neden olmaktadır. Burada değişimi tetikleyen AB'nin bizzat kendisidir ve bu yaklaşımla genel olarak AB'nin ulusal devletler üzerindeki etkisi incelenmektedir (Bkz. Ladrech 1994; Buller ve Gamble, 2002; Radaelli, 2003; Featherstone, 2003; Börzel ve Risse, 2006; Exadaktylos ve Radaelli, 2009; Hang, 2011; Schmidt, 2012a). Bu nedenle özellikle son dönemde yapılan çalışmalarda çoğunlukla, aday devletlerin AB uyum sürecinin analizinde ve AB dışında kalan üçüncü ülkelerin ABleşmesinde bu yaklaşıma başvurulmaktadır (Mtchedlishvili, 2018: 81).

Diğer taraftan birçok araştırmacı çalışmalarında ABleşmeyi yukarıdan aşağıya ilerleyen bir süreç olarak değerlendirdiğinde, AB ile ulusal devletler arasındaki uyumsuzluk ne kadar büyükse uyum baskısının o kadar artacağını ifade eden Börzel ve Risse (2000: 5)'nin *uyumun iyiliği* (goodness of fit) varsayımını takip etmiştir (Bkz. Haverland, 2006: 136; Börzel ve Risse, 2003; 2006; Risse vd., 2001; Howell, 2004; Bache, 2008; Hang, 2011; Featherstone vd., 2012; Langbein ve Börzel, 2013;

Tonra, 2015; Mtchedlishvili, 2018: 85). Araştırma tasarımında söz konusu uyumsuzluğun saptanmasının ardından ABleşme sürecinin dönüştürücü kapasitesi test edilerek ulusal devletlerde iç değişimin gerçekleşip gerçekleşmediği incelenmektedir. Bu bağlamda ABleşme çalışmalarında bilindik bir yöntem olarak vaka seçimi ile uyum iyiliği varsayımı bakımından ulusal devletler arasında farklılıklar olduğu gösterilir (Haverland, 2006: 136). Avrupalılaşma bir sonuç değil bir süreç olarak değerlendirildiği için araştırma tasarımı bu süreci takip etmeyi ve nedensellik mekanizması kurmayı gerektirmektedir (Exadaktylos ve Radaelli, 2009: 510; Radaelli, 2003). Dolayısıyla yukarıdan aşağıya süreç yaklaşımı, çoğunlukla araştırma tasarımında nedensellik mekanizması kurmayı gerektirir ve ABleşme literatürüne bakıldığında da genel olarak nedensel araştırmaların, uyumsuzluk varsayımı ve yeni kurumsalcı yaklaşımlarla yapıldığı gözlemlenmiştir.

Literatürde karşılaşılan ikinci yaklaşım, aşağıdan yukarı süreç (bottom-up) yaklaşımı daha çok entegrasyon sürecinde ulusal devletlere odaklanarak AB'ye tam üyelik sürecini açıklayan çalışmalarda tercih edilmiştir. Bu kapsam çerçevesinde yukarıdan-aşağıya yaklaşımı ulusal devletlerdeki tüm değişiklikleri açıklamakta yetersiz bulunmuştur (Bandov ve Kolman, 2018: 138). ABleşme süreci; fikirler, kurallar, normlar ve ulusal devlet düzeyinden başlayarak AB düzeyine ilerler ve belirli bir zaman aralığındaki politik sistemi inceler (Exadaktylos ve Radaelli, 2009: 510). Dolayısıyla bu yaklaşımın kullanıldığı araştırma tasarımında sıklıkla süreç takibi yapılır ve değişime neden olan faktörler detaylıca izlenir. Bir diğer ifadeyle bu yaklaşım, AB'nin uyum baskısından önce ulusal devletlerin entegrasyon sürecine katılımı ve müzakere sürecinin AB üyeliğiyle sonuçlandığı entegrasyon serüvenleriyle ilgilenir. Aynı zamanda bu yaklaşım, AB seviyesindeki etkileşime ve bu etkileşim nedeniyle ulusal devletlerden herhangi birinde meydana gelen/gelebilecek değişikliklere odaklanır (Bkz. Bomberg ve Peterson, 2000; Featherstone ve Kazamias, 2000; Börzel, 2002; 2003; Howell, 2002; Lenschow, 2005; Börzel ve Risse, 2006; Hang, 2011; Crepaz, 2014; Wach, 2017; Bandov ve Kolman, 2018).

Bu süreç yaklaşımıyla ilgili yapılan çalışmalar, ortak hedefler doğrultusunda alt ulusal düzeyden uluslararası düzeye ilerlemede; sivil toplum gruplarına ve bu grupların etkilerine, Avrupa kimliğine, mevcut üyeleri ilgilendiren birlik içerisindeki telekomünikasyon üzerine yapılan forumlar gibi yeni gelişmelere odaklanmıştır (Crepaz, 2014: 75). Diğer taraftan ABleşmenin dikey boyutları olarak bilinen bu iki süreç yaklaşımı, hem üye hem de aday ülkeler tarafından benimsenmesi beklenen insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi normatif alanların tartışıldığı çalışmalarda tercih edilmiştir. Bir başka ifadeyle, liberal AB değerlerinin toplumsallaşmasını içeren çalışmalarda ABleşmenin dikey boyutları görülmektedir (Tonra, 2015; Escartin, 2020: 1198-1202).

Literatürde sıkça bahsi geçen dikey yaklaşımların yanında ABleşme çalışmalarında, üçüncü bir yaklaşım olarak sınıflandırabileceğimiz bir süreç yaklaşımı daha görülmektedir. Bu yaklaşım, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya sürecin etkileşimli olduğunu savunan süreç yaklaşımıdır. Burada, ABleşmenin tek yönlü olarak yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya bir süreç olmadığı,

ABleşmenin ulusal devletler ve AB seviyesi arasında etkileşimli bir şekilde ilerlediği iddia edilmektedir. Daha önce de açıklandığı üzere (Bkz. Bölüm 1.2.2. ABleşme Sürecinin Boyutları) AB'leşme süreci ve ulusal devletler ile AB ilişkisi çok yönlüdür. Bu sebeple yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya süreç birlikte işleyen bir mekanizma olarak görülür çünkü AB politikaları ulusal devletler tarafından benimsenip uygulanırken (yukarıdan aşağıya) eş zamanlı olarak ulusal devletler bu politikaların geliştirilmesi sürecine katılır (aşağıdan yukarı). Dolayısıyla ABleşme süreci aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya olarak birbiriyle bağlantılı, karşılıklı bağımlı, etkileşimli bir süreçtir (Dairesel yaklaşım) (Bkz. Dyson ve Goetz, 2003; Wach, 2015; 2016; 2017; Saurugger, 2014). Üye devletler hem AB'nin bizzat kendisinden hem de birbirlerinin uyum süreçlerinden etkilenirler (Çapraz yükleme yaklaşımı) (Bkz. Howell, 2004; Tsardanidis ve Stavridis, 2005; Major ve Pomorska, 2005; Wong, 2005; 2007). Alt hükümet birimleri tarafından AB kurum, kural ve normlarının hayata geçirilmesi şeklinde bilinen yatay süreç, başka çalışmalarda da çapraz yükleme yaklaşımıyla benzerlik göstererek söz konusu politikaların yatay şekilde üye devletlere transferi olarak değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle, bir ülkenin uyum süreci hem üyelik sürecinde olan hem de AB dışında kalan başka ulusal devletleri etkileyebilir ve onların bu süreçten ders almasına ve aynı değişim sürecini takip etmesine sebep olabilir (Bkz. Exadaktylos ve Radaelli, 2009: 511; Bomberg ve Peterson, 2000; Brüggemann ve Königsłow, 2007; Crouch, 2018).

Araştırma tasarımında etkileşimli yaklaşımların kullanıldığı çalışmalarda ise genel itibariyle hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya ilerleyen süreçlerin karmaşık ilişkisinin irdelendiği gözlemlenmiştir. Crepaz (2014)'ın İtalya ve Fransa'daki azınlıklara yönelik çalışmasında, ABleşme sürecinin her iki ülkede de aktif bir sivil toplumun varlığı bakımından aşağıdan yukarıya yaklaşıma; azınlıkların ülkeden ülkeye farklılaşan pozisyonları ve amaçları bakımından da yukarıdan aşağıya yaklaşıma işaret etmiştir. Bu çalışmadan da görüleceği üzere etkileşimli süreç yaklaşımının tercih edildiği çalışmalarda ABleşme çok yönlü bir süreç olarak değerlendirilmektedir ve her iki yaklaşımın analiz setinden yararlanılmaktadır.

Açıklanan bu süreç yaklaşımları dışında, ABleşme sürecinin tartışıldığı çalışmalar genellikle belirli bir politika, bir ülke, bir partiye odaklanılıp sınırlandırılrsa da nedensellik mekanizması araştırma tasarımında büyük bir önem arz etmektedir (Radaelli, 2012: 3; King vd., 1994: 85-87). Radaelli (2012: 9-10)'nin $f(X) = Y$ fonksiyonuyla özetlediği neden-etki denklemi ve benzerleri bu mekanizmanın açıklanmasında sıkça çeşitli yazarlarca araştırma tasarımında kullanılmaktadır (Holland, 1986; King vd., 1995: 77-82; Balkir vd., 2013: 125). Burada X; nedeni, Y; etkiyi, f ise X ile Y arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Fakat bu mekanizmanın oluşturulması ve bu fonksiyonel denklemin kurulması kendi içerisinde bir takım zorlukları barındırmaktadır. ABleşmeye yönelik bir nedensellik mekanizması oluştururken söz konusu durum veya olaya yönelik birden fazla nedenin var olması ABleşmenin hangi neden üzerinde etkili olduğunun tespit edilmesini güçleştirir. Benzer şekilde mekanizma için sağlanan çıkarımların ideolojiyi yansıtabilmesi de mümkündür (Radaelli, 2012: 4-5). Bu bağlamda bazı araştırmacılara göre; bir araştırmada veri toplama süreci, araştırma

tasarımı veya diğer faktörler ne kadar iyi sağlanmış olursa olsun nedensellik mekanizmasının sunduğu çıkarımlardan emin olmak mümkün değildir (King vd, 1994: 79; Holland, 1986: 959).

Bahsi geçen zorluklara rağmen sosyal bilimlerde bir tanımının hâlihazırda yapılmış olması ve herkes tarafından bilinen bir gerçek olarak her sonucun bir nedeni olması; nedensellik mekanizmanın gerekliliğini ortaya koyar. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken *neden* olarak nitelendirdiğimiz durum ve olayları iyi seçmek için gereken analizi yapmak, nedenleri açık ve belirgin hale getirmektir (Holland, 1986: 959). Benzer şekilde bir uyumsuzluk durumunda gözlemlenen iç değişimin uyumsuzluktan mı yoksa başka bir iç ya da dış faktörden mi kaynaklandığını tespit etmek önemlidir (Haverland, 2006: 135-136). Dolayısıyla söz konusu uyumsuzluğun giderilmesinde AB'nin etkisinin olup olmadığının kanıtlanması gerekir (Haverland, 2006: 135; Radaelli, 2012: 3). Nedensellik mekanizmasının sunduğu açıklamaların değişim sürecini açıklamada ve AB'nin sürece etkisini tespit etmekte yeterli olmadığını savunan Haverland (2006: 138) ulusal devletlerde gözlemlenen değişimin ABleşme kaynaklı olup olmadığının ispatlanmasında karşı olgusal senaryoların analizine başvurmayı gerekli bulmuştur (Bkz. Fearon, 1991). Karşı olgusal analiz ise; AB'nin neden olduğu durumların AB'nin olmaması halinde gerçekleşmeyeceğini ifade eder ve AB'nin değişim üzerindeki nedensel etkisinin büyüklüğü iki durum arasındaki farkın büyüklüğüyle ölçülür (Fearon, 1991; King vd., 1994: 77-78; Haverland, 2006: 138). Karşı olgusal analizde sınırsız spekülasyon yapmak araştırmanın geçerliliğinde elbette ki sorunlar yaratacaktır o yüzden yapılacak karşı olgusal analizin sınırları ilgili bölümde detaylandırılacaktır (Bkz. Bölüm 2.4.1. Karşı Olgusal Senaryolar).

Bunlara ek olarak, süreç izleme/takibi (process-tracing) Avrupalılaşma çalışmalarında nedensel mekanizmanın desteklenmesinde yardımcı bir rol oynamaktadır. Süreç izleme yöntemiyle oluşturulan araştırma bulgularının teori genelleştirmeye müsait olmadıkları ileri sürülerek eleştirilir (Checkel, 2006: 367; Moumoutzis ve Zartaloudis, 2016: 346). Ancak süreç takibinin sağladığı neden sonuç ilişkisinin arasına giren adımlar ve bu adımlara ilişkin detaylar, ABleşme sürecinde politika değişikliği üreten mekanizmaların ortaya konulmasına yardımcı olmaktadır (Bennett, 2010: 208; Moumoutzis ve Zartaloudis, 2016: 345-346). Diğer taraftan uygun metodolojiyle seçilen vaka çalışması, süreç takibiyle edinilen bulguların sağladığı alternatif açıklamaların hipotezleri desteklemesi nedeniyle teorinin genelleştirilmesine de yardımcı olmaktadır (Bennett, 2010: 208; Moumoutzis ve Zartaloudis, 2016: 346). O halde vaka çalışmasında süreç takibinden yararlanmak hem genelleştirilebilirlik ile ilgili sorunları ortadan kaldıracak hem de nedensel mekanizmanın ortaya konulmasında faydalı olacaktır.

Bu çalışmanın konusu temelde üye olmayan ülkeler üzerindeki AB etkisini açıklamaktır. Çalışma kapsamında, Bosna-Hersek örnek vaka olarak seçilmiştir. Bu kapsamda Bosna-Hersek'e odaklanılarak AB'nin sebep olduğu doğrudan ve dolaylı değişiklikleri ortaya koymak esastır. Daha önce de bahsedildiği üzere (Bkz. bölüm 1.2.3. ABleşme Kavramı AB Dışındaki Aktörler Üzerindeki AB Etkisini Nasıl Açıklar?) ABleşme'nin yukarıdan aşağıya gerçekleştiği süreç yaklaşımına ve

doğrudan ve dolaylı mekanizmalara; ulusal devlet üzerindeki AB etkisini açıklamakta sıkça başvurulmaktadır. Bu çalışmanın araştırma tasarımı da yukarıdan aşağıya süreç yaklaşımı ve doğrudan bir mekanizma olan koşulluluk mekanizması kullanılmıştır.

İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere araştırmaya Batı Balkanlar üzerindeki genel AB etkisinin analiziyle başlanılmış; daha sonra Bosna-Hersek vakası ile söz konusu ABleşme etkisi detaylandırılmıştır. Bu bağlamda, bir potansiyel aday olan Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecinin analizine demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki kurumlar, kurallar, fikirler, aktörler ve politikaların incelenmesiyle başlanılmıştır (Bkz. Bölüm 4.3.1. ve 4.3.2.). 2003 yılında belirgin hale gelen uyum süreci, hem iktisadi dönüşümlerin hem de sosyal dönüşümlerin araştırılması açısından AB ilerleme raporları incelenerek detaylandırılmıştır. Bu kapsamda uyum iyiliği varsayımının takip edilmesi çalışma için faydalı bulunmuştur. Bu varsayım yardımıyla, Bosna-Hersek'le AB arasındaki kurumsal uyumsuzluklar ve politika uyumsuzlukları tespit edilmiştir. Tespit edilen uyumsuzluklar ışığında nedensellik mekanizmaları kurularak bu uyumsuzlukların giderilmesine yönelik değişimler ve AB'nin bu değişimler üzerindeki etkisi tanımlanmaya çalışılmıştır (Bkz. Bölüm 4.3., 4.3.1., 4.3.2., 4.3.3., 4.3.4., ve 4.4.). İç değişim sürecindeki etkinin ABleşme kaynaklı olup olmadığının ispat edilmeye ihtiyaç duyduğu daha önce de belirtilmişti, bu sebeple Fearon (1991) ve Haverland (2006)'ın da çalışmalarında vurguladığı üzere karşı olgusal analiz, çalışmada kullanılmıştır (Bkz. Bölüm 2.4.1. Karşı Olgusal Senaryolar).

Bu çalışmanın kapsamında bir potansiyel aday ülkenin ABleşmesi incelendiği için araştırma tasarımı, AB'nin üyelik yaklaşımını incelemek çalışma için faydalı bulunmuştur. Bu kapsamda AB entegrasyon süreci, demokratik koşulluluk ve müktesebat koşulluluğu şeklinde iki bağlamda birbirinden ayrı olarak incelenmiştir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 367-369; Mtchedlishvili, 2018: 85; Leontitsis ve Ladi, 2018: 773). Demokratik koşulluluk, kurumsal bir mantıkla; hedef ulusal aktörde tüm Batılı devletler tarafından kabul görmüş temel siyasi ilkeleri ve pazar ekonomisini sağlamlaştırmayı hedefler. Bu amaçla, AB ile Ortaklık Anlaşmaları gibi kurumsal bağların kurulmasıyla ABleşme süreci yönetilir. Demokratik koşulluluk sağlandıktan sonra katılım müzakereleri aşamasına geçilir ve müzakereler esnasında beklenen reformların gerçekleşmemesi halinde sürecin durdurulabileceği taraflarca bilinir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 367-369; Mtchedlishvili, 2018: 85; Leontitsis ve Ladi, 2018: 773).

Müktesebat koşulluluğu ise; temelde ABleşme sürecinin uluslar üstü yani AB tarafından AB kurallarıyla yönlendirilip yönetilebileceğini ifade eder. Bu amaçla aday ülke tam üyeliğe hazırlanmaya başlar ve katılım müzakerelerinin başlatılmasının ön koşulu, müktesebat koşulluluğunun takip edilip benimsenmesidir. Müktesebat koşulluluğu Batı Avrupa ülkeleri için uygulanabilir bir süreç sağlar/sağlamıştır çünkü hâlihazırda demokratik koşulluluk süreçleri Batılı ülkeler için tamamlanmıştır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 367-369; Mtchedlishvili, 2018: 85). Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında temel siyasi ilkeler konusunda görülen farklılıklar

neticesinde; Doğu Avrupa ülkelerine uygulanan müktesebat koşulluluğunun bazı sıkıntılarını hâlâ yaşamakta olan AB, Batı Balkanlar genişlemesinde yeni yaklaşımlar benimsese de temelde *demokratik koşulluluk sürecini* takip etmeyi daha uygun bulmuştur. Temel siyasi ve sosyal değerlerin inşasının sürmekte olduğu Batı Balkanlar coğrafyasında, Bosna-Hersek'in uyum sürecinin de demokratik koşulluluk kapsamında ilerlediği gözlemlenmiştir. Henüz aday ülke olarak kabul edilmeyen ve uyum sürecine potansiyel aday ülke olarak devam eden Bosna-Hersek'in üyelik süreci bu çalışmada demokratik koşulluluk kapsamında kurumsalcı bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

2.4. Nitel Araştırma Yöntemi, Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırma sürecinde elde edilen verileri, AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü gücünü ortaya koymak için analiz etmek önemlidir. Bu sürece Avrupalılaştırma kavramının sunduğu kavramsal çerçeveden bakmak çalışmanın amaçlarından biridir. Bu bağlamda Bosna-Hersek ile AB arasında gözlemlenen uyumsuzluğu ortaya koymak, bu uyumsuzluktan kaynaklanan AB uyum baskısını açıklamak ve koşulluluk mekanizmasıyla bu uyumsuzluğun kapatılmasının amaçlandığını saptamak gerekir. Benzer şekilde Yeni Kurumsalcılık teorisinin (çoğunlukla Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı, Tarihsel Kurumsalcılık ve kimlik varsayımıyla Sosyolojik Kurumsalcılık) sağladığı analiz araçlarının kullanıldığını göstermek bu çalışmanın amaçlarından bir diğeridir. Söz konusu araçlar teorik açıklamaların bulunduğu birinci bölümde detaylandırılmıştır.

2.4.1. Nitel Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın veri toplama aşamasında ve toplanan verilerin analizinde nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nitel araştırma, nicel araştırmanın aksine sayılara veya matematiksel işlemlere indirgenemeyen; sosyal bir perspektiften kavramları, insanları, davranışları içeren verilerin toplanması, işlenmesi ve analizinde kullanılan bir yöntemdir (Palmer ve Bolderston, 2006: 16; Anderson, 2010: 1). Nitel araştırma yöntemi toplumsal durum, olay ve gerçeklerin anlaşılmasına, deneyimlenmesine, yorumlanmasına ve yeniden üretilmesine; yorumcu ve felsefi bir alt yapı sunar (Mason, 2002: 3). İnsana, sosyal düzene dair alt disiplinleri bünyesinde barındıran Sosyal Bilimler ise; araştırmacının bilgi birikimi, bakış açısı ve yorumlamasıyla edinilen nitel verileri içerir (Upadhyay ve Kumar, 2014: 54; Karataş, 2017: 71). Sosyal Bilimlerde araştırmacılar, bir durum ya da soruna yönelik niteliği sorgulayan; “Ne? Ne zaman? Nerede? Neden? Nasıl?” gibi soruların cevaplarını ararken nitel araştırma yönteminden faydalanır (Berg, 2001: 3; Upadhyay ve Kumar, 2014: 56). Bu araştırma yöntemi gerçek hayat bağlamındaki bilgiye ulaşmada gözlemden, görsellerden, röportajlardan, günlüklerden, yazılı metinlerden, alan ve vaka çalışmalarından, yararlanır (Dey, 2005: 15; Anderson, 2010: 2; Upadhyay ve Kumar, 2014: 59; Mohajan, 2018: 25).

Diğer taraftan, nitel araştırma yöntemi; katılımcı gözlem, odak grupları ve derinlemesine görüşme metotları yardımıyla tümevarımsal, anlamın incelendiği, davranışı sosyal bağlamda

değerlendiren araştırmaların yapılmasında kullanılmaktadır (Bavel ve Dessart, 2018: 5-10; Kalu ve Bwalya, 2017: 47). Bahsi geçen metotların araştırmaya dâhil edilmesinde ve çoklu metot kullanılmasında araştırmacıya özgürlük tanıyan bu yöntem, araştırma bulgularının geçerliliğini sağlamak ve ön yargıyı azaltmak üzere bol miktarda veri toplanmasına yardımcı olur (Kalu ve Bwalya, 2017: 47). Aynı amaçla nitel araştırma yöntemi araştırmacıyı; karşılaştırma yapma, üçgenleştirme (triangulation) gibi teknikleri de kullanmaya iter. Bu bağlamda nitel araştırma yönteminde araştırmacı daha önce saptanmış verileri incelemek durumundadır. Önceki verilerin incelenmesi, gerektiğinde bu verilerden yola çıkarak bilinen bir gerçeğe dayalı hesaplamalar/tahminler yapma imkânı sağlar (Anderson, 2010: 2).

Bir uluslararası aktör olan AB ve bir ulusal devlet olarak Bosna-Hersek sosyal düzenin birer parçasıdır. Bu bağlamda vaka çalışması olarak yürütülen bu çalışma, Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecinde AB'nin dönüştürücü gücünü test etmektedir. Nitel araştırma yöntemi toplumsal olanı açıklama, anlamlandırma, yorumlama amacı taşıyan çalışmalarda sıkça tercih edilen bir araştırma yöntemidir ve bu çalışmanın kapsamına da uygun bulunmuştur. Temel amacı Bosna-Hersek'te meydana gelen AB kaynaklı değişimleri saptamak olan bu çalışmada, Ne? Neden? ve Nasıl? gibi nitel sorulara cevaplar aranmaktadır. Nicel araştırma sayısal verileri hedeflerken nitel araştırma kelimelerle ilgilenir, manaya erişmeyi amaçlar ve bu sebeple de nitel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmaların güvenilirliği kimi araştırmacılar tarafından sorgulanır (Cibangu, 2012: 113; Anderson, 2012: 2; Kalu Agwu ve Bwalya, 2017). Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalanılsa da söz konusu endişenin giderilmesi için; tablolar, grafikler, sayılar gibi nicel araştırma yönteminin verilerine de yer verilmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan vaka çalışmasıdır. Ayrıca çalışmanın oluşturulmasında, daha önce saptanmış verileri incelemesi amacıyla belge analizi yapmak üzere AB ilerleme raporlarından ve akademik yayınlardan yararlanılmıştır.

2.4.2. Vaka Çalışması

Daha öncede belirtildiği üzere Avrupalılaşma araştırmalarında vaka çalışması bilindik bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Haverland, 2006: 136). Nedensel mekanizmaların detaylıca açıklandığı vaka çalışmalarının en büyük avantajı, (King vd., 1994: 86) -özellikle Siyaset Bilimi disipliniinde yapılan çalışmalarda- kimi zaman nicel araştırmaların belirli bir vaka konusunda sağlayamadığı detaylı bilgi ve derin analizleri sunmasıdır (Lijphart, 1971: 691; Crasnow, 2012: 657-658). Vaka çalışması, sosyal ortamda meydana gelen davranışların incelenmesinde etkili olan faktörlerin ilişkisini, süreçte meydana gelen olayların sırasını içeren ve nihayetinde kanıtların test edilip elenmesiyle hipotezlerin formüle edilmesini sağlayan seçilmiş bir veya birkaç örneğe odaklı nitel araştırma yöntemidir (Jocher, 1928: 204-205; Good, 1942: 161; Gerring, 2004: 341-342; Levy, 2008: 23; Elman vd., 2016: 375-376).

Sosyal bilimler literatüründe tanımı bu şekilde yapılan vaka çalışması, beşeri bilimler ve doğa bilimlerinde de başvurulmuş bir yöntemdir (Elman vd., 2016: 376). Vaka çalışmasında yoğun ve kapsamlı bir çalışmayla gerçekler tespit edilmeli, kanıtlar dikkatlice tartılıp test edilmeli ve araştırmacı çalışmayı bulgularından elde ettiği yorumlarla değerlendirmelidir. Ayrıca bunu yaparken öznellikten kaçınılmalı, problem ya da durum açıkça ortaya konulmalı, gözlemlenenler mümkün olduğunca nesnel terimlerle tanımlanmalı ve çalışma boyunca mantıksal ve tutarlı açıklamalar yapılmalıdır (Jocher, 1928: 205-207). Vaka çalışması, tarihsel ve teorik açıklamalar sunmak üzere Avrupalılaşma sürecinin incelendiği bu çalışmaya bir aktör üzerine odaklanarak ayrıntılı ve derinlemesine analiz yapma imkânı sunmaktadır.

Rastgele ve bilinçli vaka seçimi başta olmak üzere araştırmada kullanılması bakımından; vaka sayısı, vakaya duyulan ilgi veya vakanın teoriye katkısı gibi vaka seçiminin birden çok tasnif yolu vardır. Bu bağlamda vaka sayısı bakımından; klasik tek vaka seçiminin (*small-N*) yanı sıra karşılaştırmalı analiz imkânı sunan istatistiksel yöntemler de (*large-N* ve *medium-N*) mevcuttur (Radaelli, 2012: 6; Elman vd., 2016: 378-381). Rastgele vaka seçimi, istatistiksel analizlerin yapıldığı çalışmalarda sıkça kullanılmasına rağmen az sayıda vakanın seçileceği çalışmalarda; araştırılması bir tür zorunluluk olan vakanın seçilmeme riskini taşıdığı için bu tür çalışmalara uygun bulunmamıştır (Levy, 2008: 8; Gerring, 2007a: 87-88; Seawright ve Gerring, 2008: 295). Bilinçli vaka seçimi bu tür endişeleri azalttığı için tek vaka seçiminin yapıldığı çalışmalara uygundur. Teoriyle ilgileri bakımından kimi yazarlarca başka isimlerle sınıflandırılrsa da vaka çalışmaları, literatürde sıkça karşılaşılan Lijphart (1971)'in ortaya koyduğu tipoloji referans alınarak oluşturulan Tablo 2'deki gibi gösterilebilir.

Tablo 2: Teorik Amaçları Bakımından Vaka Çalışmaları

Amaç	Vaka Çalışmaları	
Teori geliştirme amacı gütmeyen vaka çalışmaları:	Teoriye Dayanmayan (Tanımlayıcı) V. Ç.	Yorumlayıcı (Teori Kılavuzluğunda) V. Ç.
Teori geliştirmeyi amaçlayan vaka çalışmaları:	Hipotez Üreten V. Ç.	Teoriyi Doğrulayan V. Ç.
Teorinin genellemelerine uymayan vaka çalışmaları:	Teoriyi Zayıflatan V. Ç.	Sapkın V. Ç.

Kaynak: Lijphart, 1971; Levy, 2008

Lijphart (1971: 691) Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere vaka çalışmalarını; altı gruba/türe ayırmıştır. Buna göre, Teorik olmayan ve Yorumlayıcı Vaka Çalışmaları tek bir ülke veya vakaya

odaklanan çalışmalardır ve amacı teori geliştirmek olamayan bu çalışmalar teorilere veri sunarak kümülatif bir katkı sunar. Teoriye dayanmayan vaka çalışmaları tarih disiplinindeki araştırmalarda sık sık karşılaşılan; oldukça açıklayıcı, tümevarımsal çalışmalar olarak da bilinen nedensel ilişkilerin detaylıca ortaya konulduğu çalışmalardır (Levy, 2008: 4). Yorumlayıcı Vaka Çalışmasının Teoriye Dayanmayan Vaka çalışmasından farkı genel bir teorinin önermelerinden faydalanmasıdır (Odell, 2001: 163). Geri kalan dört kategorinin tümü temelde teori geliştirmek veya var olan teorinin genellemelerine aykırı vakaları/durumları göstermek amacıyla kullanılır. Hipotez üreten vaka çalışmaları, adından da anlaşılacağı üzere kesin hipotezler formüle etmeyi amaçlayarak teori oluşturma sürecine katkıda bulunurken teoriyi doğrulayan vaka çalışmaları, yerleşik bir teoriye örnek vaka sunan çalışmalardır (Lijphart, 1971: 691-692; Levy, 2008: 2-7). Bunun aksine teoriyi zayıflatan vaka çalışmaları teoriye ilişkin genellemeleri test eder ve genellikle genellemelere uymayan durumları saptar. Sapkın vaka çalışmaları ise teorinin ortaya koyduğu genellemelerin dışında var olan durumları ortaya çıkarır ve bu yönüyle önceki teoriyi zayıflatsada yeni önermelerin ortaya çıkmasına vesile olur (Lijphart, 1971: 691-692).

Diğer taraftan; az sayıda (Small-N) vakaların incelendiği çalışmalar literatürde; *aşırı, tipik, çeşitli, çok önemli/kritik, patika/yol, etkili, sapkın ve en benzer – en farklı* vakalar olarak çeşitli türlere ayrılmıştır (Odell, 2001: 161; Seawright ve Gerring, 2008: 294; Radaelli, 2012: 6; Elman vd., 2016: 378). Tipik vaka çalışması, vakalar arasındaki ilişkiyi örnekleyen temsili bir vakaya odaklanan çalışmalardır. Araştırmacı duruma yönelik açıklamaları takip ederek potansiyel vakalar arasından (*Large-N*) bir vakayı seçip ardından vaka ile durum arasındaki ilişkiyi ve nedensel mekanizmayı ortaya koymaya çalışır (Gerring, 2007a: 91-92). Ancak bunu yaparken araştırmacılar rastgele seçim yapmayı da tercih edebilir çünkü çalışılan konuya bağlı olarak kimi durumlarda neredeyse tüm potansiyel vakalar birbirinin aynıdır (Seawright ve Gerring, 2008: 299). Bu açıdan tipik vaka çalışması, nedensel mekanizmaların kurulmasında gösterilen temsili bir örnek olarak araştırmacıya durumun veya kanıtın uygunluğunu tartma imkânı sağlar. Neticede araştırmacı çalışmadan varılan sonuçlara göre mevcut hipotezleri doğrulayabilir veya çalışmanın bulgularıyla hipotezleri yeniden çerçeveleyebilir (Gerring, 2007a: 92; Seawright ve Gerring, 2008: 299).

Bir diğer tür olarak aşırı (extreme) vaka çalışmaları ise çalışılan konuyla ilgili en bariz, en aşırı örnekleri sunan vakanın seçilmesiyle yürütülür. Bir başka ifadeyle, seçilen vakanın aşırı uç ve ender rastlanılır olması bu türdeki vaka çalışmalarını tanımlar (Gerring, 2007a: 101-102). Mahoney ve Goertz (2004: 654-657)'in çalışmalarında *alakasız vaka* olarak adlandırılan aşırı vaka çalışmaları ne pozitif ne de negatif değer taşır. Bu bağlamda, araştırmacı vaka seçerken olağan vakaları olağandışı ile birlikte düşünerek alışılmadık olanı yani olağan dışı vakaları inceler (Seawright ve Gerring, 2008: 301). Aşırı vaka çalışmalarının sonucunda elde edilen vakaları daha büyük bir gruba genellemek doğru olmayacaktır ancak aşırı vaka çalışmalarının amacı da doğru kullanımı da bu değildir. Bu tür vaka çalışmalarının amacı duruma/olaya yönelik en uç noktaları analiz etmektir ve bu nedenle keşifsel bir yöntemdir. Nihayetinde araştırma gelişip belirgin bir hipotez açıklandıkça farklı bir

yöntem söz konusu olur böylelikle aşırı vaka çalışması konuya giriş yapılmasını sağlayarak daha sonra konunun belirli bir yöntemle araştırılmasına olanak tanır (Gerring, 2007a: 104; Seawright ve Gerring, 2008: 301-302).

Çeşitli vaka seçimi stratejisinin ise; öncelikli amacı ilgili boyutlarda maksimum çeşit elde etmektir (Gerring, 2007a: 98; Elman vd., 2016: 382; Plümper vd., 2019: 6-7). Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişkiyi karakterize eden değer aralığından, temsil edilmek istenen durumlar seçilir. Bu yapılırken araştırmacının her kategoriden -uç değerler, ortalama ve medyan- vakaları seçmeye dikkat etmesi beklenir. Buna bağlı olarak, çalışmada birden çok değişkenin dikkate alınması tipoloji kuramlaştırma mantığını izlemektedir (Gerring, 2007a: 98; Seawright ve Gerring, 2008: 300-301). Çeşitli vaka seçiminde durumların/vakaların seçiminde çeşitliliğe gitmek vaka örneklemine temsilini artırarak çalışmaya avantaj sağlayacaktır. Ancak çalışmaya tam yelpazenin dahil edilmesi halinde; çeşitlilikte bulunan vakaların dağılımındaki orantısızlık çalışmanın sonucunu olumsuz etkileyebilir. Bu vaka çalışmasına yönelik tam olarak bir metodolojinin sağlanmamış olması ve bu vaka seçimi yönteminin mantığını açıklamanın da güç olması araştırmacıların bu stratejiyi izlemeyi tercih etmemelerine sebep olmaktadır (Gerring, 2007a: 101; Seawright ve Gerring, 2008: 300-301).

Kritik/en önemli vaka çalışması Eckstein (2000: 148) tarafından, teorisinin geçerliliğini ortaya koymak için araştırılması gereken; teoriye tam uyan veya teorisinin geçersizliği savunulacaksa teoriye hiç uymayan önemli vakaları içeren çalışmalar olarak tanıtılmıştır (Gerring, 2007a: 115; Gerring, 2007b: 231-232; Levy, 2008: 12). Kritik vaka çalışması ile teori test edilir ve bu vakaların seçiminde ayırt edici olan vakanın teoriyi test etme fonksiyonudur. Başka bir ifadeyle teoriyi test etmesi mümkün olan vakalar önemlidir ve bu vaka çalışması neticesinde teori ya güçlü bir şekilde desteklenir ya da reddedilir (Eckstein, 2000: 148; Bennett ve George, 2005: 9; Levy, 2008: 12-13). Gerring (2007b) çalışmasında Eckstein'in kritik vaka çalışması yaklaşımını inceleyerek bu vaka seçimini; kısıtlı ve oldukça nadir durumlarda kullanılabilir olması bakımından eleştirmiştir. Ayrıca tek bir vakanın hayati önem taşıması düşüncesi de genel olarak kabul görmemiştir.

Gerring (2007a, 2007b) çalışmasında kritik vaka çalışmasına farklı bir perspektiften yaklaşarak bir alternatif vaka çalışması ortaya koymuştur: Patika/ Yol (Pathway) vaka çalışması. Buna göre, kritik öneme sahip bir vaka teoriyi kanıtlamaya veya çürütmeye değil bir hipotezi test etmeye yardım eder. Bu bağlamda Gerring (2007a: 122; 2007b: 238-239), yol vakalarında nedensel mekanizmaların açıklanmasının önemini vurgular ve diğer faktörler (X2) sabitken nedensel faktörün (X1) sonuçla (Y) olan ilişkisine odaklanmak gerektiğini ileri sürer. Bu vaka çalışması yalnızca nedensel faktörü (X1) sonuca (Y) bağlayan mekanizmanın bulanık olduğu durumlarda ve vakalar arası ortak değişken modellerinin iyi çalışıldığı durumlarda tercih edilir (Gerring, 2007a: 122; 2007b: 239).

Etkili vaka seçimi ise; varsayımlarda görülen sapmaların neden dikkate alınmaması gerektiğini açıklayarak varsayımları doğrulamaya yönelik yapılan çalışmalarda tercih edilir. Bu bağlamda

araştırmacı, vakaya yönelik özel durum ve koşulları açıklayarak neden varsayımdan saptıklarını göstermeyi amaçlar. Bu nedenle başlangıçta teoriyi zayıflatan vakalar gibi görülseler de temelde tam tersi hedeflenir (Gerring, 2007a: 108; Seawright ve Gerring, 2008: 303-304). Etkili vaka seçimi bu yönüyle tartışmalıdır ve Levy (2008: 13) çalışmasında, vaka çalışmasının en başında bu tür vakaları sapkın vaka olarak değerlendirip çalışma sonucunda olağan dışı olan durumun ortadan kaldırılması durumunda sapkın vaka olmaktan çıkarılması gerektiğini ileri sürer. Levy (2008: 13-14), etkili vaka çalışmalarını sapkın vaka çalışmalarının bir aşaması olarak görür; sapmayı göstermek ve onu ortadan kaldırmak sapkın vaka çalışmasının amacıdır.

Sapkın vaka çalışması, bir önceki paragraftan da anlaşılacağı üzere Levy (2008: 13-14) tarafından vakaların olağandışlıklarına odaklanarak bu vakaların varsayımlardan neden saptığını açıklayarak teoriye ek hipotezler üretme süreci olarak tanımlanmıştır. En genel anlamıyla sapkın vaka çalışmaları bir genel teoriye veya varsayıma yönelik beklenmedik değerler, anormallikler gösteren vaka çalışmalarıdır (Gerring, 2007a: 105; Seawright ve Gerring, 2008: 302). Aşırı vaka çalışmalarına benzeyen ancak daha sınırlı bir araştırma öngören sapkın vaka çalışmaları henüz açıklanmaları yapılmamış şaşırtıcı sapmalarla ilgilenir (Seawright ve Gerring, 2008: 302). Bu vaka çalışmaları bir teorinin sınırlılıklarını göstermesi ve teorinin geliştirilmesi gereken durumlarını ortaya koyması veya yeni bir teorinin geliştirilmesine sebep olması bakımından önemlidir (Odell, 2001: 166; Levy, 2008: 13-14).

En benzer ve en farklı vaka çalışmaları ise; çoklu vaka seçimini gerektiren minimum iki en çok benzeyen veya en çok farklılaşan vakaları ortaya koymayı hedefler (Seawright ve Gerring, 2008: 304-306). En benzer vaka çalışmasında teorik ilginin sonucuna göre farklılık gösteren ancak çeşitli faktörler baz alındığında benzerlik gösteren vakaların seçilmesini ifade eder. Bu bağlamda, bu tür vaka çalışmasında amaç; birbiriyle çok benzer görünen vakaların beklenmedik bir şekilde farklı sonuçlar göstermesinin derinlemesine incelenmesi ve söz konusu farklılığa neden olan faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır (Gerring, 2007a: 131). Diğer taraftan en farklı vaka çalışmaları, en benzer vaka çalışmalarının tam zıddını ifade eder. Başka bir ifadeyle, çeşitli açıklayıcı değişkenler konusunda farklılık gösterirken bağımlı değişkenleri benzer olan vakaların seçildiği çalışmalardır ve burada da benzerliğin nedenleri araştırılır (Gerring, 2007a; Levy, 2008: 10; Seawright ve Gerring, 2008: 306). Bu iki vaka seçimi, en benzer ve en farklı olanların bulunup eşleştirme prosedürlerinin imkânsızlığı sebebiyle yeterince anlaşılamamış veya yanlış anlaşılmıştır (Seawright ve Gerring, 2008; Plümper vd., 2019: 6).

Daha öncede bahsedildiği üzere Avrupalılaşıma araştırmacıları son yıllarda AB'nin ulusal devletler üzerindeki etkisine odaklanmaya başlamıştır (Bkz. Börzel, 1999; Knill ve Lehmkuhl, 1999; Börzel ve Risse, 2003, 2006, 2012a, 2012b; Börzel ve Soyaltın, 2012; Checkel, 2001; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005; Featherstone ve Papadimitriou, 2008; Sedelmeier, 2011; Bache vd., 2011; Crepaz, 2014; Pomorska, 2015; Milačić, 2019; Hlepas, 2020). AB entegrasyon

perspektifinin yeni boyutu olarak son dönem entegrasyon çalışmaları ise nispeten Batı Balkanlara ve AB – Batı Balkanlar ilişkisine odaklanmaktadır (Bkz. Anastasakis, 2005; Arkan, 2009; Gordon, 2009; Renner ve Trauner, 2009; Belloni, 2009; 2016; 2020; Bieber, 2011a; 2011b; 2018; 2020; Pickering, 2011; Noutcheva, 2009; Noutcheva ve Aydın-Düzgit, 2012; Keil, 2013; 2018; O'Brennan, 2014; Imeri ve Sako, 2016; Teqja, 2016; Strelkov, 2016; Özgöker ve Batı, 2017; Ker-Lindsay vd., 2017; Demirtaş, 2018; Wunsch, 2018; Beshku ve Mullisi, 2018; Flessenkemper, 2019; Lavrič ve Bieber, 2020; Halili, 2020; Petrovic ve Wilson, 2021). Diğer taraftan örnek vaka olarak Bosna-Hersek'e odaklandığıldığında ise; Bosna-Hersek'in ABleşmesini, entegrasyon sürecini, bu süreçte karşılaşılan zorlukları veya Bosna-Hersek'ten beklenen reformları araştıran çalışmalar mevcuttur (Bkz. Bieber, 2005; Briljavac, 2011a; 2011b; 2011c; 2012; Juncos, 2012; Halilović-Tekin, 2012; Barbulescu ve Troncota, 2013; Babuna, 2014; Perry, 2015; Majstorović vd., 2015; Tolksdorf, 2015; Uğurkan, 2015; Akçay, 2017; Džankić ve Keil, 2019). Benzer şekilde, Bosna-Hersek'te barış ve istikrarın sağlanmasında AB'nin rolünü (Bkz. Prlić, 2003; Gromes, 2009; Sebastian, 2009; Venneri, 2010; Tolksdorf, 2014; Gippert, 2018) veya bu çalışmanın kapsamına girmeyen AB'ye alternatif olabilecek başka aktörlerin Bosna-Hersek üzerindeki rolünü inceleyen çalışmalara da rastlanılmaktadır.

Tüm bu çalışmalardan farklı olarak bu araştırmada, AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki dönüştürücü etkisi incelenmektedir ve Bosna-Hersek örnek vaka olarak seçilmiştir. Vaka çalışmaları türleri değerlendirildiğinde ise, bu çalışma bir *tipik vaka* olarak seçilmiştir. AB entegrasyon süreci bakımından Batı Balkanlar değerlendirildiğinde, benzer süreçleri izleyen bu ülkeler arasından Bosna-Hersek temsili bir vaka olarak seçilmiştir. Bu çalışmada Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisi, yukarıdan aşağıya ABleşme örneği olarak irdelemektedir. Diğer Batı Balkan ülkelerinden kendine özgü problemleri (parçalı toplum yapısı gibi) bakımından ayrılan Bosna-Hersek'in bu tür problemlerinin altında yatan sebep, diğer ülkelerde görülmüş veya görülmekte olan problemle aynıdır: Etnik çatışma. Dolayısıyla diğer Batı Balkan ülkelerinden farklıymış gibi görünen Bosna-Hersek temelde onlarla aynı problemlerle başka bir zamanda ve başka bir boyutta mücadele etmektedir. Bu çalışmada, Bosna-Hersek'in Kosova ile birlikte potansiyel aday durumunu koruyan iki ülkeden biri olmasının sebebi buna bağlanarak diğer Batı Balkan ülkeleriyle benzerlik gösterdiği ileri sürülmektedir.

Bu çalışmanın amacı ABleşme literatürüne ve Yeni Kurumsalcılık teorisine veri sunmaktır. Bu bağlamda mevcut hipotezlerin doğrulanmasında tipik bir vaka olarak Bosna-Hersek seçilmiştir. Ayrıca bu yönüyle çalışma, Lijphart'ın tipolojisi baz alınarak değerlendirildiğinde ise Yorumlayıcı (Teori Kılavuzluğunda) Vaka Çalışması olarak sınıflandırılabilir. Nitekim çalışmanın teori geliştirme gibi bir amacı yoktur. Tek bir vakanın seçilmesi ise bu çalışmayı, Teoriyi Doğrulayan Vaka çalışmalarından farklı kılmaktadır. Teoriyi Doğrulayan Vaka çalışmalarında istatistiksel yöntemler takip edildiğinden, tek vaka seçiminin yapıldığı bu gibi çalışmalar bir teorinin doğrulanması için yeterli değildir.

Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere tipik vaka çalışmasında nedensel mekanizmanın ortaya konulması gerekmektedir (Gerring, 2007a; Seawright ve Gerring, 2008). Bu bakımdan çalışma, AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü kapasitesini test ederken nedensel mekanizmaları ortaya koymaktadır. Nitekim bu çalışmada olduğu gibi nedensel analizlerin yapıldığı çalışmalarda hipotezlerin test edilmesi için karşı olgusal senaryoların üretilmesi bilindik bir yöntemdir ve bu çalışmada da izlenecektir (Bkz. Bölüm 2.4.1 Karşı Olgusal Senaryolar).

2.4.3. Veri Toplama Süreci

AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki dönüştürücü gücünü araştırmak amacıyla başlanılan veri toplama sürecinde, genel bilgi edinimi için AB ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler hakkında okumalar yapıldı. Daha sonra Bosna-Hersek bir vaka olarak seçildi ve Bosna-Hersek AB ilişkileri başta olmak üzere; Avrupalılaşma, Bosna-Hersek'in siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısı hakkında araştırmalar yapılarak literatür tarandı. Edinilen bilgilerin ışığında araştırma soruları, hipotezler belirlendi ve uygun teorik çerçeve oluşturularak araştırma deseni yapılandırıldı. Çalışma boyunca kullanılmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanıldı. Bu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

- (1) AB ve STK'lardan edinilen kaynaklar: veri tabanları, resmi raporlar ve Dayton anlaşması metni, Selanik Zirvesi sonuç bildirgesi, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (Stabilisation and Association Agreement - SAA) gibi resmi belgeler, Sejdic-Finci kararları, Komisyon İlerleme Raporları, Komisyon Kararları, Eylem Programları, uyum reformlarına ilişkin belgeler.
- (2) İkincil veri kaynakları olarak hem vaka çalışmasına hem de teorik çerçeveye yönelik basılı ve elektronik olmak üzere kitaplar ve dergiler gibi yayınlar.
- (3) AB-Batı Balkanlar ilişkileri hakkında, Batı Balkanların entegrasyon sürecini içeren, Bosna-Hersek AB ilişkilerine odaklanan, Bosna-Hersek siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamıyla ilgili, Avrupalılaşma-ABleşme kavramı ve Yeni Kurumsalcılık teorisine yönelik akademik dergiler, makaleler.
- (4) Bosna-Hersek iç siyasetini ve AB – Bosna-Hersek ilişkilerini takip etmek üzere gazeteler ve internetten bilgi.

Çalışma boyunca tekrar tekrar kullanılmak üzere kaynaklar sınıflandırılmış ve erişilebilir tutulmuştur. Bu amaçla elektronik ortamda Avrupalılaşma, Yeni Kurumsalcılık teorisi, AB Rapor ve Belgeleri, Bosna-Hersek temalı makaleler şeklinde kaynaklar kategorilere ayrılarak klasörler hazırlandı ve elektronik ortamda yedeklenerek saklandı. Basılı yayınlarda da benzer bir süreç takip edilerek kaynaklar sınıflandırılıp ihtiyaç duyulduğunda kolayca erişilebilir şekilde bilgiler tasnif edilip notlar alındı. Bu amaçla makaleler ve kitaplar elektronik ortamda sınıflandırılırken basım yılı ve yazar adıyla temaya göre isimlendirilmiş klasörlere kaydedildi. Benzer şekilde belgeler de başlık ve yıllara göre adlandırılarak ilgili klasörlere kaydedildi. Tüm kaynaklardan elde edilen analizler

sınıflandırıldı, gözden geçirildi ve bir kısmı yazılı, bir kısmı elektronik ortamda kaydedilip sonradan erişilebilir hale getirildi.

2.4.4. Veri İşleme ve Analiz Süreci

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırma sürecinde veri işleme ve analiz sürecinin birçok yazar tarafından benzer şekilde tanımlanmış adımları mevcuttur. Bu adımlar edinilen verilerin araştırma süreci boyunca gözden geçirilmesini, sınıflandırılmasını (temalandırılmasını), formüle edilmesini, teoriler belirlenerek verilerin test edilmesini, alıntılar dâhil olmak üzere verilerden edinilen bulguların raporlanmasını ve analizini içerir (Berg, 2001: 33-36; Mason, 2002: 147-171; Dey, 2005; Mohajan, 2018: 39). Araştırmacının amacına göre bu adımların sıraları değişse de genel itibariyle veri işleme süreci nitel araştırmalarda bu şekilde seyretmektedir.

Veri toplama ve işleme sürecinin ilk adımı; AB'nin dönüştürücü gücünün analizi için ABleşme literatürünün taranması, kavramlar ve mekanizmaların tanımlanması olmuştur. Bu bağlamda, Bosna-Hersek ile AB arasındaki uyum farkı, AB'nin uyum baskısı ve bir doğrudan mekanizma olan Koşulluluk mekanizması çalışma için faydalı bulunmuştur (Bkz. Bölüm 1.2., 1.2.1, 1.2.2., 1.2.3. ve 1.2.4.). Ayrıca uyum boşluğunun tespitinde Bosna-Hersek – AB ilişkilerinin tarihçesinin ve entegrasyon sürecinden önceki Bosna-Hersek'in tarihsel durumunun kısaca incelenmesi gerekmiştir. Daha sonra Yeni Kurumsalcılık teorisine yönelik literatür taranmış ve araştırmaya uygun teorik araçlar tanımlanmıştır. Bu bağlamda Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı, Tarihsel Kurumsalcılık ve kısmen Sosyolojik Kurumsalcılık teorilerinin varsayımları ile çalışmanın teorik çerçevesi belirlenmiştir (Bkz. Bölüm 1.3.1., 1.3.2. ve 1.3.3.).

Çalışmanın ikinci adımında AB'nin dönüştürücü gücünün enstrümanları olarak tanımlayabileceğimiz demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, liberal ekonominin varlığı gibi reform alanlarındaki AB öncesi durum ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin tespiti için raporlar, belgeler ve ikincil veri kaynakları taranmıştır. Bu bağlamda AB'nin aday ülkelerden beklediği reform kriterlerini içeren Kopenhag kriterleri ve ilerleme raporlarında sunulan kriterler incelenmiştir. Elde edilen veriler Bölüm 3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Üyelik Perspektifi başlığı altında sunulmuştur. Daha sonra genel hatlarıyla Batı Balkanlardaki uyum süreci bu kriterler baz alınarak incelenmiştir. Bu çalışmanın metodolojisi bir vaka çalışması olduğundan detaylıca Bosna-Hersek'te; AB öncesi durum, AB entegrasyon sürecinin başlamasından sonraki gelişmeler ve mevcut durumun analizi için söz konusu kriterlere ve reformlara ilişkin raporlarla birlikte ikincil veriler taranmıştır. Elde edilen bulgular Bölüm 4.2., 4.3. ve 4.4. başlıkları ve bunların alt başlıklarında detaylandırılmıştır.

Bu üç başlığa yönelik yürütülen araştırma sürecinden AB ile Bosna-Hersek arasındaki uyum farkı ve tespit edilen uyumsuzluğun kaynakları saptamak istenmiştir. Bu bağlamda; demokrasinin

gelişimi, insan hakları kapsamında azınlık hakları, serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, siyasi yapının güçlendirilmesi ve işleyen sürdürülebilir kurumların inşası gibi birçok konuda AB ile Bosna-Hersek arasındaki uyumsuzluk tespit edilmiş ve ilgili başlık altında bu bulgulara yer verilmiştir (Bkz. Bölüm 4.2., 4.2.1., 4.3., 4.3.1., 4.3.2., 4.3.3., 4.3.4. ve 4.4). Senelere göre düzenlenip sınıflandırılmış AB İlerleme Raporları, Komisyon Kararları gibi resmi belgeler; Bosna-Hersek'in uyum sürecine yönelik yazılmış raporlar, makaleler, kitaplar gibi ikincil veri kaynakları incelenerek tespit edilen uyumsuzluk ile ilgili kaydedilen ilerlemeler analiz edilmiştir. Bu bağlamda AB uyum baskısı ve koşulluluk süreci araştırılmıştır. Koşulluluk sürecine yönelik detaylar ve bulgular Bosna-Hersek - AB ilişkileri kapsamında değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Bosna-Hersek'te uyum süreciyle meydana gelen değişimlerin analizi için uyum reformları incelenip ilerleme raporlarıyla kıyaslanarak mevcut durum analiz edilmiştir.

Daha öncede bahsedildiği üzere bu çalışmada veriler toplanarak ve okunarak öncelikle araştırma konusu hakkında genel bilgiler edinildi. Daha sonra verilere kolayca ulaşılabilmesi için elektronik ortamda veriler düzenlendi ve yeniden gözden geçirilerek sınıflandırıldı. Ardından çalışmaya yönelik temalar belirlenerek araştırma süreci sistematik halde sürdürüldü. Aşağıda gösterilen Tablo 3'te, araştırma sürecinde belirlenen temalar ve bu temalara göre şekillendirilen kategoriler gösterilmektedir. Yukarıdaki paragraflarda açıklanan adımlar genel itibarıyla bu kategorileşme çerçevesinde yürütüldü. Diğer taraftan çalışmada veri işleme sürecinin bir sonraki adımını elde edilen verilerin analizi oluşturmaktadır. Bu analitik sürecin temelini, veri toplama sürecinde okunulan, üzerine düşünülen tüm bilgilerin temalar şeklinde Tablo 3'te özetlenmesi ve bu temalar arasında ilişki kurma süreci oluşturmaktadır. Bu şekilde gerekli sistematik ilişkiyi kurmak çalışmanın veri toplama ve analiz sürecinde araştırmacının süreci dikkatli yürütmesine imkân tanımaktadır. Benzer şekilde verilerin bütünsel açıdan değerlendirilmesine olanak tanıyan teori kılavuzluğunda yapılan bu temalandırma, araştırma boyunca devam eden veri toplama sürecinde edinilen yeni verilerin doğru perspektiften incelenmesine ve analiz edilmesine de imkân tanımıştır.

Analitik süreçte aşağıda verilen Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere öncelikle genel olarak AB'nin Batı Balkanlar siyaseti ve Batı Balkan devletlerinin uyum süreci irdelenmiştir. Daha sonra AB ile Batı Balkanlar arasında görülen uyum boşluğunu kapatan reform süreci analiz edilerek bir vaka çalışması olarak seçilen Bosna-Hersek'e odaklanılmıştır. AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki uyum baskısı ile Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen ve/veya gerçekleştirilmeyen reformlar arasındaki ilişki üzerine odaklanılmıştır. Sejdic-Finci kararları örneğinde olduğu gibi reform sürecinde Bosna-Hersek'ten gerçekleştirmesi beklenen reformların gerçekleşmemesi durumunda AB'nin izlediği yol (yaptırımlar ve yoğunlaştırılmış diyalog vb.), Bosna-Hersek üzerindeki AB'nin dönüştürücü gücünün analizi için önemlidir. Benzer şekilde reform sürecinin desteklenmesinde koşulluluk mekanizması, AB'nin sağladığı teknik ve mali desteklerin aktörlerin fayda-maliyet hesaplamaları üzerindeki rolünün analizi çalışma için faydalı bulunmuştur. Diğer taraftan Bosna-Hersek siyasi elitlerinin AB uyum sürecine yönelik tutumu ve bu tutumun süreç üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Bosna-Hersek'in potansiyel aday olması sonrasında gelişen ilişkilerin ivme kazandığı ya da duraksadığı kritik noktalar ve beklenmeyen sonuçlar analiz edilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Verilerin Sınıflandırılması

Teorik Temalar	Bosna-Hersek – AB İlişkileri	Bosna-Hersek İç Politikası	Değişim Mekanizması
ABleşme	Bosna-Hersek – AB İlişkilerinin Tarihçesi	AB Uyum Sürecinden Önce Bosna-Hersek	-Uyum Farkı -AB Uyum Baskısı - Koşulluluk
Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı	Sosyal ve Ekonomik Reform Süreci -Yüksek Temsilcilik Ofisi	Sosyal ve Ekonomik Alanda Meydana Gelen Yenilikler	-Fayda Maliyet Analizi - Resmi Kurumların Varlığı -Veto Noktaları
Tarihsel Kurumsalcılık	Normatif Değerlerin İnşa Süreci: Polis ve Yargı Reformu -Sejdic Finci Kararları	Reformların Seyri	-Kritik Kavşaklar - Güç Asimetrisi -Yol Bağımlılığı - Yol Verimsizliği -İstenmeyen Sonuçlar
Sosyolojik Kurumsalcılık	Bölünmüş Toplum Yapısı	Etnik Problemlerde Seyredilen İlerleme	- Üst kimlik ve AB Değerleri

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Güncel bilgileri gözden kaçırmamak amacıyla çalışma boyunca veri edinimine devam edilmiş, yararlanılan kaynaklar ve temalar sürekli güncellenmiştir. Bu kapsamda edinilen veriler sık sık gözden geçirildi, yeniden sınıflandırıldı ve gerektiğinde değiştirildi. Daha öncede belirtildiği gibi veri edinme ve işleme sürecinde veri kaybını önlemek için veriler elektronik ortamda yedeklendi. Edinilen veriler öncelikle AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki etkisini incelemek üzere analiz edilmiştir. Ardından bir vaka çalışması olarak seçilen Bosna-Hersek üzerindeki AB'nin dönüştürücü gücünü ortaya koymak hedeflenmiştir. Bosna-Hersek'te görülen AB'nin sebep olduğu değişiklikleri ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır. Bu amaçla veriler; araştırma sorusunun cevaplanmasında,

hipotezlerin test edilmesinde kullanılarak teorik fikirlere dâhil edilmiştir. Araştırma sürecinin son aşaması olan verilerin güvenilirliği ise bir sonraki başlıkta detaylandırılmıştır.

2.5. Verilerin Güvenilirliği

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmalarda, verilerin güvenilirliği ve geçerliliğini göstermek araştırma sürecinin önemli bir aşamasıdır. Nitekim nitel araştırma yöntemiyle yapılan çalışmalarda; anlamlar, kavramlar, metaforlar ve açıklamalar yer aldığı için sık sık nicel araştırma yöntemiyle kıyaslanarak nitel araştırmanın daha az bilimsel olduğu iddia edilmektedir (Berg, 2001: 2; Lune ve Berg, 2017: 12). Bu eleştirinin kaynağını ise, kesin olmayan konuların incelenmesi ve araştırmacının objektifliğinin tartışmalı bulunması oluşturur (Lune ve Berg, 2017: 12). Bu nedenle araştırma boyunca izlenen adımlar çalışma içerisinde açıklanarak sürecin objektifliğinin sunulması amaçlanmıştır.

Diğer taraftan, edinilen verilerin analiz/yorumlanma sürecinde, bulguların adil ve objektif bir şekilde değerlendirilmesi ve ifade edilmesi için birincil kaynak olan belgelerden edinilen bilgilerin ikincil veri kaynaklardan da kontrol edilip doğrulanmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca çapraz şekilde referanslar verilerek tek bir referansı takip etmekten kaçınılmıştır. Dolayısıyla tek bir kaynağa bağlı kalmadan, çapraz okuma yöntemiyle kaynaklardan veri edinilerek söz konusu verilerin doğrulanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca çalışmanın bulgularının test edilip geçerliliğinin savunulması için karşı olgusal senaryolardan yararlanılmıştır.

2.4.1. Karşı Olgusal Senaryolar

Nitel araştırma yöntemine sıkça başvuru Sosyal Bilimlerde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler gibi disiplinlerde karşı olgusal analizler, hipotezlerin test edilme sürecinde sıkça başvuru bir yöntemdir. Nedensel analizlerin yapıldığı çalışmalarda hipotezlerin testi için araştırmacının izleyebileceği iki yol vardır: (1) var olan gerçek vakalar ile karşılaştırma yapmak ve bu vakalara ilişkin nedenleri sıralamak, (2) hiç var olmayan durum veya olaylar ile karşı olgusal senaryolar üretmek neden-sonuç mekanizmasını değerlendirmek (Fearon, 1991: 172). Özellikle küçük grup (Small-N) araştırmasına yönelik vaka çalışmalarının araştırma tasarımlarında, karşı olgusal senaryolara sıkça başvurulmaktadır (Fearon, 1991: 180). Bu bağlamda araştırmacılar, neden sonuç ilişkisinin gösterildiği hipotezlerde nedenin veya sonucun bulunmadığını varsayarak nedenin ya da sonucun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği üzerine karşı olgusal senaryolar üretmek hipotezleri değerlendirir (Fearon, 1991: 171; Hendrickson, 2008: 1-2; Wenzlhuemer, 2009: 29-30). Potansiyel alternatifler göz önünde bulundurularak yapılan bu zihinsel inşa sürecinin sonucunda neden-sonuç ilişkisinin güvenilirliğini test etmek temel amaçtır.

Karşı olgusal senaryoların üretilmesinde aşırıya kaçarak çalışmanın güvenilirliğine zarar vermemek için dikkate alınması gereken hususlar mevcuttur. Bunlardan ilki işlem gören değişkeni değiştirirken sabit tuttuğumuz durumların açıkça belirtilmesi gerektiğidir. Bir diğeri, tutarlılığı sağlamak için tarihsel gerçeklikleri göz önünde tutmak gerektiğidir. Ayrıca karşı olgusal senaryolarda varsayımlardaki değişkenler arası ilişki iyi kurulmalı ve teori ihmal edilmemelidir (Fearon, 1991; King vd., 1994: 78; Haverland, 2006: 138). Bu hususlar dikkate alınarak çalışmada, AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki dönüştürücü gücünü test ederken Bosna-Hersek vakasına odaklanarak karşı olgusal senaryolar üretilmiştir. Bu çalışmada, AB'nin Bosna-Hersek üzerinde sınırlı/az/yetersiz etkisi olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle Bosna-Hersek'te mevcut durum üzerinde AB'nin etkisini olup olmadığını ortaya koymak için AB'nin etkili olması halinde Bosna-Hersek'te gerçekleşmesi muhtemel senaryoları açıklamak gerekir. AB'nin etkili olması halindeki muhtemel durumla mevcut durum arasındaki fark nedensel etkinin büyüklüğünü gösterecektir. Bu senaryoların henüz gerçekleşmemiş olması da çalışmada savunulan nedensel mekanizmanın desteklenmesine sebep olacaktır.

Daha önce de bahsedildiği üzere karşı olgusal senaryolar üretilirken açık, tutarlı, tarihsel gerçekliğe dayalı ve teoriyle uyumlu durumları ortaya koymak esastır. Bu nedenle, tarihsel gerçeklikten uzaklaşmadan AB'nin yokluğu yahut Bosna-Hersek'teki Dayton öncesi durumla mevcut durumu kıyaslama gibi tarihsel bağdan uzaklaşmadan senaryoların üretilmesine dikkat edilmiştir. Benzer şekilde çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesini oluşturan ABleşme kavramı, Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı ve Tarihsel Kurumsalcılık teorileriyle uyumlu, tutarlı ve açık senaryolar üretmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda pozitif bir senaryondan yola çıkarak; uyum baskısının, koşulluluk mekanizmasının, kurumsal ilerlemenin ve entegrasyon sürecinin etkili olması halinde Bosna-Hersek'te gerçekleşmesi muhtemel senaryolar üretilmiştir. Etkin bir AB uyum baskısı kurumsal ilerleme ve en nihayetinde uyum sürecinin olması halinde, Bosna-Hersek'te reformların gerçekleştirilmesinde ilerleme kaydedilecektir. Bu bağlamda, Bosna-Hersek iç siyasetinde ciddi problemlerden olan azınlık hakları, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve anayasal istikrar gibi önemli konularda AB'nin reform talepleri karşılanacaktır.

Benzer şekilde AB'nin sağladığı teknik ve mali destekleri uyum sürecinin kaldırıcı olarak değerlendirdiğimizde AB'nin Bosna-Hersek üzerinde etkili olması durumunda, söz konusu reformların Bosna-Hersek tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. AB, Bosna-Hersek'teki barışın sürekliliği konusunda, Yüksek Temsilci'nin/AB Temsilci'sinin ülkedeki kurumsal varlığıyla istikrar sağlayıcı bir aktördür. Bosna-Hersek'in muhtemel AB üyeliği, barışın ve istikrarın sağlanması için tamamlayıcı rol oynayacaktır. Ancak her şeyden önce AB müktesebatını hayata geçirmesi beklenmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki çalışmanın hipotezleriyle uyumlu bir şekilde, bahsi geçen konularda Bosna-Hersek henüz ciddi bir ilerleme kaydetmemiştir.

2.6. Sonuç Açıklamaları

Bu çalışmada sürdürülen araştırmanın temel amacı şu sorulara cevap aramaktır: AB entegrasyon sürecinin başlamasından itibaren Bosna-Hersek'te bir iç değişim söz konusu oldu mu? Olduysa, bu iç değişimlerin meydana gelmesinde AB'nin rolü nedir? Bu sorulara cevap ararken çalışmanın tümünde uyum boşluğu, koşulluluk mekanizması, uyum baskısı gibi ABleşme kavramlarına odaklanılmıştır. Ayrıca Tarihsel Kurumsalcılık ve Rasyonel Seçim Kurumsalcılığın analiz setlerinden faydalanılırken; etnik yapı araştırılırken sınırlı da olsa Sosyolojik Kurumsalcılıktan faydalanılmıştır. Teorik çerçeve bu şekilde oluşturulurken, veri toplama sürecinde nitel araştırma araçları olan belgeler, resmi raporlar, veri tabanları, akademik dergiler, makaleler, gazete haberleri, internetten bilgi gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Edinilen bilgiler sınıflandırılarak sistematize edilmiştir. Tüm veriler sonradan kullanılmak üzere erişilebilir tutulmuştur. Veri kaybını önlemek için toplanılan veriler çalışma boyunca yedeklenmiştir. Ayrıca veri toplama süreci; çalışmanın güncelliğini, tutarlılığını ve hipotezlerin doğruluğunu sağlamak adına çalışma bitene kadar devam ettirilmiştir.

Uyum sürecinde meydana gelen iç değişiklikleri değerlendirirken nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Bosna-Hersek bir tipik vaka olarak seçilmiştir. Nedensel mekanizmaların kullanıldığı bir çalışma örneği olarak bu çalışmada, bulguların objektif ve adil bir şekilde elde edildiğini göstermek ve hipotezleri test etmek için karşı olgusal senaryolardan yararlanılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATI BALKANLAR'IN ENTEGRASYON SÜRECİ VE BATI BALKANLAR ÜZERİNDEKİ AB ETKİSİ

3.1. Giriş Açıklamaları

AB'nin Batı Balkan ülkelerinin her biriyle ayrı ayrı yürüttüğü entegrasyon sürecinin yanında Batı Balkanlara yönelik bölgesel bir uyum perspektifi de mevcuttur. Batı Balkanlar AB'nin sınırlarında eski komünist rejimler olarak yakın geçmişindeki çatışmalar, birbirleri arasındaki anlaşmazlıklar ve istikrarsızlıklarla zaman zaman bölgeye yönelik güvenlik endişesini artırmıştır. Bu sebeple Batı Balkanlar, AB için hem bölgesel hem de ikili ilişkiler bakımından önem taşıyarak AB'nin ilgisini cezbetmektedir. Bu bölümde Batı Balkanların AB uyum süreci detaylandırılarak AB'nin bu devletler üzerindeki dönüştürücü gücü analiz edilecektir. Dolayısıyla AB'nin Batı Balkan ülkelerinden beklediği kriterler ve reform alanları belirtilerek Batı Balkanlarda entegresyon sürecinde sıkça karşılaşılan uyumsuzluk nedenleri açıklanacaktır. Daha sonra Batı Balkanlar'daki mevcut durum saptanarak uyum boşluklarının kapatılmasında Batı Balkanların ne durumda olduğu analiz edilecektir.

3.2. Batı Balkanların ABleşme Süreci

Bir Batı Balkan ülkesi olan ve bu çalışmada vaka olarak seçilen Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisini belirlemede; AB'nin bölgeye yönelik dış politikasını açıklamak çalışmanın anlaşılabilirliğini artırarak çalışmaya bütünlük katacaktır. Bu sebeple öncelikle Batı Balkanların ABleşmesi incelenmeye değer bulunmuştur. Batı Balkanların ABleşme süreci ise tarihten bağımsız değildir ve tarihsel gerçekler Batı Balkanların ABleşmesinin altında yatan dinamiklerin açıklanmasında neden sonuç ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu sebeple öncelikle Batı Balkanların tarihsel durumunu, AB öncesi bölgedeki fikir, ideoloji ve aktörleri anlamlandırmak gerekmektedir. Diğer taraftan, Batı Balkanların ABleşme süreci günümüzde devam etmektedir ve henüz tamamlanması beklenen tüm reformlar hayata geçirilememiştir. Bu sürece ket vuran veya ivme kazandıran kritik kavşakları açıklamak için AB ile Batı Balkanlar arasında uyum boşluğu yaratan temel sorunların irdelenmesi bir diğer gerekliliktir. Tespit edilen uyum boşlukları, AB'nin bölgeye yönelik uyum perspektifi ve aday ülkelerin mevcut durumu birlikte düşünülüp analiz edildiğinde AB'nin bölge üzerindeki etkisini ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu nedenle genel itibariyle bölgenin ABleşmesinde; Batı Balkanlarda yaşanan temel tarihsel gelişmeleri, AB ile Batı Balkanlar arasındaki ilişkileri, Batı Balkanlardaki mevcut durumu ve bu durum üzerindeki AB etkisini açıklamak bu çalışmaya tutarlı bir çerçeve sunacaktır. İlgili konular bu bölümde alt başlıklar halinde analiz edilmektedir.

3.2.1. Batı Balkanların AB Uyum Süreci Öncesi Tarihsel Durumu: Fikirler, İdeolojiler, Aktörler

Etnik ve kültürel çeşitlilikle anılan Batı Balkanların siyasi tarihi: Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının hegemonyasını, Yugoslavya adı altında birleşerek bir süre bu şekilde yönetilmesini, Yugoslavya'nın dağılmasını ve büyük bir iç savaşı içermektedir. 1990larda ise ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Batı Balkanların Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yakınlaşmalarından çekindiği için bölgeyi bir güç sahası olarak görmüştür (Tekin-Haliloviç, 2012: 21-22). Dolayısıyla Batı Balkanlar tarihsel olarak, dış aktörler tarafından yönlendirilmiş ve yönetilmiştir, bu durum ise Batı Balkan ülkelerinin başka aktörlerle güç bakımından asimetrik ilişkilerinin olmasına sebep olmuştur (Anastasakis, 2005: 81; Scotti, 2016: 51; Kodaman ve Baş, 2017: 45-48). Bölge içerisinde; Slovenya ile Hırvatistan arasındaki Piran körfezinden kaynaklanan sınır sorunu (Avbelj ve Cernic, 2007: 2-4), Sırbistan'la Kosova sorunu, Bosna-Hersek'te yaşanan Srebrenitsa soykırımı gibi dinamik, etkisi süren ve bazen ciddi can kayıplarının olduğu çatışmalar söz konusu olmuştur (Tangör, 2008: 97-101, 117; Şekercioğlu, 2015: 544-545). 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından milliyetçiliğin etkisiyle etnik kökene göre ülkelerin bağımsızlık mücadelesi vermesi Yugoslav Savaşlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere söz konusu savaş, Yugoslavya'nın dağılması ve yeni ulusal devletlerin kurulmasıyla sonlanmıştır.

Soğuk savaş döneminde Batı Balkanlar, çoğunlukla Sovyetler Birliği destekli komünist hükümetler tarafından yönetilmiş topraklardır. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından etnik çatışmalarla şekillenen sınırlar, Avrupa haritasında yeni Balkan devletlerinin görülmesine sebep olmuştur. Balkan devletleri olarak adlandırılan bu yeni devletler –Slovenya, Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Hırvatistan ve son olarak Kosova- Batı ile Rusya Federasyonu arasında bir tampon bölgedir. Bu sebeplede geçmişten günümüze ABD, Rusya, Türkiye ve AB gibi aktörlerin dikkatini cezbetmektedir (Ülger, 2019: 51-53). Diğer taraftan Batı Balkanlar, SSCB ile tarihsel ve kültürel bağlarının sunduğu gerekçelerle Rusya için önem arz etmektedir. Komünizm ideolojisinin tarihsel varlığı ve siyasal gerekçelerle bölge –özellikle Sırbistan- Çin için de önemlidir.

Batı Balkanlar, geçmişten günümüze istikrar problemleri yaşaması ve etnik çatışma potansiyeline sahip olması bakımından hem bölgenin hem de AB'nin sınır güvenliği açısından oldukça önemlidir. Kısaca özetlenen tarihsel geçmişinde görülen bu gelişmeler neticesinde Batı Balkanlar, Avrupa kıtasında güvenliğe yönelik endişelerle anılmaktadır. Nitekim Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan sıcak savaş AB'nin sınırlarında I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra tekrar bir savaşın cereyan etmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle Balkanlarda yaşanan problemler Avrupa kıtasında yaşandığı için AB'yi yakinen ilgilendirmektedir. AB için en etkili dış politika aracı ise; koşulluluk mekanizmasının kullanıldığı *genişleme politikası* olarak bilinmektedir (Friis ve

Murphy, 2000: 767-768; Türkes ve Gökgöz, 2006: 661; Belloni, 2009: 315; Vachudova, 2005: 247-248; 2014: 126; Grabbe, 2014: 49). Bu sebeple öncelikle sınırlarını güvenli tutmak isteyen AB, Batı Balkanları genişleme sürecine dahil ederek bölgede görülen sorunları; insan hakları, serbest piyasa ekonomisi ve demokratikleşme gibi bilumum AB norm, değer ve kurallarıyla çözmek istemiştir. Nitekim benzer gerekçelerle Doğu Avrupa genişlemesi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ABleşmesi literatürde sıkça tartışılmaya değer bulunmuştur (Bkz. Smith, 2004; Bauer vd., 2007; Pomorska, 2007; Epstein ve Sedelmeier, 2008; Börzel, 2016; Matlak vd., 2018; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005; 2019).

Doğu Avrupa ülkelerinin ABleşmesiyle kıyaslandığında Batı Balkanlar, daha travmatik bir deneyim yaşamış olmanın getirdiği farklılıklarla ABleşme sürecine başlamıştır. Batı Balkanların entegrasyon sürecini Doğu Avrupa'dan ayıran; sürecin yukarıdan aşağıya bir uyum baskısıyla zorlayıcı bir şekilde seyretmesi ve bu ülkelerin daha düşük potansiyle sahip ekonomiler olmasının yanı sıra daha büyük güvenlik riskleri taşımasıdır (Anastasakis, 2005: 80; Türkes ve Gökgöz, 2006: 662-663; Pickering, 2011: 1939-1940; Vachudova, 2014: 123). AB, Batı Balkan ülkelerinden; birtakım siyasi, sosyal ve ekonomik reformların yanında güvenlik, barışın inşası ve korunması, sınır sorunları ve komünizmin kalıntılarından kurtulmak gibi birçok zorlu alanda dönüşümler gerçekleştirmesini beklemektedir. Bu durum hem AB'nin hem de Batı Balkan ülkelerinin ABleşme sürecinde zorlanmalarına sebep olmaktadır çünkü AB de Batı Balkanlar gibi ilk kez bu kadar çok meseleyle baş etmeye çalışmaktadır (Anastasakis, 2005: 84; Belloni, 2009: 314-317; Keil, 2013: 346-347). Nihayetinde AB, Doğu Avrupa genişlemesinden farklı olarak üyelik perspektifini nispeten katılaştırarak Batı Balkan ülkelere üyelik için bir hedef tarih vermemiş ve açık süreç yaklaşımı benimsemiştir (Bkz. Renner ve Trauner, 2009: 452-453 ayrıca bkz. Bölüm 3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi). 1999 yılına kadar AB ile ilişkilerinde ciddi bir gelişme görülmeyen Balkan ülkelerinden günümüzde ikisi -Hırvatistan ve Slovenya- üyelik sürecini tamamlamışken diğerleri hâlâ entegrasyon sürecini yürütmektedir. Bu süreç AB reformlarının, koşullarının ve yönergelerinin takip edildiği; AB tarafından AB isteklerine göre şekillendirildiği için AB ile Batı Balkan ülkeleri arasında Tarihsel Kurumsalcılığın vurguladığı hiyerarşik bir ilişkiye ve güç asimetrisine neden olmaktadır (Anastasakis, 2005: 81-82; Noutcheva, 2006: 6). 2000 yılında ise Feira Avrupa Konseyi'nde tüm Batı Balkan ülkesi potansiyel aday ülke olarak tanımlanmıştır (European Parliament, 2000). Selanik zirvesiyle de entegrasyon süreci başlatılmıştır.

3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumsuzluk Nedenleri

AB'nin aday ülkelere beklediği en temel reform alanı siyasi alanda gerçekleşecek insan hakları olarak bilinir. Bu bağlamda Batı Balkanlar değerlendirildiğinde, en başta *azınlık hakları* AB ile Batı Balkanlar arasında bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Azınlıklarla ilgili problemler Batı Balkanlar coğrafyasında günlük hayatın bir parçasını oluşturmaktadır. Batı Balkanlarda etnik ve kültürel dağılım ülkeler içerisinde oldukça heterojen seyretmektedir. Hırvatistan ve Kosova gibi

nispeten homojen etnik ve kültürel dağılımının olduğu ülkeler görülebilse de Balkan ülkelerinin tümünün sınırları dışında akraba topluluklar yaşamaktadır. Örneğin Bosna-Hersek'teki etnik dağılımda ülkenin çoğunluğunu Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Sırbistan'da Boşnaklar, Romanlar ve Macarlar; Kuzey Makedonya'da Arnavutlar; Kosova'da Sırlar; azınlık olarak yaşamaktadır (Tangör, 2008: 117, 140; Özgöker ve Batı, 2016: 69; Ülger, 2019: 46-49). Görüldüğü üzere ülkelerin sınırları birbirinden ayrılrsa da başka imparatorlukların egemenliği altında yüz yıllarca birlikte yaşayan etnik ve kültürel kimlikler homojen bir şekilde birbirinden ayrılamamıştır. Batı Balkanlar demografik açıdan çok kültürlü bir coğrafya olma özelliğini ulus devletlere ayrılmalarına rağmen sürdürmek durumunda kalmıştır. Bu durum Batı Balkan ülkeleri arasında ikili ilişkilerde sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Yakın tarihte çözölen Kuzey Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim sorunu başta olmak üzere; Sırbistan'la Kosova arasındaki bağımsızlık sorunu, Batı Balkan ülkelerinin neredeyse tamamının birbirleriyle olan sınır ve azınlık sorunları ikili ilişkilerde ön plana çıkmaktadır (Petrovic ve Wilson, 2021: 4-5).

Geçmişten günümüze çok kültürlü toplumların neredeyse tamamında görölen sorunlardan bir diğeri olarak *aşırı milliyetçilik*, Batı Balkanların da kaderini etkileyen önemli konulardan biri olmuştur. Batı Balkanların travmatik tarihi, milliyetçilikle şekillenirken ulus devletler içerisinde milliyetçilik akımının varlığını sürdürmesine de zemin oluşturmıştır. Bu bağlamda bölgede, özellikle yayılmacı Sırp milliyetçiliğı geçmişte sıcak çatışmaların temelini oluştururken benzer şekilde Hırvat, Arnavut, Makedon milliyetçiliklerine de rastlamak mümkündür (Ülger, 2019: 49-51; Tangör, 2008: 117, 139-144; Tekin-Haliloviç, 2012: 17-20). Kaynağını etnik ve kültürel çeşitlilikten alan Milliyetçilik ideolojisi, Batı Balkanlar için küçümsenemeyecek bir risk oluşturmaktadır. Milliyetçiliğın siyasi alanda takip edilmesi durumunda azınlıklar meselesinde yaşanabileceklerden çekinmemek mümkün değildir. Nitekim bu durumun en açık örneğini Bosna-Hersek'teki bölünmüş idari, siyasi ve toplumsal yapı oluşturmaktadır (Bkz. Bölüm 4.2.1., 4.3.1., 4.3.2., 4.3.3., 4.3.4. ve 4.4).

Etnik ve kültürel çeşitlilik milliyetçilikle yönetilip yönlendirildiğinde, AB ile Batı Balkanlar arasında ciddi bir *uyumsuzluk* oluşturmaktadır. Nitekim Sırbistan'da 2003 yılında dönemin Başbakanına düzenlenen suikastta tutuklananlardan Milorad Ulemek, hem İçişlerine bağı Özel Harekât Biriminin hem de bir organize suç örgütü olan Zemun Klanının başında olduğu belirlenirken; Bosna-Hersek'teki tarafların polis teşkilatlarının organize suça karıştığı bilinen bir diğ gerçektir (Belloni, 2020: 145). Batı Balkan ülkeleri yakın tarihte demokrasiyle yönetilmeye başlanan devletler olarak siyasi tarihlerinde aşırı milliyetçiliğın vardığı noktaları tecrübe etmiş bulunmaktadır. Bu sebeple yakın geleceğinde doğrudan aşırı milliyetçilik nedeniyle sıcak çatışmaların yaşanma ihtimalinin yüksek olduğu düşünölmese de milliyetçilik veya etnik kimliğe dayalı yönetimler ve ayrılıkçı hareketler Batı Balkan ülkeleri için asıl tehlikeyi oluşturmaktadır. Bu şekilde yönetimler tarafından milliyetçiliğın rehber edinildiğı Batı Balkan ülkelerinde insan hakları (özellikle azınlık hakları) ve organize suçla mücadele hususunda birtakım zafiyetler bulunmaktadır.

Batı Balkan ülkelerinin bir diğer problemi *siyasi istikrarsızlıklar, zayıf devlet yapısı, demokrasinin inşası ve gayri meşru siyasi elitlerdir* (Anastasakis, 2005: 82; Keil, 2013: 345). Bieber (2011a) çalışmasında Batı Balkanlarda bulunan Kosova, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ gibi devletlerin, yaşanan çatışmaları sonlandırmayı amaçladıklarını ancak bunu başaracak etkili bir güç kullanımı ve demokratikleşmeyi sağlayacak bir devlet mekanizmasının olmadığını ileri sürmüştür. AB entegrasyon sürecinde, siyasi kriterleri karşılamadan devamlılık göstermek mümkün değilken Batı Balkan devletleri demokrasinin inşası konusunda ciddi problemler yaşamaktadır. Üstelik dünya çapında sıkça karşılaşılan demokratik gerileme Batı Balkanlarda da görülmüş, son yıllarda Batı Balkan ülkelerinde gittikçe otoriterleşen yönetimler söz konusu olmaya başlamıştır (İmeri ve Sako, 2016: 167; Ker-Lindsay vd., 2017: 513; Mujačić, 2018: 10-11; Bieber, 2018; 2020; Keil, 2018: 65-68; Lavrić ve Bieber, 2020: 19). Siyasi alanda görülen bu uyumsuzluklar ise diğer reform alanlarının güçlendirilmesini de engelleyerek sürdürülebilir demokrasinin inşası, yargı, medya ve sivil toplum üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Ker-Lindsay vd., 2017: 513). Bağımsız ve güçlü bir yargının tesisi için en başta yargının siyasal alandan ayrılması ve siyasetin yargı üzerindeki etkisinin kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda bağımsız ve demokratik kurumların inşası Batı Balkanlar için bir gerekliliktir. Ancak bağımsız kurumların inşasında 2000li yılların başlarında görülen ilerlemeden sonra bu kurumların bir bölümünün genellikle iktidar partilerinin kontrolü altına alınarak bağımsızlığının aşındırılması; Batı Balkanlarda organize suçla, yolsuzlukla mücadelede de problemlerin çözülememesine neden olmaktadır (Bieber, 2018: 347- 348; Halili, 2020: 487).

Tarihsel geçmişlerinde, Arnavutluk dışında kalan Batı Balkan ülkelerinin tamamı bağımsızlık ilan ederek bir takım çatışmalar neticesinde Yugoslavya'dan ayrılmıştır. Üstelik Bosna-Hersek ve Kosova diğerlerine kıyasla daha önce hiç bağımsız olmamış ülkeler olarak devlet olma bilinci bakımından da sorunlu ülkelerdir² (Keil, 2013: 346; 2018: 63). Kosova'nın ikisi Batı Balkan ülkeleri olmak üzere bazı AB ülkeleri tarafından tanınmaması da devlet olma bilincini sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan Hırvatistan ve Sırbistan gibi ülkeler ise demokrasiyle geç tanışmış politik geçmişlerinde otoriter rejimlerin bulunduğu ülkeler olarak siyasi bilinçleri problemli ülkelerdir (Keil, 2013: 346; 2018: 63). Genel anlamda Batı Balkan ülkelerinin yakın geçmişlerinde birbirleriyle olan çatışmaları ve yaşadıkları iç çatışmalar, demokrasinin inşasını geciktirip güçleştirmiştir. Bu bağlamda demokrasi Batı Balkan ülkelerinin tamamı için bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Demokrasi, siyasi katılımı ve rekabeti içeren bir kavramdır ve demokratikleşme yolunda olan Batı Balkan ülkelerinin adil ve özgür seçimler yapması, temel hak ve özgürlüklerin sağlaması gerekmektedir (Demirtaş, 2018: 181).

² Bosna-Hersek iç politikada tam bağımsızlık sağlamakta güçlük çekerken Kosova 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir ancak Kosova'nın bağımsızlığı bazı ülkeler tarafından tanınmamaktadır. Bunlardan ikisi Batı Balkan ülkeleri olan Bosna-Hersek ve Sırbistan'dır. Benzer şekilde İspanya, Slovakya, Yunanistan, Kıbrıs ve Romanya gibi AB üyesi ülkeler de Kosova'nın bağımsızlığını henüz tanımamıştır.

3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi

AB'nin Doğu Genişlemesinin (2004) ardından Fransa ve Hollanda'nın AB Anayasa Referandumuna Hayır yanıtı (2005) literatürde Batı AB ülkelerinin, genişleme yorgunluğu (*enlargement fatigue*) olarak bilinen negatif duyguları benimsemelerine sebep olmuştur. Üstelik bu yorgunluk, başta ekonomik açıdan yetersiz bulunan Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye katılımı (2007) ve 2008 Küresel Ekonomik krizinin AB içerisindeki yansıması olan Avrupa Borç Krizi (Euro krizi) ile artmıştır (Gordon, 2009: 329; Renner ve Trauner, 2009: 449-450; Petrovic, 2013: 140; O'Brennan, 2014; Babuna, 2014: 9; Kmezić, 2015: 6; Teqja, 2016: 89; Strelkov, 2016: 507; Beshku ve Mullisi, 2018: 42; Petrovic ve Wilson, 2021: 1; Rollis, 2021: 93-94). Bu negatif perspektif, AB genişleme politikasında bir kritik kavşak olmuştur. Nitekim bu kavşaktan sonra AB, dersini alıp daha temkinli hareket etmiş ve Kopenhag kriterlerine uyulması konusunda AB'nin ısrarcı olmasına sebep olmuştur (Grabbe, 2014: 42). AB'nin genişlemeye dair bu bakış açısı şüphesiz en çok Batı Balkan'ları etkileyerek demokratik koşulluluk sürecini tamamlamadan müktesebat koşulluluğuna geçilmemesi gerektiği konusunda AB içinde bir fikir birliğinin oluşmasına sebep olmuştur. Neticede AB entegrasyon perspektifi giderek daha talepkâr hale gelerek daha yavaş ilerleyen, adaylardan nispeten daha sıkı kuralları/kriterleri takip etmeleri beklenen bir sürece dönüşmüştür (Anastasakis, 2005: 84; Petrovic, 2013: 142; Mtchedlishvili, 2018: 85; Damjanovski vd., 2020: 329).

Grabbe (2014), alınan dersleri ve değişen üyelik perspektifini şu şekilde özetlemiştir:

- (1) AB koşulluluk mekanizmasının en güçlü yönü üyelik vadetmesidir, bu sebeple üyelik tarihi kesinleşmeden reformlar gerçekleştirilmelidir (Belloni, 2009: 321; Renner ve Trauner, 2009: 452-453; Vachudova, 2014: 124).
- (2) Demokratikleşme sürecinde AB'nin etkisi ulusal politikalara ve yasalara göre oldukça zayıftır. AB'nin bu konuda her zaman iyi yönetişimi olması beklenemez.
- (3) Ekonominin dönüşümü hedef aktördeki uyum sürecine, katılım reformlarına ve ekonomik beklentilere bağlı olarak gerçekleşir.
- (4) AB'nin dönüştürücü gücü tutarlılığına ve güvenilirliğine bağlıdır.
- (5) AB üye ülkeleri arasında dayanışma ve birlik olmalı bu sebeple statüsü konusunda çatışmaların olduğu bir ülkenin üyeliğine izin verilmemeli (Besimi, 2016: 37).
- (6) Genişleme, halkın desteğinin alınmadığı siyasi elitlerin yürüttüğü bir dış politika aracı olmamalı (Lilyanova, 2016: 7).

AB, uzun vadede *AB üyeliğinin* bizzat kendisini ve *ekonomik faydaları* aday ülkelere sunmaktadır. Kısa vadede ise uyum sürecinde takip edilmesi gereken kriterler ve sağlanan teşvikler aracılığıyla dönüştürücü gücünü kullanmaktadır. Bu bağlamda, AB Maastricht Anlaşması³ (1993),

³ Avrupa Birliği Anlaşması (Treaty on European Union- TEU) Maastricht Anlaşması olarak bilinir. Bu anlaşma 1999 yılında Amsterdam Anlaşması ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması'yla değiştirilmiştir.

Kopenhag Kriterleri ve İstikrar ve Ortaklık Süreci kapsamında geliştirilen şartlar çerçevesinde; hem bölgesel hem de her bir ülke için ayrı olarak belirlediği genişleme perspektifiyle Batı Balkanlarda uyum sürecini yönetmektedir. İstikrar ve Ortaklık Süreci, 1999'da Batı Balkan ülkelerinin potansiyel aday ülkeler olarak ilan edilerek; mali yardım, siyasi diyalog ve ticari ilişkiler aracılığıyla AB ile kademeli olarak yakınlaşmasını sağlamak için başlatılmıştır (Keil, 2013: 346; Petrovic, 2013: 132-133; Barbulescu ve Troncota, 2013: 70; Şekercioğlu, 2015: 558; European Parliament, 2020: 1). Nitekim İstikrar ve Ortaklık Sürecinin temel amacı 1990'larda yaşanan savaşın yaralarını sararak bölgede kalıcı barış, istikrar, demokrasi ve refahın gelişmesinde sorumluluk almaktır (Council of the European Union, 1999; Gordon, 2009: 326).

Her yıl düzenli olarak toplanan İstikrar ve Ortaklık Konseyi, anlaşmanın uygulanmasını denetlemekte ve buna ek olarak İstikrar ve Ortaklık Parlamento Komisyonu, Batı Balkan ülkelerinin parlamentoları ile Avrupa Parlamentosu arasında işbirliğini sağlamaktadır (European Parliament, 2020: 2). Her bir ülke için ayrı ayrı yol haritası sunan AB, SAP (İstikrar ve Ortaklık Süreci- The Stabilization and Association Process) ile Batı Balkanları, ortak sorun ve beklentilerin görüldüğü bir bölge olarak ele almıştır (Belloni, 2009: 318-319; Renner ve Trauner, 2009: 454). Diğer taraftan, bölgede meydana gelen üçüncü çatışma olan (1998) Kosova krizinin hemen ardından gerçekleşen İstikrar ve Ortaklık Süreci, AB'nin bu krizden sonra bölgeye yönelik etkin bir dış politika izleme ihtiyacının göstergesidir (Renner ve Trauner, 2009: 453-454; Petrovic, 2013: 132-133; Flessenkemper, 2019: 456-457; Belloni, 2020: 15). Bu bağlamda, AB iyi bildiği bir dış politika aracı olan yakınlaşmayı (genişleme stratejisini) uygun bulmuştur. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, Batı Balkan ülkelerindeki mevcut durum üyelik için elverişli değilken AB yine de üyelik perspektifini söz konusu ülkelere sunmuştur. Dolayısıyla genişleme politikasındaki ısrar kapsamında değerlendirebileceğimiz İstikrar ve Ortaklık Süreci bir yol bağımlılığı olarak gözlemlenmiştir (Friis ve Murphy, 2000: 778-779). Kosova krizi ise AB'nin Batı Balkanlara yönelik politikasını değiştiren bir kritik kavşak olmuştur.

AB, Kopenhag kriterleriyle 1993 yılında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreçlerinde takip etmesi gereken çerçeveyi sunmuştur. Söz konusu kriterler günümüzde tüm AB üyeliğini hedefleyen ülkeler için geçerlidir. Bu sebeple, öncelikli olarak siyasi ve ekonomik koşulların gerçekleştirilmesi durumunda üyelik sürecinin takip edilebileceği ifade edilmektedir. Bu kriterlere göre aday ülke; işleyen bir pazar ekonomisinin ve istikrarlı kurumların varlığını, azınlıkların korunmasını, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını garanti etmeli; siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlılık göstermelidir (European Council in Copenhagen, 1993: 13; Vachudova, 2005: 121-123; Marktler, 2006: 344-345; Haughton, 2007: 235; Rezler, 2011: 392; Wunsch, 2018: 22). Kriterlerin hayata geçirilmesi hususunda ise AB, her yıl ilerleme raporları yayınlarak tüm aday ülkelerin ayrı ayrı entegrasyon sürecini yakından takip etmektedir. Bunlara ek olarak Batı Balkan ülkelerinin geleceğinin AB entegrasyonunda olduğu ilan edilen 2003 Selanik Zirvesinde, AB'nin entegrasyon yolunda bu ülkeleri tam ve etkili bir şekilde

destekleyeceği de ifade edilmiştir (European Commission, 2003a: 8; Belloni, 2009: 319; Arıkan, 2009: 20; Petrovic, 2013: 134). Bir diğer kritik nokta olan Selanik Zirvesi, Batı Balkanların entegrasyon sürecinin AB tarafından dikkatle takip edileceğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu tarihten itibaren AB perspektifi ciddiyetle ve resmi kurumlarla (RSK) Batı Balkanların reform sürecine yönelmiştir. Böylelikle Batı Balkan ülkeleri üzerindeki AB uyum baskısı artmıştır.

Reform sürecinde takip edilecek müktesebat fasılları potansiyel aday ülkeler (Bosna-Hersek ve Kosova) dışında kalan aday ülkeler (Karadağ, Arnavutluk, Sırbistan, Kuzey Makedonya, Türkiye) için AB tarafından tanımlanmıştır. Otuz beş bölümden oluşan müktesebat fasılları; mal, hizmet, sermaye ve insanların AB sınırları içinde serbest dolaşımından enerji ve güvenlik politikalarına kadar uzanan detaylı bir listeyi ifade etmektedir (Bkz. European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en). Söz konusu alanlarda gelişme kaydetmesi için AB, aday ve potansiyel aday ülkelere mali destekte bulunur. Grabbe'in (2014) de vurguladığı üzere AB, Doğu Avrupa Genişlemesinden çıkardığı derslerden biri olarak; ekonomik gelişmelerin katılım sonrasına bırakılmaması konusunda mutabık kalmıştır. Diğer taraftan, uyum sürecinin AB'nin sunduğu müktesebat fasılları aracılığıyla iletilmesi Batı Balkanlarda yukarıdan-aşağıya gerçekleşen bir ABleşme olduğunu gösterirken aynı zamanda AB ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki hiyerarşiye işaret ederek asimetrik ilişkileri ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Selanik Zirvesinde, AB reformlarının gerçekleştirilebilmesi için PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies), ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-accession) ve SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) kapsamında Batı Balkan ülkelere mali ve teknik desteklerin sağlanması kararlaştırılmıştır (European Commission, 2003b). Katılım öncesi sağlanan bu mali destekler, 2007 yılı itibarıyla tek ve birleşik bir araç olan Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA)⁴ tarafından yönlendirilip yönetilmektedir (Özgöker ve Batı, 2016: 52; European Parliament, 2020: 2). Katılım Öncesi Yardım aracı bünyesinde çeşitli AB programları ve mali yardımları bulunmaktadır. Bunlar: PHARE, PHARE CBC (PHARE – Cross Border Cooperation), ISPA, SAPARD, CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) ve Türkiye için mali araç şeklinde sıralanmaktadır (European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/ipa/how/). Mali ve teknik destekler sağlayan IPA, RSK perspektifinden bakıldığında AB'nin kurumsal değişime yardımcı resmi kurumların varlığına da işaret etmektedir. Nitekim sağlanan bu desteklerin amacı ABleşmeyi sağlayacak reformların hayata geçirilmesini kolaylaştırmak için aktörlerin fayda-maliyet analizini etkilemektir.

⁴ Batı Balkan ülkeleri için Yeniden Yapılanma, Geliştirme ve İstikrar için Topluluk Yardımı (CARDS) programı yerini 2007 yılında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)'na bırakmıştır (Bkz. European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/cards_en).

Yedi yıllık periyodlarla düzenlenen IPA'nın ilki 2013 yılı itibariyle sonlanmıştır ve 2007-2013 dönemi için IPA'nın bütçesi yaklaşık 11,5 milyar Euro iken ikinci periyodun (IPA II) bütçesi yaklaşık 11,7 milyar Euro olmuştur (European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en). IPA II, IPA I'den farklı olarak Ülke Strateji Belgeleri ile programdan faydalanan ülkelerin reform ve kalkınma sürecini AB'ye entegre ederek takip etmektedir. Benzer şekilde IPA II'de ülkelerin performansının değerlendirilmesine önem verilerek kriterlerin karşılanması ya da mali ve teknik yardımların yerinde kullanılması durumunda ülkeler mali bir teşvikle ödüllendirilir (European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en). Bu bağlamda, Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye'nin faydalanacağı 2021-2027 dönemi için planlanan son IPA III bütçesi ise 12,9 milyar Euro (2018 yılı değeriyle) olarak belirlenmiştir (Lilyanova ve Svásek, 2018: 1). Koşulluluk mekanizması bağlamında aday ülkeler üzerinde AB'nin etkili olması, pozitif teşvikler aracılığıyla bu ülkelerin fayda maliyet analizinin (Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı) manipüle edilmesiyle mümkün olmaktadır. En nihayetinde bu sürecin devam etmesinde, Batı Balkan ülkelerinin AB üyesi olma istekliliği göstermesinde ve bu kriterleri yerine getirmeye çalışmasında; Batı Balkan ülkelerinin ulusal çıkarlarının etkili olduğu bilinmektedir. Fayda-maliyet analizi yaptıklarında; birer rasyonel aktör olan Batı Balkan ülkeleri için AB en iyi seçenektir ve bu aktörler uzun vadede AB üyeliğinin bölgesel ve ekonomik faydalar getireceğini düşündüklerinden üyelik için çabalamaktadır (Renner ve Trauner, 2009: 451; Vachudova, 2014: 123).

3.2.4. Batı Balkanlardaki Mevcut Durum

2014 yılında Jean-Claude Juncker'in AB'nin beş yıllık bir süreçte genişlemeye gitmeyeceğini ifade etmesi, AB – Batı Balkan ilişkilerinde bir kritik noktanın meydana gelmesine ve Berlin sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Bu süreçle Batı Balkan ülkeleri liderleri ile birkaç AB üye ülkesi yıllık düzenlenen zirvelerle bir araya gelerek 2014-2018 yılları arasında Batı Balkanlarda belirlenen öncelikli alanlarda reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu reform alanları; bölgesel işbirliği, ekonomide istikrar, siyasal yönetimi güçlendirmek, iyi komşuluk ilişkileri, ikili ilişkilerde sorunları çözmek, pozitif yatırım çevresi oluşturmak, yolsuzluk ve organize suçla mücadele etmek, yargının bağımsızlığı şeklinde sıralanmaktadır (Lilyanova, 2016; Beskhu ve Mullisi, 2018: 42-43). AB'nin belirlediği bu her bir reform alanı temelde, AB ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki uyum boşluklarına ve sürecin ilerlemesi önündeki kritik noktalara işaret etmektedir (Bkz. 3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumsuzluk Nedenleri).

Berlin Süreci kapsamında Sofya'da yapılan Batı Balkanlar Zirvesinde; hukukun üstünlüğü, yönetim, güvenlik ve göç, sosyo-ekonomik büyüme, Batı Balkanların dijital alanda uyumu, uzlaşma ve iyi komşuluk ilişkileri öncelikli olmak üzere birçok alanda AB uyum sürecinin yürütüleceği açıklanmıştır (European Council, 2018). Diğer taraftan liderler, bölgesel işbirliğini güçlendirme yolunda Ekonomik ve Yatırım Planı üzerinde mutabık kalmıştır. Buna göre; Ortak

Bölgesel Pazarın kurulması, Roman entegrasyonuna daha fazla destek sağlanması, sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesi gibi bir dizi reform alanı vurgulanırken 4-5 yıl içerisinde Batı Balkanların geleceğinin AB ile şekilleneceği tekrar ifade edilmiştir. Söz konusu iyileştirilmelerin hayata geçirilmesi için ise 9 milyar Euro'luk AB hibesi ve 20 milyar Euro'ya varan yatırımları artıracak bir Batı Balkanlar Garanti Kolaylığının sağlanması planlanmıştır (European Commission, 2020g). AB mali ve teknik yardımlar sağlayarak koşulluluk mekanizmasıyla Batı Balkanların ABleşmesini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Benzer şekilde resmi kurumlar (AB Kurumları) aracılığıyla sağlanan maddi teşvikler, aktörlerin fayda-maliyet analizinin fayda ile sonuçlanacağını göstererek uyum süreci kapsamında Batı Balkan ülkelerinin güçlendirilmesine vesile olmaktadır.

Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu Avrupa Delegatesi Olivér Várhelyi tarafından, “Katılım müzakereleri için yeni bir metodoloji” olarak duyurulan AB'nin Batı Balkanlara yönelik yeni genişleme stratejisiyle, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk için katılım müzakerelerine başlama kararı alınmıştır (European Commission, 2020h). Benzer şekilde, bir ekonomik kalkınma planı olarak duyurulan Zagreb Zirvesi onaylanmış ve Batı Balkanlar için güvenilir bir genişleme perspektifi oluşturmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda mevcut AB üyeleri ile Batı Balkanlar arasında güven tesis edilmesi, üye ülkelerin bölgeye yönelik endişelerinin reformlar aracılığıyla giderilmesi hedeflenmiştir. Uyum sürecinin hızlandırılması anlamına gelen bu yeni yöntem, AB tarafından Batı Balkanlara sunulmuş bir teklif olarak değerlendirilmektedir ancak AB, reformlarının önemini vurgulayarak sürecin, uzmanlar tarafından devletler bazında sıkı sıkıya izleneceğini ve gerileme kaydedilirse önlemler alınacağını vurgulamıştır (European Commission, 2020h). İki Batı Balkan ülkesinin (Kuzey Makedonya ve Arnavutluk) daha müzakere sürecine başlamasını ifade eden bu yeni perspektif, AB – Batı Balkanlar ilişkisinde bir kritik kavşaktır. Bu perspektifle AB'nin Batı Balkanlar uyum perspektifine yüksek düzeyde politik diyalog dahil edilerek uyum sürecine ivme kazandırılmış ve AB ile Batı Balkanlar arasındaki ilişkiler canlandırılmıştır.

Söz konusu yeni metodoloji ile altı tematik kümede müzakere başlıkları düzenlenmiştir. Bunlar: (1) Temeller (yargı, özgürlük, güvenlik vb.), (2) İç Pazar (malların, işçilerin, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı), (3) Rekabet ve Büyüme (ekonomi, para politikası, medya, vergilendirme), (4) Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir Bağlantı (enerji, ulaşım, çevre ve iklim değişiklikleri), (5) Kaynaklar ve Tarım (Kırsal kalkınma), (6) Dış İlişkiler (Güvenlik ve savunma politikası, dış politika) şeklinde sıralanmaktadır (European Commission, 2020i: 4; Bargiacchi, 2020: 52). Bu aşamalı kümelendirme yaklaşımı bir sonraki aşamaya geçebilmek için bir önceki aşamanın gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk müzakereleri için sunulan tematik kümeleme yaklaşımı, reform alanlarının hayati olanlarına odaklanma sağlaması ve acil reformların ortaya konulması açısından önemlidir (Bargiacchi, 2020: 52). Ayrıca bu yaklaşımın ortaya koyduğu her bir reform alanı, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk için birer kritik noktayı ifade ederek üyelik sürecinde ilerlemenin bu noktalarda gerçekleşecek

reformların ardından gelebileceğini göstermektedir. Ancak AB'nin Batı Balkanlara yönelik reform sürecinden taviz vermeyen tutumu ve bunlarda esnemeye gidilmemesi bir yol bağımlılığını ortaya koyarken aynı zamanda Batı Balkanlar genişlemesine hız kazandırmak amaçlanmıştır. Neticede Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon sürecinin oldukça yavaş ilerlemesi, AB'yi öncelikli reform alanlarının belirlenmesi şeklinde yeni bir yaklaşımı benimsemeye itmiştir. AB ile hedef ülkeler arasındaki uyumsuzlukların giderilmesinde söz konusu ülkelerin yetersizliği, AB'yi bu yeni *yamalı* düzenlemeleri yapmak suretiyle uyum baskısı yaratmaya, var olan baskıyı artırmaya itmiştir (Bkz. Hérítier, 1996; Börzel ve Risse, 2003).

Batı Balkanlar üzerine yapılan en güncel toplantı olan Zagreb Zirvesinde (6 Mayıs 2020) ise; öncelikle pandemiyle⁵ mücadele ve reformların gerçekleştirilmesi için 3,3 milyar Euro'yu aşan bir yardım paketi ile AB'nin Batı Balkanları finansal açıdan destekleyeceği açıklanmıştır. İkinci olarak, başta hukukun üstünlüğü ve demokrasi olmak üzere AB norm ve değerlerine yönelik reformların gerçekleştirilmesine ve bu süreçte AB desteğinin sürmesine karar verilmiştir. Benzer şekilde bölgesel istikrarın sağlanması, karşılıklı işbirliği, iyi komşuluk ilişkilerinin gerçekleştirilmesi, yasadışı göçün önlenmesi, yolsuzluk ve organize suçların önlenmesi, enerji güvenliği ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi vurgulanan başlıca meseleler olmuştur (Council of the European Union, 2020). Dünya çapında ciddi finansal problemlerin yaşandığı pandemi döneminde Batı Balkan ülkelerinin AB tarafından finansal açıdan desteklenmesi AB – Batı Balkanlar ilişkileri için önemli bir mali destektir. Zirvede tekrar vurgulanan konular Batı Balkan ülkelerinin AB ile arasında uyum boşluğuna sebep olan problemlerini ifade etmektedir. AB'nin ısrarla vurgulayarak çözülmesini istediği bu problemler, AB kural, norm ve değerlerini benimsemenin getirdiği uyumsuzluklardır. Gerçekleştirilmesi veya geliştirilmesi beklenen reformlar, AB – Batı Balkanlar ilişkilerinin en başından günümüze kadar benzerlik göstermeye devam etmektedir. Bu sebeple AB, söz konusu değerlere bağlılık göstererek, Tarihsel Kurumsalcılığın vurguladığı yol bağımlılığını sürdürmekte ve genişlemenin gerçekleşmesi için ilgili reformların gerçekleştirilmesini beklemektedir.

Batı Balkanlar genişlemesi AB için bölgesel anlamda büyük bir önem arz etse de Batı Balkan ülkelerinin her birinin entegrasyon serüveni kendine özgü bir şekilde ilerlemektedir. En son Kosova'yla imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'yla (2015) birlikte AB, Batı Balkan ülkelerinin tamamında entegrasyon sürecini yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda, AB, 2025 yılına kadar birliği güçlendirecek bir genişleme perspektifi ortaya koyarak gelecek AB üyelerinin Karadağ ve Sırbistan olacağı sinyalini vermiştir (Ker-Lindsay vd., 2017: 513-514; Mujanović, 2018: 10; Emerson ve Noutcheva, 2018: 1; European Commission, 2018a: 2, 7; 2019: 10-11; 2020a: 2-3). Ancak Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, genişlemenin bir hayal olmadığını açıklarken reform sürecinin takip edilmesinin verilen takvimden daha önemli olduğunu da ifade etmiştir (Tsolova,

⁵ 2019 yılında yeni keşfedilen bir koronavirüsün (COVID-19) neden olduğu bulaşıcı hastalık dünyaya yayılmıştır. Bu çalışmanın hazırlandığı dönemde pandemi koşulları sürmektedir.

2018). Avrupa Komisyonu'nun (2019) yayınladığı rapora göre; Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon süreci ivme kazanmıştır. Buna göre, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya 2018 yılında belirlenen reformları kısmen gerçekleştirmiştir. Ancak Bosna-Hersek ve Kosova için sınırlı bir ilerlemeden bahseden raporda; Kosova için siyasi alana, Bosna-Hersek içinse yapısal problemlere dikkat çekilmiştir (European Commission, 2019: 11; 2020a: 3). Ayrıca AB, Kosova ile Sırbistan'ı AB destekli Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunda uyararak bölgede kalıcı barış ve istikrarın, ancak bu diyalogun gerçekleştirilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir (European Commission, 2018a: 7; 2019: 17; 2020a: 19).

AB'nin 2025 hedefi mali desteklerin yanı sıra, AB üyeliği vaadederek Rasyonel Seçim Kurumsalcılığının da savunduğu üzere manevi teşvik sağlayarak Batı Balkan ülkelerinin ABleşmesini mümkün kılacak reformların gerçekleştirilme zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Aktörlerin faydalarını maksimize etmeye odaklı olduğu düşünüldüğünde, sağlanan tüm maddi teşvikler Batı Balkan ülkelerinin gelişmesini sağlayarak bu ülkelerin fayda-maliyet analizinde kendi açılarından kazançlı çıkmasına sebep olmaktadır. AB açısından bakıldığında ise bölgesel barış ve istikrarın sağlanması; yapılan fayda-maliyet analizinde hedeflenen faydadır. Bu bağlamda Batı Balkanlara sunulan maddi/manevi destekler; AB sınırlarının güvenli hale getirilmesi ve bölgesel barış için katlanılması gereken maliyetlerdir. Hem AB hem de Batı Balkan ülkeleri için edinilecek faydalar maliyetlerinden daha çok ya da daha kıymetli olduğu için her iki taraf maliyetlere katlanarak uyum sürecinin devamlılığını sağlamaktadır. Kosova ve Bosna-Hersek bu fayda-maliyet analizinde birer potansiyel aday ülke olarak diğer Balkan ülkelerinden farklı bir dinamizme sahip olduğu için ayrıca değerlendirilmelidir. Nitekim bu çalışmada Bosna-Hersek bir vaka olarak seçildiği için detaylı değerlendirmeler alt başlıklarda bulunmaktadır (Bkz Bölüm 4., 4.1., 4.2., 4.2.1., 4.3., 4.3.1., 4.3.2., 4.3.3., 4.3.4., 4.4. ve 4.5.). Bağımsızlığını yakın zamanda ilan eden Kosova için ise; diğer AB ülkelerinin daha önce karşılaştığı veya mücadele etmekte oldukları problemlerin dışında, bazı AB üye ülkeleri tarafından tanınmama problemi entegrasyon sürecinde bir kritik kavşak oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek dışındaki –Bosna-Hersek ilerleyen bölümlerde daha detaylı değerlendirilecektir- Batı Balkan ülkelerinin her birine yönelik ayrı ayrı yayınlanan son ilerleme raporlarının değerlendirilmesi, mevcut durumu tarihsel durumla kıyaslama imkânı sunarak AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki etkisini ortaya koymak için önemli bulunmuştur. Bu nedenle, alt başlıklarda Bosna-Hersek dışında kalan, Batı Balkan ülkelerinin kaydettiği ilerlemeler açıklanmaktadır.

3.2.4.1. Arnavutluk'ta Güncel Durum ve AB Reformları

Son yayınlanan ilerleme raporuna göre Arnavutluk'ta siyasi kutuplaşma endişe verici bir seviyededir. Ülkede ciddi bir siyasi kutuplaşma vardır ve boykot kararı nedeniyle muhalefet, görev yapmamaktadır. Bu sebeple ilerleme raporunun yayınlandığı dönemde milletvekili sayısı azalan bir

parlamento söz konusudur. Ancak 5 Haziran 2020 itibariyle Siyasi Konsey ve AGİT tavsiyeleri takip edilerek seçim yönetiminde reforma gidilmesi kararı alınmıştır. Rapora göre, Arnavutluk kamu yönetimi ve yargı reformuna kısmen hazırlıklı bulunmuştur. Adalet reformunun tutarlı bir şekilde sürdürüldüğü ifade edilerek bu alanda genel anlamda iyi bir ilerlemenin sağlandığı ifade edilmiştir. Arnavutluk'ta Anayasa Mahkemesi yeniden oluşturulmaktadır. Benzer şekilde Arnavutluk'ta oluşturulan “Özel Yolsuzlukla Mücadele ve Organize Suç Yapısı” görev yapmaya başlamıştır ancak rapora göre somut ilerlemeler kaydedilse de yolsuzluk, organize suçlar ve kara para aklama ülke için endişe verici birer sorun olmaya devam etmektedir. Ayrıca terörizmle mücadele ve şiddet içeren aşırılığın önlenmesi konusunda da iyi seviyede ilerlemeler mevcuttur (European Commission, 2020b).

Arnavutluk temel haklar konusunda genel olarak Avrupa standartlarına ve uluslararası belgelere uygun yasal çerçeveye sahiptir. Ancak son ilerleme raporuna göre Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Yasa ile ilgili eksiklikler sürmektedir. İfade özgürlüğü konusunda Arnavutluk kısıtlı bir ilerleme göstermiştir. Ülkede çevrimiçi medyaya yönelik yapılan yeni düzenlemeyle artan sansür ifade özgürlüğüne zarar vermektedir. Bu durumun aksine Arnavutluk göç ve sınır yönetimiyle ilgili ilerleme kaydetmiştir ve bu konuda kapasitesini geliştirmiştir. Ekonomik kriterlere yönelik ilerleme sınırlı olmasına rağmen işsizlik düşük seviyelere inmeye devam etmektedir. Enerji, ulaşım ve eğitimde ilerlemeler mevcut olsa da AB geneliyle kıyaslandığında ciddi boşluklar söz konusudur. Arnavutluk iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliği açısından önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda Arnavutluk AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)'na uyum sağlamaya devam etmektedir. Ancak tüm reform alanlarını ve özellikle ekonomik büyümeyi etkileyen kurumsallaşmada sıkıntıları bulunmaktadır (European Commission, 2020b).

3.2.4.2. Karadağ'da Güncel Durum ve AB Reformları

Karadağ'la ilgili yayınlanan son ilerleme raporunda siyasi kriterler kapsamında seçim çerçevesine yönelik güvensizlik dile getirilmiştir. Rapora göre son seçim, kilise ve ulusal kimlik konularında oldukça kutuplaşmış bir ortamda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte iktidar partisi seçim kampanyasında medya kuruluşları da daha fazla yer alarak uygunsuz bir avantaj elde ettiği için eleştirilmiştir. Karadağ'da, kampanya finansmanı dışında seçim çevresini düzenleyen reformlar henüz hayata geçirilmemiştir. Bu sebeple raporda seçimin şeffaflığı ve güvenilirliği açısından reformların sürdürülmesi konusuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca önemli atamalar için parlamentoda karar yeter sayısına ulaşamadığı için yargı sisteminin temel işlevleri vekâleten ilerletilmektedir. Karadağ'da yolsuzlukla ilgili kamu fonlarının parti siyasi amaçları için kötüye kullanıldığı yönündeki iddialar kurumsal bir cevap bulmamıştır. Dolayısıyla kamu reformu ve yargı alanında Karadağ sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Bu ilerlemeler yeterli olmamakla birlikte yargının bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadelede yargı alanında yapılması beklenen düzenlemeler ve GRECO (Group of States against Corruption- Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu) tavsiyeleri tam olarak takip

edilmemiştir. Kısıtlı bir ilerleme olsa da Karadağ'da yolsuzluk birçok alanda ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir (European Commission, 2020c).

Rapora göre Karadağ'da organize suçla mücadelede belirli seviyede ilerleme mevcuttur ancak bu davalara yönelik yapılan yargılamalarda yapısal eksiklikler söz konusudur. Diğer taraftan, insan ticareti, kara para aklama, terörizmle mücadele ve şiddet içeren aşırılığın önlenmesinde bazı ilerlemeler mevcuttur. Temel haklar konusunda ilerleme kaydeden Karadağ, mevzuatın uygulanmasında bazı sıkıntılar yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda polisin işkence yaptığı ve aşırı güç kullandığına yönelik haberler, 2020 seçimlerinde yapılan etnik ve dini amaçlı saldırılar, azınlık olarak Mısırlılar ve Romanların yaşadığı ayrımcılık ve zorluklar, cinsiyete ve çocuklara yönelik şiddet; insan haklarına yönelik ilerlemelere engel olan temel sorunlar olarak değerlendirilmiştir. Karadağ'da ifade özgürlüğü açısından bir ilerlemenin kaydedilmemesi de dikkat çekicidir. Çevrimiçi paylaşımlar nedeniyle yapılan tutuklamalar, gazetecilere yönelik çözülmemiş saldırılar Karadağ'da ifade özgürlüğü konusunda görülen eksikliklerdir. Diğer taraftan rapora göre düzensiz göçmen sayısının arttığı belirtilen Karadağ'da, göç ve sınır yönetimi konusunda daha fazla çaba sarfetmek gerekmektedir. Ekonomik alanda ilerleme kaydeden Karadağ'da işsizliğin kadınlar, gençler, düşük vasıflı kimseler ve Romanlar için yüksek seviyelerde olması, bankacılık denetimi, rekabet ve yolsuzlukla mücadele kurumlarının yetersizliği sorun oluşturmaya devam etmektedir. Eğitim alanında ilerleme oldukça kısıtlı bulunmuştur. İyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliğinde iyi durumda bulunan Karadağ'da Sırbistan'la ikili ilişkilerinde yaşanan gerilimler AB tarafından dikkat çekici bulunmuştur. Ancak Karadağ üyelik müktesabatında şirketler hukuku, fikri mülkiyet hukuku, AB ODGP'ye uyum bakımından yapılan reformlarda oldukça iyi seviyede ilerlemeler kaydetmiştir (European Commission, 2020c).

3.2.4.3. Kuzey Makedonya'da Güncel Durum ve AB Reformları

Yayınlanan son ilerleme raporuna göre Kuzey Makedonya'da, olağanüstü hal kararnamelerinin kullanımındaki artış dışında siyasi alanda pozitif bir ilerleme söz konusudur. Bu alanda AB reformları takip edilmektedir. Etnik çatışmaları sonlandırmak için 2001'de yapılan Ohri Çerçeve Anlaşması'nı uygulama yolunda ilerleme kaydeden Kuzey Makedonya'da etnik gruplar arası durum genel olarak sakin seyretmiştir. Kamu idaresi reformuyla ilgili hükümet harcamalarının şeffaflaştırılmasında birtakım ilerlemeler kaydedilirken kamu sektörüne işe alım sürecinde liyakat problemleri devam etmektedir. Üst düzey yetkilileri ilgilendiren davalar dahil olmak üzere Kuzey Makedonya'da, yolsuzluğu önlemeye yönelik çok sayıda soruşturma ve kovuşturma yürütülmektedir. Ancak bu kısıtlı ilerleme yeterli değildir ve ülkenin genelinde, pek çok alanda yolsuzluk ciddi bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Organize suçla mücadele için gerekli yasal çerçeve AB müktesabatına uyumludur ve AB tavsiyeleri takip edilmektedir. Bu alanda belirli bir seviyede ilerleme olmasına rağmen koordinasyon sorunları devam etmekte; kara para aklama ve mali suçlara yönelik daha fazla çaba gerekmektedir. Benzer şekilde, Kuzey Makedonya'da terörizm

ve şiddet içeren aşırılığın önlenmesinde belirli seviyede bir ilerleme mevcuttur. Temel hak ve özgürlüklerin sağlanması için Kuzey Makedonya’da reformlar yürütülmektedir ve bir miktar ilerleme kaydedilmiştir ancak Ayrımcılığa Karşı Önleme ve Koruma Yasasının usul nedeniyle yürürlükten kaldırılması bu alanda hukuki bir boşluğa sebep olmaktadır. Bununla birlikte nefret söylemine yönelik İstanbul Sözleşmesinin uygulanması ve cezaevlerindeki koşulların iyileştirilmesi konusunda eksiklikler söz konusudur (European Commission, 2020d).

Diğer taraftan yargı reformunun uygulanmasında iyi ilerlemeler kaydeden Kuzey Makedonya, yargının bağımsızlığı ve hesap verebilirliğini sağlamak için gereken mekanizmaları oluşturmuştur. Benzer şekilde ifade özgürlüğü alanında ilerlemeler kaydedilmiştir ancak bu alanda yapılan reformların sürekliliğine ve yeni reformların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda medyanın finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması ve gazetecilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. İyi komşuluk ilişkileri bakımından ilerleme kaydeden Kuzey Makedonya, Yunanistan’la yaşadığı isim sorununu sonlandıran Prespa Anlaşması ve Bulgaristan ile İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması neticesinde ikili ilişkilerde de önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Göç ve sınır yönetimi konusunda da ilerleme kaydeden Kuzey Makedonya’nın kuzey sınırındaki kaçakçılık problemi konusunda daha fazla çaba sarfetmesi gerektiği raporda ifade edilmiştir. Son ilerleme raporuna göre Kuzey Makedonya’da ekonomik alanda diğer ülkelerde olduğu gibi pandemi koşulları kaydedilen ilerlemenin durmasına sebep olmuştur. Ancak rapora göre Kuzey Makedonya birçok alanda orta düzeyde bazı alanlarda iyi düzeyde AB müktesabatına hazırlıktır. Ayrıca ülke AB ODGP’na uyum sağlama konusunda da ilerleme kaydetmiştir (European Commission, 2020d).

3.2.4.4. Sırbistan’da Güncel Durum ve AB Reformları

Sırbistan için yayınlanan son raporda, siyasi alanda seçim eksikliklerinin sürdüğü ifade edilmiştir. Bu bağlamda, parlamentoda siyasi çoğulculuğa uygun bir muhalefetin olmaması ve muhalefet partilerinin meclis oturumlarını boykot etmeye devam etmesi gösterilen önemli sorunlardandır. Bu nedenle güvenilirliğin, şeffaflığın ve demokratikliğin sağlanması için parlamento güçlendirilmelidir. Sırbistan, üst düzey kamu hizmeti pozisyonlarına liyakate dayanmayan işe alımların artması gerekçesiyle kamu yönetimi reformunda kısıtlı bir ilerleme kaydetmiştir. Son ilerleme raporuna göre yargı alanında ilerleme görülmezken Sırbistan, üyelik müktesabatına kısmen hazırlıklı olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde yolsuzlukla mücadelede sınırlı ilerleme kaydeden Sırbistan, yolsuzluğun önlenmesine ilişkin kanunun uygulanmasına yönelik adımlar atmıştır. Ancak yolsuzluğu önlemek için koordinasyon eksikliği söz konusudur ve genel olarak yolsuzluk Sırbistan için endişe vericidir. Organize suçla ve terörizmle mücadelede ise sınırlı ilerleme kaydedildiğinden bu alanda çabalarını sürdürmesi gerektiği raporda belirtilmiştir. Diğer taraftan Sırbistan’da, genel anlamda temel hakların korunmasına yönelik AB’ye uyumlu yasal ve kurumsal çerçeve mevcuttur ancak insan hakları kurumlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Temel

haklar ve özgürlüklere yönelik bir diğer reform alanı olan medya özgürlüğünde ise; ilgili yasanın kabul edilmesine rağmen uygulamada bir ilerleme olmamıştır (European Commission, 2020e).

Rapora göre, Sırbistan göç ve sınır yönetimi konusunda AB ile uyumlu hareket ederek bu konuda ilerleme kaydetmiştir. Ekonomik alanda sınırlı ilerleme görülen Sırbistan’da, bütçe zayıflıklarının ele alınması mali kurumların güçlendirilmesinde ilerleme kaydedilememiştir. Ayrıca hukukun üstünlüğü alanındaki eksiklikler, Sırbistan’da özel sektörün güçlendirilmesine engel olmaktadır. Genel anlamda rekabet baskısı ve ekonomik alanda Sırbistan, AB entegrasyonuna uyumlu seyretmektedir. Bölgesel işbirliği ve ikili ilişkilerde ilerlemeler mevcutken son dönemde Karadağ’la yaşanan gerginlikler AB’nin dikkatini çekmiştir. Benzer şekilde Kosova ile ilişkilerin normalleştirilmesi her iki ülkenin AB serüveni için önemlidir ve bu konuda daha fazla çabanın sarfedilmesi gerektiği son raporda belirtilmiştir. Sırbistan genel anlamda ekonomik alanda iyi ilerleme kaydederken kamu alımlarında bu ilerleme daha sınırlı olmuştur. Çevre ve iklim değişikliğine, ulaşım ile ilgili konularda ilerlemeler sınırlıdır ve Sırbistan’ın daha fazla çabalaması gerekmektedir. Sırbistan; Çin, Rusya, ABD gibi birtakım ülkeyle yoğun ilişkilere sahiptir ve pandemi döneminde Çin’le yaklaşan Sırbistan’da Çin yanlısı ve AB şüphecisi söylemler (Euroscpticism) AB’nin dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda rapora göre Sırbistan, AB ODGP’ye %60lık bir oranda uyum sağlamıştır (European Commission, 2020e).

3.2.4.5. Kosova’da Güncel Durum ve AB Reformları

Yayınlanan son rapora göre; iki hükümet değişikliğinin görüldüğü Kosova’da siyasi alanda istikrarsızlıklar tespit edilerek, rapor döneminde karar yeter sayısına ulaşmada sık sık güçlük çekilen Kosova parlamentosunda siyasi diyalog eksikliği gözlemlenmiştir. Ekim 2019 seçimlerinde oy sayma sürecinde tespit edilen güvensizlik ise siyasi alanda karşılaşılan bir diğer problem olmuştur. Kamu yönetimi reformuna yönelik hazırlık söz konusudur ve bir miktar ilerleme de kaydedilmiştir ancak rapora göre merkezi teşkilat ve bakanlıklar arasındaki zayıf koordinasyon söz konusu reformun uygulanmasında güçlükler oluşturmaktadır. Ayrıca raporda işe alımlarda liyakat eksikliği bu alanda başka bir sorunu oluştururken, kamu yönetimi reformunun öncelikli olarak ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde Kosova’da yargı reformuna yönelik hazırlıklar erken aşamada. Kosova’da yargının aşırı siyasi etkiye maruz kalması nedeniyle yargı bağımsızlığı henüz sağlanamamıştır. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda tespit edilen kural boşluğu temelde yargı alanında sorun oluştururken aynı zamanda yolsuzlukla ve organize suçlarla mücadelede de problem yaratmaktadır. Nitekim raporda yolsuzlukla ve organize suçlarla mücadele oldukça sınırlı ilerlemenin kaydedildiği alanlar olarak Kosova için ciddi sorunlar olarak değerlendirilmiştir. Rapora göre özellikle Kosova’nın kuzeyinde yolsuzluk, organize suç ve ifade özgürlüğü koşulları endişe verici bulunmuştur (European Commission, 2020f).

Raporda terörizmle mücadele ve aşırılığın önlenmesinde kısıtlı bir ilerleme kaydedildiği belirtilirken hem terörizmle hem de kara para aklamayla mücadelede daha fazla çabanın gerektiği vurgulanmaktadır. Kosova'da temel hak ve özgürlüklere yönelik AB'ye uyumlu yasal çerçeve mevcutken uygulamada Romanlar ve Aşkalilere yönelik azınlık hakları, medyanın özgürlüğü, cinsiyet eşitliği ve kültürel mirasın korunmasına yönelik bir dizi eksiklik sıralanmıştır. Rapora göre göç ve sınır yönetimine yönelik sınırlı ilerleme kaydeden Kosova, ekonomik kriterlerin hayata geçirilmesinde erken aşamadır. Özel sektörün gelişimi; yolsuzluklar, hukukun üstünlüğünün zayıf olması, yaygın bir kayıt dışı ekonominin varlığı nedeniyle oldukça kısıtlıdır. Bunlara ek olarak, pandemi koşulları nedeniyle ekonomide hızlı bir düşüş olduğu da raporda ifade edilmektedir. Eğitim, enerji üretimi endişe verici reform alanları olarak ifade edilirken bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerinde ilerleme olduğu belirtilmektedir. Kosova ikili ilişkilerde; Bosna-Hersek'le ticarete ithalatta uygulanan tarifeleri kaldırırken Sırbistan'la ilişkilerin normalleşmesi için Belgrad-Priştine diyalogunu sürdürmektedir. Ancak raporda, muhtemel AB üyeliği için Sırbistan'la ilişkilerin geliştirilmesi bakımından Sırbistan gibi Kosova'da uyarılmıştır. Genel anlamda Kosova, mevzuatta AB'ye uyum gösterirken, uygulamada birçok eksiklikliğin olduğu vurgulanmıştır (European Commission, 2020f).

3.3. Batı Balkan Ülkeleri Üzerindeki AB Etkisi

Yugoslav Savaşları esnasında AB'den geç gelen tepki ve önlenebilir bir katliam olan Srebrenitsa Soykırımı'ndaki tutum, Avrupa kıtası içerisinde yaşanan bu dinamik problemlerde etkisiz olması gerekçesiyle AB'nin eleştirilmesine sebep olmuştur (Arıkan, 2009: 16; Demetropoulou, 2001: 182; Tekin-Haliloviç, 2012: 25-26; Brljavac, 2012: 14). Yugoslav Savaşları'nın sonlandırılmasında, ortaya çıkan krizlerin yönetilmesinde uluslararası toplumun sesi olmayı ABD üstlenirken, AB bu konuda geri planda kalmıştır. Bölge üzerinde etkinliğini ortaya koyacağı ciddi ve kanlı bir kriz olan Yugoslav Savaşları, TK perspektiften bir kritik nokta olarak değerlendirilebilir. Nitekim söz konusu savaşın AB'nin önderliğinde çözülmesi gerektiği dönemin Konsey Başkanı Jacques Poos tarafından, artık Amerikalıların değil Avrupa'nın krizde etkili olma vakti geldi, şeklinde ifade edilmiştir (Riding, 1991; Smith, 2002: 441; Demirtaş, 2018: 191). Ancak AB, ifade edilen tavrı bu dönemde takınamamış sorunun çözülmesinde aktif rol oynayamamıştır. Nitekim bu durum AB'nin kendisine çıkardığı bir ders olarak Kosova'daki çatışmalardan sonra bölgeye yönelik tavrının değişmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Yugoslav Savaşları ve Dayton Barış Anlaşması, Batı Balkanlar (ve Bosna-Hersek) – AB ilişkilerinde bir kritik nokta olmuştur. Diğer taraftan, AB'nin Yugoslav Savaşlarındaki etkin olamama durumunun altında yatan gerekçelerden en önemlisi AB kurumlarının sıcak çatışmalar söz konusu olduğunda müdahale için askeri müdahale kabiliyetinin olmaması ve daha önce böylesi bir kriz deneyiminin bulunmamasıdır (Arıkan, 2009: 17; Belloni, 2009: 314; Brljavac, 2012: 14; Kodoman ve Baş, 2017: 48). Üstelik insani müdahalede bulunmak ile kuvvet kullanımı arasında ayırım yapmanın güç olması ve

uygulamada uluslararası toplumun fikir birliğine vardığı bir meşru müdafanın yokluğu, AB için Yugoslav Savaşlarında bir açmaz oluşmuştur (Belloni, 2009: 314-315; Gagro, 2014).

AB, Batı Balkanları Avrupa'nın bir parçası olarak görmektedir (Anastasakis, 2005: 80). Komşuluk politikası gereğince de Balkanlardaki istikrar AB'yi yakinen ilgilendirmektedir. Nitekim 2001 yılında dönemin AB ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana yaptığı konuşmasında; Balkanların Avrupa'nın kapısının önü olduğunu vurgulayarak Balkanlara odaklanmakta sakınca görmediğini ve ODGP için bu bölgenin başarılması gereken bir sınav olduğunu ifade etmiştir (Council of the European Union, 2001). Bu sebeptendir ki Batı Balkan ülkelerinin refahı ve güvenliği AB'yi yakından ilgilendirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi AB, sınırlarında yaşanan istikrarsızlıklara sorun çözme mekanizması ve dış politika aracı olarak genişlemeyi görmüştür (Bkz. Friis ve Murphy, 2000; Türkeş ve Gökgöz, 2006; Belloni, 2009; Barbulescu ve Troncota, 2013: 65; Vachudova, 2014; Grabbe, 2014). Bu nedenle AB, savaş sonrası bu coğrafyanın yeniden yapılandırılmasında aktif rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda AB ilk olarak, 1995 yılında Royaumont Sürecini başlatarak Batı Balkanları da içeren Güneydoğu Avrupa'da bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için ekonomik ve siyasi desteği içeren ilk adımları atmıştır (Ehrhart, 1999: 330-334; Watanabe, 2010: 131; Brļjavac, 2011b: 4; Özgker ve Batı, 2016: 50). Royaumont süreciyle AB, bölgede ilk kez koşulluluk mekanizmasını kullanarak PHARE ve OBNOVA yardımlarını; barışın sağlanması, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi normatif değerlerin inşası koşuluyla sağlayacağını belirtmiştir (Watanabe, 2010: 131; Brļjavac, 2011a: 96; 2011b: 4).

AB, Royaumont Sürecinin ardından 1999'da başlatılan İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP) ile Batı Balkanlarda çatışmalar sonrası istikrara katkıda bulunma, bölgede onarım ve yeniden yapılandırma rollerini üstlenmiştir (Gordon, 2009: 325). RSK perspektifinden bakıldığında imzalanan anlaşma (SAA) ve yürütülen süreçler (Royaumont ve SAP) resmi kurumların varlığı; yani AB'nin kurumsal olarak artık Batı Balkanlarda söz sahibi olması demektir. Aynı zamanda bu iki süreç, AB - Batı Balkanlar ilişkilerinin resmi olarak başlangıç noktası kabul edilerek bir kritik kavşak olarak gözlemlenmiştir. Diğer traftan bu süreçlerin başlangıcı, AB uyum baskısını da beraberinde getirmektedir. Royaumont süreci koşulluluk mekanizmasıyla AB uyum baskısını sağlarken en nihayetinde bu süreçlerin temel hedefi, AB reform ve uygulamalarıyla Batı Balkan ülkelerinin istikrarına katkıda bulunmak ve topluluk müktesebatını uygulayarak bu ülkeleri AB üyeliğine hazırlamaktır.

Daha önce de vurgulandığı üzere, Batı Balkan ülkelerinin ilerleme raporları incelenerek hangi alanlarda uyum boşluğunun ne derece kapatıldığını açıklamak bu çalışmanın kapsamı için önemlidir. Bu bağlamda Arnavutluk, siyasi istikrarsızlık bakımından AB ile arasındaki uyum boşluğunu tam olarak dolduramamıştır. Yayınlanan son ilerleme raporuna göre Arnavutluk, demokratik alanındaki uyum boşluğunun kapatılması için seçim yönetiminde reforma gitmiştir ancak azınlık hakları konusunda Yunan azınlığın mülkiyetlerine yönelik çekincelerinden kaynaklanan bir uyum boşluğu

hâlâ mevcuttur. Bunun dışında Arnavutluk ile AB arasında yolsuzluk, kara para aklama ve organize suçlarla mücadele konularından kaynaklanan bir uyum boşluğu söz konusudur. Ayrıca çevrimiçi medyaya yönelik düzenlemelerle uygulanan sansür, ifade özgürlüğü açısından da bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Özellikle ekonomik alanı etkileyen fakat genel anlamda ülkede gözlemlenen kurumsallaşma eksikliği bir diğer uyum boşluğu kaynağıdır. Eğitim, ulaşım ve enerji alanlarında ilerlemeler kısıtlı olduğundan bu alanlar uyum boşluğuna sebep olmuştur (Bkz. European Commission, 2020b; ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.1 Arnavutluk'ta Güncel Durum ve AB Reformları).

Diğer taraftan Arnavutluk şiddet içeren aşırılığın önlenmesi, terörizmle mücadele, göç ve sınır yönetimi, iyi komşuluk ilişkileri, bölgesel işbirliği ve AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikalarına uyum sağlama bakımından AB ile arasındaki uyum boşluğunu kapatmıştır. Siyasi istikrarsızlık, adalet reformu ve ekonomik alanda uyum boşluğu kısmen kapanırken yolsuzluk, kara para aklama ve organize suçlardaki uyum boşluğunun kapatılmasında diğerlerine kıyasla daha az ilerleme kaydedilmiştir (Bkz. European Commission, 2020b; ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.1 Arnavutluk'ta Güncel Durum ve AB Reformları). Tespit edilen uyum boşlukları bakımından değerlendirildiğinde ise (Bkz. Bölüm 3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumsuzluk Nedenleri) Arnavutluk özellikle aşırı milliyetçilik alanında ilerleme kaydederek bu kapsamda iyi komşuluk ilişkileri, bölgesel işbirliği, terörizmle mücadele, şiddet içeren aşırılığın önlenmesi gibi ciddi reformlar gerçekleştirmiştir.

Siyasi istikrarsızlık bakımından değerlendirildiğinde Karadağ'da son seçimler genel olarak şeffaf ve adaletli bir şekile yapılırsa da; dini ve ulusal kimlik sebebiyle yaşanan siyasi kutuplaşma, seçim çevresini düzenleyen tüm reformların henüz gerçekleştirilmemiş olması bu alandaki uyum boşluğunun tam olarak doldurulamadığını göstermektedir. Kamu reformu ve yargı ise AB ile Karadağ arasında uyum boşluğu yaratmaya devam etmektedir. Nitekim yargının güçlendirilmesi özellikle yolsuzluğun önlenmesinde ve organize suçla mücadelede hayati önem taşırken; Karadağ'da yargıya yönelik yapısal sorunlar, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadelede de AB ile Karadağ arasında uyum boşluğunun kapatılamamasına sebep olmaktadır. Benzer şekilde, sınırlı ifade özgürlüğü, azınlık haklarına yönelik sorunlar, cinsiyete ve çocuklara yönelik şiddetin tespit edilmesi temel haklar ve özgürlükler bakımından Karadağ için bir başka uyum boşluğunu ifade etmektedir. Eğitim ve ekonomideki reformlar yetersiz bulunarak bu alanlarda uyum boşluğu olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Karadağ kara para aklama, insan ticareti, terörizmle mücadele ve şiddet içeren aşırılığın önlenmesinde ilerleme kaydederek uyum boşluğunu kapatmaktadır. Bu bağlamda Batı Balkanlar için uyumsuzluk kaynağı olan aşırı milliyetçilik alanında Karadağ belirgin bir ilerleme kaydetmiştir. Uyum boşluğunun kapatılmakta olduğu alanlar; iyi komşuluk ilişkileri, bölgesel işbirliği, şirketler hukuku, fıkri mülkiyet hukuku, AB ODGP'ye uyum olarak sıralanabilir. Fakat Sırbistan'la yaşanan gerilimler iyi komşuluk ilişkileri ve ODGP kapsamında AB için dikkat çekici olmaya devam etmektedir (Bkz. European Commission, 2020c ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.2. Karadağ'da Güncel Durum ve AB Reformları).

Yayınlanan son rapora göre öncelikle siyasi istikrarsızlık alanında AB ile Kuzey Makedonya arasındaki uyum boşluğu kapatılmaya çalışılmaktadır. Kuzey Makedonya’da özellikle Arnavut azınlıklar bakımından sorunlu olan azınlık haklarına yönelik Ohri Çerçeve Anlaşması’nın uygulanmasıyla ilerlemeler tespit edilmiştir. Temel hak ve özgürlüklere yönelik AB ile Batı Balkanlar genelinde tespit edilen bir uyum boşluğu olan etnik çatışmalar ve azınlık haklarında Kuzey Makedonya ilerleme kaydederek bu boşluğu kapatmaya çalışmaktadır. Ancak bu alanda Ayrımcılığa Karşı Önleme ve Koruma Yasasının kaldırılmasından kaynaklanan ayrımcılığa yönelik hukuk boşluğu ve nefret söyleminin önlenmesi için gereken uygulamalar tespit edilen başlıca eksikliklerdir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlükler kapsamında azınlık haklarına yönelik AB ile Batı Balkanlar arasındaki uyum boşluğu tamamen kapatılmamıştır. Hukukun üstünlüğü genel anlamda Batı Balkan ülkelerinin ABleşmesi önündeki ortak sorunlardan biridir ve AB ile Batı Balkan ülkeleri arasında uyum boşluğu yaratmaktadır. Kuzey Makedonya son ilerleme raporuna göre yargıda reformlar yapmakta ve bu reformların uygulanmasına yönelik iyi düzeyde ilerlemeler kaydetmektedir. Dolayısıyla yargı ve hukukun üstünlüğünden kaynaklanan uyum boşluğu doldurulmaktadır. Yayınlanan son ilerleme raporuna göre Kuzey Makedonya, bazı alanlarda iyi, birçok alanda ise orta seviyede AB müktesabatıyla uyumluluk göstermektedir (Bkz. European Commission, 2020d ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.3. Kuzey Makedonya’da Güncel Durum ve AB Reformları).

AB üyeliğine en yakın mesafede olan Sırbistan ve Karadağ’ın AB uyum süreçleri birbirleriyle kıyaslandığında Sırbistan’ın daha sınırlı ilerleme kaydettiği yayınlanan son raporlardan (Bkz. European Comission, 2020c; 2020e) anlaşılmaktadır. Nitekim Karadağ müktesabet fasılları bakımından da Sırbistan’dan daha fazla ilerleme kaydetmiştir. AB ile uyum boşluğu yaratan siyasi istikrarsızlıklar değerlendirildiğinde; Sırbistan’da seçim çevresine yönelik eksiklikler, iktidar partisinin medyada baskın bir şekilde varlığı ve muhalefetin parlamentodaki eksikliği söz konusu boşluğun tam olarak doldurulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde yargı alanına yönelik son rapor döneminde ilerleme kaydedemeyen Sırbistan’da yolsuzluk, terörizm, organize suçla mücadele ve hukukun üstünlüğüne yönelik endişeler bu alandaki uyum boşluğuna işaret etmektedir (Halili, 2020: 487-488). Üstelik yargı alanındaki eksiklikler genel anlamda iyi ilerlemelerin kaydedildiği ekonomik alanda, Sırbistan için özel sektörün güçlendirilmesinde de sorun yaratarak bu alandaki uyum boşluğunun kapatılamamasına sebep olmaktadır (Bkz. European Commission, 2020e ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.4. Sırbistan’da Güncel Durum ve AB Reformları).

Sırbistan temel hak ve özgürlükler bakımından gerekli yasal ve kurumsal çerçeveye sahip olmasına rağmen uygulamada eksiklikler söz konusudur. Bu bağlamda medyada ifade özgürlüğünün sağlanamamış olması bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Bölgesel işbirliği ve ikili ilişkilerde ise son dönemde Karadağ’la ilişkilerde meydana gelen gerginlikler ve Çin’le ikili ilişkilerin geliştirilmesiyle Sırbistan içerisinde görülen AB karşıtı söylemler bir uyum boşluğu teşkil etmektedir. Bu durum Kosova’yla ilişkilerin normalleştirilmesi bakımından da benzer boşluğa işaret etmektedir. ODP

bakımından da rapora göre AB'ye %60 uyum sağlayan Sırbistan'ın bu alanda belirli bir seviyede uyum boşluğu olduğu açıktır (Bkz. European Commission, 2020e ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.4. Sırbistan'da Güncel Durum ve AB Reformları). AB'nin son yıllarda karşılaştığı ekonomik problemler, Suriye'deki iç savaş nedeniyle oluşan mülteci krizi, ODGP sorunları (Ukrayna Krizi, Rusya'yla ilişkiler) gibi birtakım güncel problemler aday ülkelerde AB'yi çekici kılan ekonomik kalkınma ve refah vaadinin zedelenmesi sonucu Avrupa şüpheciliğine (Euroscepticism) neden olmuştur (Besimi, 2016: 36; Belloni, 2016: 532; 2020: 16). Bu açıdan bakıldığında, Sırbistan'ın Çin'le yakınlaşması ve hem ODGP'de hem de ikili ilişkilerde görülen uyumsuzluk, Avrupa şüpheciliğinin bir yansımasıdır. Nitekim 2019 Avrobarometre (Eurobarometer) araştırmasına göre; Batı Balkan ülkeleri içerisinde yalnızca Sırbistan'da vatandaşlar AB'den (%33) daha çok ulusal hükümete (%41) güven duymaktadır⁶ (European Western Balkans, 2019).

Yayınlanan son rapora göre Kosova'da genel anlamda tüm reform alanlarında ilerlemeler erken aşamadır ve bu durum ciddi bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Siyasi alanda seçimlere yönelik güvensizlik ve siyasal diyalog eksikliği parlamentoda karar alma mekanizmasına zarar vermektedir. Bu nedenle siyasi alanda istikrarsızlık bakımından Batı Balkan ülkeleri için tespit edilen uyum boşluğu Kosova'da henüz doldurulamamıştır. Hem yargı hem de kamu yönetimi reformu bakımından daha hazırlık aşamasında olan Kosova'da bu alanlarda ciddi bir ilerleme kaydedilmezken AB ile Kosova arasındaki uyum boşluğu da kapatılamamıştır. Benzer şekilde yolsuzluk, kara para aklama, organize suçla ve terörizmle mücadele alanlarında mevcut uyum boşluğu henüz kapatılamamıştır (Bkz. European Commission, 2020f ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.5. Kosova'da Güncel Durum ve AB Reformları).

Rapora göre, Batı Balkan ülkeleri için tespit edilen bir diğer uyum boşluğu olan temel hak ve özgürlüklerde; Romanlar ve Aşkalilere yönelik azınlık hakları, medyanın özgürlüğü, cinsiyet eşitliği ve kültürel mirasın korunmasına yönelik eksiklikler uygulamada uyum boşluğunun doldurulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde ekonomik alandaki uyum boşluğu henüz giderilmemiştir. İkili ilişkilerde sınırlı ilerleme kaydeden Kosova, Sırbistan'la ilişkileri bakımından AB tarafından izlenmektedir. Dolayısıyla bu alan da AB uyum boşluğunun hem Sırbistan hem de Kosova için tam olarak doldurulmadığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eğitim alanında ilerleme kaydedilmemiştir ve bu alan da AB ile Kosova arasında bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Kosova'nın mevcut durumu birçok uyum boşluğu barındırdığı için Kosova henüz bir potansiyel aday ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. European Commission, 2020f ayrıca bkz. Bölüm 3.2.4.5. Kosova'da Güncel Durum ve AB Reformları).

Yukarıda detaylandırılan ülkeler bazında ilerleme raporları (Bkz. Bölüm 3.2.4.1., 3.2.4.2., 3.2.4.3., 3.2.4.4., 3.2.4.5.) AB'ye uyum sürecinde olan aday ülkelerini takip etme imkanı sağlarken

⁶ Araştırmaya Kosova ve Bosna-Hersek dahil edilmemiştir (Bkz. European Western Balkans, 2019).

koşulluluk mekanizmasının da desteklenmesine sebep olmaktadır. Söz konusu raporlar aracılığıyla ülkelerin eksikliklerini, mevcut durumlarını açıklayan AB, duruma göre teşvikler sağlarken benzer şekilde negatif entegrasyon politikaları uygulama imkanına da sahip olmaktadır. Bu amaçla IPA ile sağlanan mali ve teknik desteklerin kaydedilen ilerlemelere bağlı olarak artırılıp kesilebileceği AB tarafından deklare edilmiştir (European Commission (t.y.), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en). Schimmelfennig ve Sedelmeier (2004: 663) tarafından Dış Teşvik Modeli (The External Incentives Model), AB üyelik perspektifinin sunduğu pozitif ve negatif entegrasyon politikaları aracılığıyla AB'nin Batı Balkanlar üzerinde etkili olabildiğini açıklamaktadır. Buna göre bir pazarlık süreci olarak değerlendirilen uyum sürecinde, Rasyonel Seçim Kurumsalcılığının da savunduğu üzere aday ülkeler faydalarını maksimize etmeye çalışarak AB tarafından ileri sürülen koşulları yerine getirdikten sonra AB'nin sağladığı ödülleri edinebilmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 663; Renner ve Trauner, 2009: 452). İlerleme raporları; sağlanan bu teşviklerin dağıtımı, aday ülkelerin süreci nasıl yöneteceği ve tamamlanması gereken kriterlere dair yol haritası sunması bakımından koşulluluk mekanizmasını desteklemektedir (Houghton, 2007: 239).

Entegrasyon ilkelerinin ve AB beklentilerinin tüm aday ülkeler için aynı olmasına rağmen ABleşme uygulamada farklı dinamiklere sahip olduklarından ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir: Batı Avrupa ülkelerinin ABleşme süreciyle kıyaslandığında Batı Balkanlar oldukça yavaş ve sınırlı bir ABleşme örneği göstermektedir (Anastasakis, 2005: 80; Keil, 2013: 345). Bu bağlamda 2020 ilerleme raporlarından elde edilen veriler ışığında değerlendirildiğinde, Batı Balkan ülkelerinin hemen hemen hepsinin benzer problemleri farklı boyutlarda seyretmektedir. Tüm Batı Balkan ülkelerinin farklı seviyelerde de olsa insan hakları, kara para aklama, yolsuzluk, bağımsız medya, bağımsız yargı, siyasi kutuplaşma, organize suçlar, ekonomik istikrarsızlık ve ifade özgürlüğü gibi sorunları olduğu ifade edilmektedir. Bu problemler AB raporlarında sıkça tekrar edilerek Batı Balkan ülkelerinin ilgili alanlarda reformlar gerçekleştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple AB tarafından sık sık belirtilen kara para aklama, organize suçlar, güçlendirilmiş serbest piyasa ekonomisinin tesisi ve yolsuzluk; ekonomi ve yargı alanında çözülmesi gereken birer kritik noktalardır. Benzer şekilde ifade özgürlüğü, bağımsız yargı ve medya; insan hakları ve yargı alanındaki kritik kavşaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kritik kavşaklarda gerçekleştirilecek güçlü reformlardan sonra Batı Balkan ülkeleri için AB üyeliği mümkün olabilecektir. Ayrıca sıralanan bu problemlerin her biri AB ile Batı Balkan ülkeleri arasında bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Nitekim AB'nin yürüttüğü uyum sürecinde ilerleme raporları, mali ve teknik destekler, sunulan yol haritalarının tümünün amacı ilgili reformların hayata geçirilmesini sağlayarak uyum boşluğunu kapatmaktır.

Bahsedilen raporlardan (European Commission, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f) anlaşıldığı üzere tüm Batı Balkan ülkeleri farklı seviyelerde olsa da hem bahsi geçen alanlarda hem de yasadışı göç, savaş ve çatışmadan uzaklaşarak bölgesel barışın sağlanması, ikili ilişkiler, AB

ODGP'ye uyum gibi AB için önemli olan bazı reform alanlarında ilerleme kaydetmiştir. Bu alanlarda AB ile Batı Balkanlar arasında görülen uyum boşluğu Batı Balkan ülkelerinin çabaları ve AB'nin yardımlarıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Örneğin Kuzey Makedonya, Yunanistan'la 27 yıldır yaşadığı isim sorununu Prespa Anlaşması ile çözerek AB'nin ikili ilişkilerde beklediği reformlardan birini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Kuzey Makedonya isim sorunu sebebiyle yaşadığı krizi çözerek bu konuda uyum boşluğunu kapatmıştır. Benzer şekilde AB'nin vurguladığı bir diğer alan olan hukukun üstünlüğünde ilerleme kaydeden Arnavutluk adalet sisteminde birtakım reformlar gerçekleştirilmiştir (European Commission, 2019: 1-2). Bu reformlar Arnavutluk'un adalet sisteminde tespit edilen AB ile arasındaki uyum boşluğunu doldurmaya yöneliktir.

Batı Balkanların ABleşmesi, bölgede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması için AB'nin koşulluluk mekanizmasıyla sağladığı teşviklerle ilerleyen bir reform süreciyle gerçekleşmektedir (Bkz. 3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi). AB, Batı Balkan ülkelere söz konusu reformların gerçekleştirilmesi için bölgesel işbirliğini ve uzlaşmayı öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bölgede barışın sağlanması yönünde AB'nin etkisini yadsımak mümkün değildir. Nitekim Kosova ve Kuzey Makedonya'da görülen şiddetin sonlandırılmasından (1999-2000) beri Kosova'daki isyanlar (2004) dışında bölgede ciddi bir şiddet olayı cereyan etmemiştir. Bu bağlamda bölgesel güvenlik ve barış perspektifinden bakıldığında, Batı Balkanlarda istikrar sağlanmış gözükmemektedir (Keil, 2013: 346; Koneska, 2019: 136). Dolayısıyla AB yakın geçmişte yaşanan çatışmalar bakımından Batı Balkanlara yönelik tecrübelerinden ders almıştır ve bölgesel barışın sağlanması bakımından AB ile Batı Balkanlar arasındaki uyum boşluğu kapatılmıştır.

Diğer taraftan, bölgede vize serbestisi dışında kalan tek ülke olarak Kosova'nın ABleşme sürecinde Sırbistan'la normalleştirilmeyle çalışılan ikili ilişkiler, bir kritik kavşak olmuştur. AB entegrasyon sürecini tamamlayıp bir AB üyesi olmak isteyen Kosova'nın Sırbistan'la problemlerini çözmesi gerekmektedir. Nitekim zamanla değişen ve nispeten katılaştan üyelik perspektifine göre AB, birlik içerisinde çatışmalı ilişkilerin olduğu, statüsü tartışmalı üye devletler görmek istememektedir (Bkz. Bölüm 3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi). Sırbistan ile Karadağ'ın yakın gelecekte birer AB üyesi olacağının ilan edilmesi (Bkz. Ker-Lindsay vd., 2017; Mušanović, 2018; Emerson ve Noutcheva, 2018; European Commission, 2018; 2019; 2020a) ve 2020 raporlarında Sırbistan'ın Kosova ile ilişkilerini normalleştirme yönündeki uyarılar (Bkz. European Commission, 2020e) düşünüldüğünde; bu kritik kavşaktan sonra Sırbistan gibi Kosova'nın da aday statüsünün söz konusu olabileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda Kosova için olduğu kadar Sırbistan içinde ikili ilişkilerin normalleştirilmesi bir kritik kavşaktır. Dolayısıyla Sırbistan'ın AB üyeliğinin de bu ilişkilerin normalleştirilmesinden sonra mümkün olabileceği gözlemlenmiştir. Nitekim ancak Belgrad-Priştine müzakerelerinin başlatılmasının ardından (2011) Sırbistan aday ülke statüsüne alınmıştır (Munter, 2020: 5). Benzer şekilde Kuzey Makedonya, müktesebat fasıllarına ancak Yunanistan'la olan isim sorununu çözdükten sonra başlayabilmiştir.

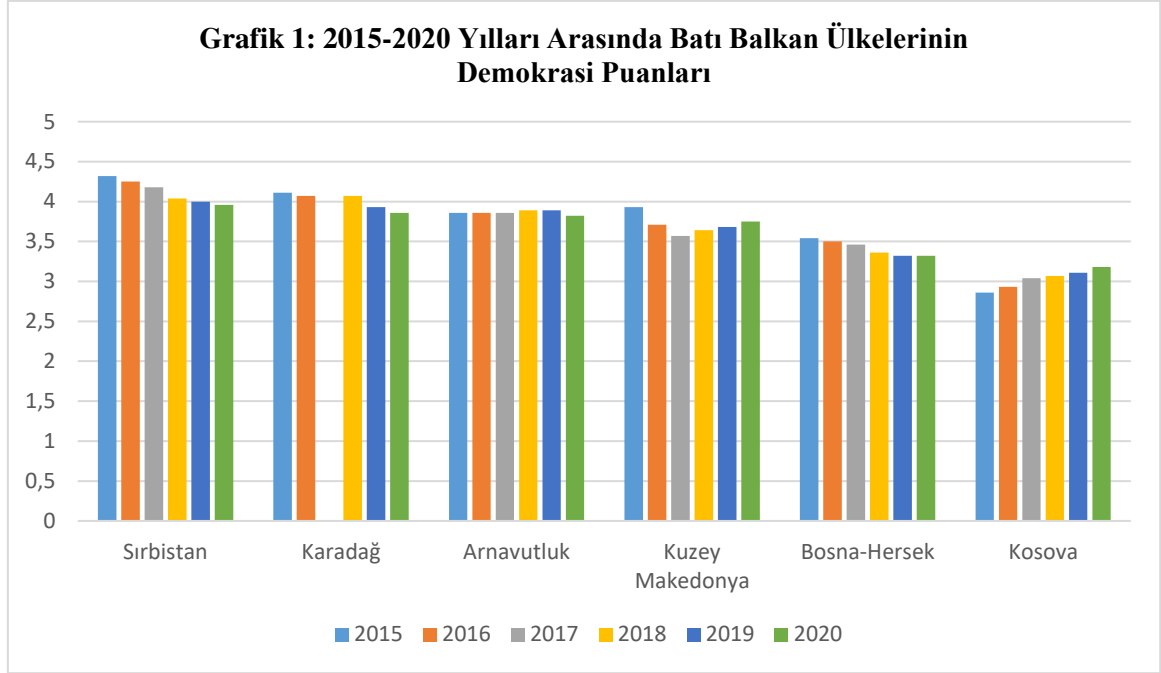
Siyasi alanda Batı Balkanların genel olarak ilerlemesi ve bu ilerleme üzerindeki AB etkisi değerlendirildiğinde ise uyum sürecinin en zorlu alanı olan siyasi ilerlemelerin Batı Balkanlarda sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi sürdürülebilir bir demokrasinin inşası AB için aday ülkelerden yerine getirilmesi beklenen bir zorunluluktur. Ancak AB ile Batı Balkan ülkeleri arasında uyum boşluğu yaratan siyasi istikrarsızlıklar ve demokrasi Batı Balkan ülkelerinde görülen otoriter yönetimlerin artmasıyla derinleşmektedir. Söz konusu otoriterleşen yönetimler yargı alanında demokratik kurumların aşındırılmasına neden olarak organize suçla, yolsuzlukla mücadele gibi alanlardaki sorunların çözülmesine de engel olmaktadır (Bkz. Bölüm 3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumzusluk Nedenleri). AB'nin hukukun üstünlüğü, demokrasi gibi siyasi alanda Batı Balkan ülkelerini desteklemesi, bu alanda dönüştürücü gücünü kullanması beklenirken Batı Balkan ülkelerindeki mevcut genel durumda ciddi bir ilerlemenin olmadığı görülmektedir (Bkz. European Commission, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f). Raporlar incelendiğinde Batı Balkanların genelinde siyasi istikrarsızlıklar, siyasi kutuplaşmalar ve bunların sebep olduğu hukukun üstünlüğüne yönelik reformların önündeki engeller göze çarpmaktadır (Bkz. Bölüm 3.2.4.1., 3.2.4.2., 3.2.4.3., 3.2.4.4. ve 3.2.4.5.). Üstelik kimi yazarlara göre bu reform alanında özellikle demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün inşasındaki uyum boşluğunun doldurulmasının aksine bir gerileme mevcuttur (Džankić vd., 2019: 2; Damjanovski vd., 2020: 329).

Tablo 4: 2015-2020 Yılları Arasında Batı Balkan Ülkelerinin Demokrasi Puanları ⁷

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Sırbistan	4,32	4,25	4,18	4,04	4,00	3,96
Karadağ	4,11	4,07	-	4,07	3,93	3,86
Arnavutluk	3,86	3,86	3,86	3,89	3,89	3,82
Kuzey Makedonya	3,93	3,71	3,57	3,64	3,68	3,75
Bosna-Hersek	3,54	3,50	3,46	3,36	3,32	3,32
Kosova	2,86	2,93	3,04	3,07	3,11	3,18

Kaynak: Freedom House (t.y.), <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>

⁷ 1'den 7'ye doğru demokrasi gelişmektedir. En yüksek demokrasi puanı 7 (yedi)'dir.

Kaynak: Freedom House (t.y.), <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> ⁸

Freedom House'un sunduğu veriler ışığında oluşturulan ve aşağıda gösterilen Tablo 4 değerlendirildiğinde; 2015 yılı ile 2020 yılı kıyaslandığında yalnızca Kosova'nın demokrasi puanında artış (2,86'dan 3,18'e)⁹ görünürken diğer tüm Batı Balkan ülkelerinin demokrasi puanında düşüş gözlemlenmektedir. Yalnızca Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'da demokrasi puanı yıllara göre dalgalanmaktadır ancak bu ülkelerde de 2019 yılına göre 2020 yılında demokrasi puanında düşüş olmuştur. Kosova, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya dışında kalan üç Batı Balkan ülkelerinde ise 2015 yılından 2020 yılına dek demokrasi puanlarında sürekli bir düşüş söz konusu olmuştur. Tablo 4'ten üretilen yukarıda verilen Grafik 1, genel olarak Kosova dışındaki tüm ülkelerin demokrasi puanındaki düşüşü göstermektedir. Bölgedeki ülkelerin tamamı otoriter – demokratik arasında konumlandırılan hibrit rejimler olarak adlandırılırken, Batı Balkanlardaki hiçbir ülkeyi günümüzde tam anlamıyla demokratik olarak tanımlamak mümkün değildir (Freedom House verileri için bkz. Csaky, 2020).

Mendelski (2016) ampirik çalışmasında, bu alanda görülen gerilemeyi bir adım daha öteye taşıyarak AB'nin Batı Balkanlarda hukukun üstünlüğünü inşa etmesi bir yana; tam aksine bu alanı baltaladığını ileri sürmektedir. Bu alanda işaret edilen uyum boşluğu Batı Balkanlardaki siyasi elitlerin gayri resmi uygulamaları, yolsuzluk ve medyanın kontrolüyle derinleştirilmekte ve demokratikleşmenin önüne geçilmektedir (Kmezić ve Bieber, 2017; Keil, 2018: 70-71; Kmezić, 2020: 184; Richter ve Wunsch, 2020: 47-48; Hoxhaj, 2020: 6-8; ayrıca bkz. Bölüm 3.2.2. Batı

⁸ 1'den 7'ye doğru demokrasi gelişmektedir. En yüksek demokrasi puanı 7 (yedi)'dir.

⁹ Kosova'daki demokrasi puanı diğer Batı Balkan ülkelerinden farklı olarak yıllara göre artış göstermektedir ancak yine de diğer Batı Balkan ülkelerinden daha düşüktür.

Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumzusluk Nedenleri). Nitekim tüm ülkelerin mevcut durumunun açıklandığı AB raporlarında (European Commission, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f), yolsuzluğa ve medya üzerindeki siyasi etkiye dikkat çekilmiştir. Bu sebeple siyasal alanda gerçekleştirilmesi hedeflenen reformların Batı Balkanlar genelinde otoriter eğilimi olan yönetimler nedeniyle baltalandığını ve bu alandaki uyum boşluğunun henüz tam olarak kapatılamadığını ifade etmek gerekir. Adalet alanında yapılan reformların yetersiz kalmasında ise otoriter uygulamalarının sonlandırılmasını gerektirmesi nedeniyle siyasi elitlerin isteksizliği önemli bir rol oynamaktadır (Halili, 2020: 490; Bieber, 2018: 348). Bu bağlamda söz konusu reformların gerçekleştirilmesinde siyasi elitler birer veto noktasıdır. Benzer şekilde bu alanlarda yapılan reformlar kısıtlı kalarak genel anlamda daha az fayda getirdiği için bir yol verimsizliğine de sebep olmaktadır. AB öncesinde otoriter rejimler tarafınan yönetilen Batı Balkan ülkelerinin tekrar otoriterleşen rejimlerle yönetilmeye başlaması, bu aktörler açısından bakıldığında demokrasinin inşasında yaşanan bir yol verimsizliğine de işaret etmektedir.

Temel haklar kapsamında azınlık haklarına baktığımızda ise her ne kadar Batı Balkan ülkeleri mevzuatta AB ile uyum gösterebilir de uygulamada sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Kuzey Makedonya’da azınlıklarla ilgili politikalardan sorumlu kurumlar yeteri kadar desteklenmemiştir, bu sebeple ülke siyasi ve etnik bakımdan bölünmüş durumdadır (European Commission, 2020d: 34-35). Benzer şekilde Arnavutluk’ta da Yunan azınlığın mülkiyet haklarına yönelik endişeler, Romanlar ve Mısırlıların entegrasyon problemleri dahil olmak üzere yayınlanan son raporda azınlık haklarına yönelik sınırlı ilerlemenin kaydedildiği ve mevzuatta hala eksiklikler olduğu belirtilmektedir (European Commission, 2020b: 36-37). Birtakım pozitif gelişmeler kaydedilse de mevzuatta AB ile uyum boşluğu bulunmayan Karadağ’da; uygulamada Arnavutluk’ta olduğu gibi Romanlar ve Mısırlıların ayrımcılığa uğraması, din özgürlüğüne yönelik yasanın kabulüne ilişkin çıkan etnik çatışmalar azınlık hakları hususunda kaygı vericidir (European Commission, 2020c: 41). Sırbistan’da ise Voyvadinia özerk bölgesi dışında kalan bölgelerde azınlık haklarının yeterince gelişmediği belirtilirken belirli ilerlemelerin olduğuna da dikkat çekilmiştir (European Commission, 2020e: 38-39). Kosova ise bu konuda henüz erken bir aşamadır ve azınlıklara yönelik kurumsal yapının güçlendirilmesi, dil, eğitim, istihdam hakkı gibi birçok konuda düzenlemeler yapılması beklenmektedir (European Commission, 2020f: 37).

Batı Balkanların yakın tarihsel geçmişinde kanlı etnik çatışmaların olduğu göz önünde bulundurulduğunda AB entegrasyon sürecinde bu ülkelerin mevzuatlarını AB ile uyumlu hale getirmeleri, bölgede etnik gruplar arasında sıcak çatışmaların yaşanmaması önemli bir ilerlemedir (Bkz. Koneska, 2019; Keil, 2013). Benzer şekilde Kosova dışında kalan diğer Batı Balkan ülkelerinde görülen bazı ilerlemeler azınlık hakları konusunda belirli bir derece uyum boşluğunun kapatıldığını göstermektedir. Aşırı milliyetçilikle bağlantılı olarak meydana gelen azınlık problemleri de ilerleme kaydedilen ve uyum boşluğunun kısmen kapatıldığı alanlardan bir diğeridir (Bkz. 3.2.2. Batı Balkanların ABleşmesi Önündeki Temel Sorunlar: Uyumsuzluk Nedenleri). Bir

önceki paragrafta özetlendiği üzere; Batı Balkan ülkelerinin her birinin mevcut durumunda mevzuatta ilerleme kaydedilmiştir ancak uygulamada yaşanan sıkıntılar ve eksiklikler söz konusu uyum boşluğunun tamamen kapatılmadığının da bir göstergesidir. Dolayısıyla AB'nin azınlık hakları konusunda Batı Balkanlarda etkili olmadığını ileri sürmek mümkün değilken bu alanda tam bir başarının sağlandığını da ifade etmek mümkün değildir. Batı Balkan ülkelerinin azınlık hakları konusunda özellikle uygulamada kat etmesi gereken uzun bir yol vardır. Sonuç olarak AB, Batı Balkanlarda azınlık hakları bakımından *belirli/kısıtlı bir seviyede* etkili olmuştur.

AB entegrasyon sürecinde üyeliğe aday aktörlerin fayda-maliyet analizini en çok etkileyen alan olarak ekonomik reformlar göze çarpmaktadır. Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı bağlamında bakıldığında, aday ülkeler öncelikle ortak pazara erişmek ve ekonomik çıkarlar elde etmek için AB entegrasyon sürecini yürütmeyi çoğunlukla kendileri için faydalı bulmaktadır. Nitekim bu ülkelerle yapılan SAA'lar AB ile ikili ilişkilerde, gümrük vergilerini ve tarife dışı kısıtlamaları kaldırarak ticareti kolaylaştırmaktadır. 2020 yılı itibarıyla AB, neredeyse tüm ihracat mallarının birliğe girişine izin vermekte; oldukça sınırlı şeker, şarap ve balıkçılık ürünleri gibi bazı mallarda tercihlili kota kullanmaktadır (European Commission (t.y.), <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/>). Diğer taraftan Batı Balkan ülkelerinin ekonomik alandaki ilerlemeleri genellikle doğrudan yabancı yatırımlarla mümkün olmaktadır ve gelişmekte olan ekonomiler için bu yatırımlar oldukça faydalı bulunmaktadır. Üstelik katılım sürecinde bulunan aday ülkelerin ekonomileri üzerinde AB'nin düzenleyici etkisi ve AB üyeliği vaadi, yatırımcılar için bu ülkelerin çekiciliğini de artırmaktadır (Brenton vd., 1999: 95-96; Bevan ve Estrin, 2004: 776; Koneska, 2019: 138).

Daha önce de belirtildiği üzere Batı Balkan ülkeleri mevcut AB üyeleriyle kıyaslandığında daha sınırlı bir ekonomik gelişmişlik ve ilerleme göstermektedir. Batı Balkan ülkeleri Doğu Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında birer geçiş dönemindeki ülkeler olarak daha az doğrudan yabancı yatırım almıştır (Estrin ve Uvalic, 2014: 303; 2016: 459). Ancak yine de entegrasyon süreci öncesiyle kıyaslandığında; Batı Balkan ülkelerinin AB üyelik perspektifi, bu ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımı artırmıştır (Estrin ve Uvalic, 2014: 302; Uvalic, 2019: 217). Benzer şekilde AB fonları ve AB pazarına erişim Batı Balkanlarda ekonomi ve altyapının geliştirilip yapılandırılmasında faydalı olmuştur (Belloni, 2020: 153). Bu bağlamda AB, 2018 verilerine göre Batı Balkanlara 10 milyar Euro'yu aşan doğrudan dış yatırımı yapan en büyük yatırımcı aktördür (European Commission, 2018b). 2019 yılında bölgenin toplam ticaretinde %69,4 payı olan AB (European Commission, 2020), gelecek 10 yıl içerisinde Batı Balkanlar Garanti Kredisi aracılığıyla yaklaşık 20 milyar Euro yatırımı harekete geçirmesi beklendiğini açıklamıştır (European Commission, 2020j: 6,19). Benzer şekilde AB'nin bölgeyle ticareti son 10 yılda yaklaşık % 130 artmış, AB ile Batı Balkanlar arasındaki ticarete Batı Balkanların payı yalnızca %1,4 olmuştur (European Commission (t.y.), <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/>). Bu bağlamda AB ile Batı Balkanlar arasındaki asimetrik ekonomik ilişkiyi ortaya koymaktadır. AB, Batı

Balkan ülkeleri için yaklaşık %70 paya sahip önemli bir ticaret ortağıyken, Batı Balkan ülkeleri AB için %1,4 oranıyla aynı seviyede ticari ağırlığa sahip değildir. Bu durum bu devletlerle AB arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmasına sebep olmuş ve AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki uyum baskısını artırmıştır.

Batı Balkan ülkelerine sağlanan mali ve teknik desteklere rağmen (IPA kapsamında yürütülen mali yardım için bkz: Bölüm 3.2.3 AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi) yine de henüz hiçbir Batı Balkan ülkesi tam olarak işleyen bir pazar ekonomisine sahip değildir. Bu durumun nedeni ise; literatürde Batı Balkan ülkelerindeki siyasi ve ekonomik elitler arasında bulunan yakın ilişkilerin sağladığı, otoriterleşen rejimlerin ivme kazandırdığı yolsuzluklar neticesinde devletin ele geçirilmesiyle açıklanmaktadır (Estrin ve Uvalic: 2016: 466-467; Keil, 2018: 61-74; Lavrič ve Bieber, 2020: 25; Bartlett, 2020: 2; Belloni, 2020: 140-142). Nitekim her bir ülke farklı seviyelerde AB ile ekonomik anlamda uyum boşluğunu doldursa da Batı Balkan ülkelerinin her birine yönelik raporlarda (European Commission, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f) ekonomik reformlar bakımından değerlendirmeler yapıldığında demokratik kurumların güçlendirilmesi gerektiğine, yüksek işsizlik oranlarına ve yolsuzluğa dikkat çekildiği gözlemlenmiştir. Ükelere yönelik kısıtlı ilerlemelerin pandemi koşullarıyla baltalandığı da raporlarda belirtilen bir diğer husustur.

Birbirleriyle bağlantılı olarak zayıf kurumsal yapı, hukukun üstünlüğünü sağlamakta yaşanan problemler ve yaygın yolsuzluk Batı Balkan ülkelerinin ekonomik alandaki reformlarını kısıtlamaktadır. Ancak önceki paragrafta belirtildiği üzere, ABleşmenin bir getirisi olarak Batı Balkan ülkelerine doğrudan yabancı yatırımlar artmıştır. Ayrıca güncel ilerleme raporlarının incelendiği bölümlerde de (Bkz.Bölüm 3.2.4.1., 3.2.4.2., 3.2.4.3., 3.2.4.4. ve 3.2.4.5.) ifade edildiği gibi ekonomik alanda Kosova hariç diğer Batı Balkan ülkelerinde pandeminin neden olduğu ekonomik zorluklara rağmen sınırlı da olsa ilerlemeler mevcuttur. Bu sebeple ekonomik alanda Batı Balkanlarda belirli seviyede ilerlemelerin olduğunu ve AB ile Batı Balkanlar arasındaki ekonomi kaynaklı uyum boşluğunun belirli bir seviyede kapatıldığını ifade etmek gerekir.

3.4. Sonuç Açıklamaları

Bu bölümün amacı bölgesel olarak Batı Balkanlar üzerindeki AB etkisini genel hatlarıyla sunarak vaka çalışması olarak seçilen Bosna-Hersek üzerindeki AB gücünün analizinde gereken tutarlılığı sağlamaktır. Bu nedenle Batı Balkan ülkelerinin her birinin entegrasyon sürecine detaylı olarak odaklanılmadan, bütünlüğü sağlamak amacıyla Batı Balkanlara yönelik genel bir çerçeve oluşturulmuştur. AB'nin Batı Balkanlar üzerindeki dönüştürücü gücü tartışıldığında, AB'nin bölgede sınırlı etkisi olduğu yönünde hem literatürde hem de ilerleme raporlarında genel bir uzlaşa söz konusudur (Bieber, 2011b: 1775; Kacarska, 2019: 113; ayrıca bkz. European Commission, 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f). Son dönemlerde bölgeye yönelik AB'nin umut verici adımlarıyla Batı Balkanların entegrasyon süreci hız kazansa da; genel olarak bu ülkelerin reform süreçlerindeki

ilerlemeler sınırlı/yavaş olmuştur. Ancak son yıllarda bölgede ikili ilişkiler, bölgesel barış ve istikrar, AB ODGP'ye uyum gibi alanlarda Batı Balkan ülkelerinin uyum boşluğunu kısmen kapattığı görülmüştür.

Batı Balkan ülkelerinin her birinin ayrı ayrı AB ile uyum boşluklarını ne derece kapattığı genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Kosova bir potansiyel ülke olarak erken aşamadadır ve düşük seviyede bir ilerleme kaydetmiştir. Arnavutluk ise reform alanlarının bir kısmında iyi; bir kısmında da orta seviyede ilerleme kaydetmiştir. Arnavutluk'la Kuzey Makedonya'nın entegrasyon süreci sağlanan yeni AB uyum perspektifiyle hız kazanmıştır. Buna bağlı olarak Kuzey Makedonya'da reform alanlarının bir kısmında iyi seviyede çoğunluğunda orta seviyede ilerleme kaydedilmiştir. Sırbistan ve Karadağ ise AB tarafından üyeliğe en yakın iki ülke olarak değerlendirilmiş ve reform alanlarının çoğunda iyi seviyede; bir kısmında da orta seviyede ilerleme kaydetmiştir.

Batı Balkan ülkelerinin tamamında yolsuzluk, organize suçla mücadele ve siyasi istikrarsızlıklar endişe verici reform alanları olmuştur. Bunun yanında temel hak ve özgürlükler kapsamında azınlık hakları ve yargının bağımsızlığı bu ülkeler için sorun olmaya devam ederken bu alanlarda sınırlı da olsa ilerlemelerin olduğu da gözlemlenmiştir. Ekonomi ise Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon sürecini sürdürmesindeki temel etken olarak; sınırlı ilerlemenin kaydedildiği bir diğer alandır. 2000li yılların başında iyileşme eğiliminde olan Batı Balkanlar ekonomisi, otoriterleşen rejimlerin neden olduğu sıkıntılarla son dönemlerde sınırlı ilerleme kaydetmektedir. Ancak AB'nin bölgedeki ekonomik iyileşmedeki etkisini azımsamak mümkün değildir. Genel olarak tüm Batı Balkanlarda kurumsal yapılanmada sıkıntılar yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak tüm reform alanları birbirleriyle ilişkili bir şekilde baltalanmaktadır. Kurumsallaşmış bağımsız bir yargının yokluğu ve otoriterleşme eğiliminde olan rejimler (demokratikleşmenin sağlanamaması), Batı Balkan ülkelerinin çözmekte zorluk çektiği tüm sorunların temelinde yatmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BOSNA-HERSEK'İN ABLEŞMESİ VE AB'NİN BOSNA-HERSEK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

4.1. Giriş Açıklamaları

Bosna-Hersek, herhangi bir etnik grubun diğerine çoğunluğunun olmadığı çok kültürlü yapısıyla ve yakın tarihindeki kanlı etnik çatışmalarla dikkat çekmekte ve bölgede barışın sağlanması için oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda Bosna-Hersek; Batı Balkan ülkelerinin tamamında görülen ortak sorunların dışında kendi tarihsel dinamikleri, reform alanlarında görülen kendine özgü problemleri, mevcut idari ve toplumsal yapısıyla Batı Balkanlarda görülen ABleşmenin zorlu bir örneğini sunmaktadır. Bosna-Hersek'in ABleşme sürecini ve bu süreçte AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisinin incelendiği bu bölümde, geçmişten günümüze Bosna-Hersek'teki gelişmeleri ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu bağlamda AB, Bosna-Hersek üzerindeki etkisini; demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomi alanında yürüttüğü reform süreciyle oluşturduğu uyum baskısına borçludur. Koşulluluk mekanizması dahilinde bu süreci yürüten AB'nin sağladığı mali ve teknik teşvikler, Bosna-Hersek'in fayda-maliyet analizinde önemli bir rol oynayarak ABleşmenin sürdürülmesine sebep olmuştur.

Bu bölümde, henüz bir potansiyel aday ülke olan Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde karşılaştığı problemler ve geldiği mevcut durum analiz edilerek AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Öncelikle AB'nin aktif rol oynamadığı dönemlerdeki genel tarihsel durum ortaya konularak AB ile Bosna-Hersek arasındaki uyum boşluğu tespit edilecektir. Ardından Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde reform alanlarında karşı karşıya kaldığı uyumsuzluklar ve kritik kavşaklar incelenecektir. Bosna-Hersek ile AB arasında tespit edilen uyumsuzlukların altında yatan nedenleri ortaya koymak bu bölümün hedeflerinden bir diğeridir. Bu bölümde belirlenen uyumsuzluklar ile mevcut durum kıyaslanarak; Bosna-Hersek'in söz konusu uyum boşluklarını doldurma kapasitesi, ortaya çıkan ilerlemeler/gelişmeler ve AB'nin bu durum üzerindeki etkisi analiz edilecektir.

4.2. Bosna-Hersek'in 2003 Yılı Öncesi Tarihsel Durumu

Bosna-Hersek, tarihsel geçmişinde tüm Balkan coğrafyasında olduğu gibi çeşitli imparatorlukların (Doğu ve Batı Roma, Osmanlı, Yugoslavya) egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Bu durum ise Bosna-Hersek'in kültürel yapısına yansarak çok kültürlü, farklı etnik grupları barındıran bir toplumun oluşmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum aynı zamanda diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de çatışmaların kaynağını oluşturmuştur. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının AB tarafından tanınması, bir sonraki bağımsızlığını ilan eden Batı Balkan ülkesinin Bosna-Hersek olmasına ve Yugoslavya'nın kaçınılmaz bir şekilde parçalanmasına

neden olmuştur (Tekin-Haliloviç, 2012: 24). Bu bakımdan AB'nin Yugoslavya'nın bütünlüğü yönünde bir politika izlemeyerek bağımsızlığını ilan eden Batı Balkan ülkelerini tanınması, Bosna-Hersek için de bir kritik kavşak olmuştur. Bu kavşaktan sonra 1992 yılında referandum yaparak bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek, diğer Batı Balkan ülkeleri gibi bağımsızlık sürecini çatışmalarla yaşadığı için siyasi tarihinde kanlı etnik mücadeleler barındırmaktadır. Sırbistan'ın Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımaması ile ülkede; Hırvat, Boşnak ve Sırp etnik gruplar arasında çatışmalar başlamıştır.

Bosna-Hersek'in etnik dokusu 1991 nüfus sayımına göre; yaklaşık % 44 oranında Müslüman Bosnalılar (Boşnaklar), % 17 oranında Katolik Hırvatlar, % 31 oranında Ortodoks Sırlardan ve % 8 oranında *diğerlerinden* oluşmaktadır (Tekin-Haliloviç, 2012: 6; Woelk, 2016: 25)¹⁰. Buna bağlı olarak çatışmalar bu etnik gruplar arasında yaşanmıştır. Bu çatışmalara sebep olan iç etkenlerin temelinde, bir etnik grubun ülke genelinde çoğunlukta olmaması nedeniyle herhangi bir etnik grubun yönetimde söz sahibi olmasını; diğerlerinin *tahakküm altında yaşamak* olarak nitelendirmesi yatmaktadır. Diğer taraftan dağlık bir coğrafyaya sahip olan Bosna-Hersek, bağımsızlık öncesi dönemde Yugoslavya içerisinde eşitsiz şekilde dağılan sanayi kuruluşlarının Bosna-Hersek'teki yetersizliğinin de etkisiyle yüksek işsizlik oranına sahip, ekonomik olarak geri kalmış bir Batı Balkan ülkesidir (Özgöker ve Batı, 2016: 71-73; Akçay, 2017: 55; Temel, 2018: 78). Bununla birlikte sosyokültürel açıdan hem Hırvatların hem de Sırların Boşnakları Osmanlı'nın varisi veya Türkleşmiş/Müslümanlaşmış Slavlar olarak görmeleri sebebiyle Boşnaklar, tarihsel süreçte baskı altında tutulmuş; kurmuş oldukları örgütler, yayın organları ve İslam okulları yasaklanmıştır (Haliloviç-Tekin, 2012: 10-16; Uğurkan, 2015: 623; Temel, 2018: 78-79). Bu iç etkenler birlikte düşünüldüğünde, koşullar toplumsal bölünmüşlüğü derinleştirmektedir. Nitekim eski Yugoslavya Başkanı Josip Broz Tito'nun ölümü sonrasında 1990 yılında, Bosna-Hersek'te bu gruplar kendi milliyetçi partilerini kurarak seçime gitmiş ve seçim sonucunda etnik dağılımla doğru orantılı bir şekilde partiler oy almıştır (Tekin-Haliloviç, 2012: 6; Temel, 2018: 81). Benzer şekilde savaş sonrası 1996 yılında yapılan ilk seçimde, yine etnik sınırlar dahilinde milliyetçi partiler seçilmiştir (Gromes, 2009: 437; Szewczyk, 2010: 31). Bu durum etnik bölünmüşlüğü ortaya koyarken aynı zamanda grupların birbirlerine duyduğu güvensizliği de yansıtmaktadır. Nitekim bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından başlayan gruplar arasındaki kanlı çatışmalar bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Sosyolojik Kurumsalcılık perspektifinden değerlendirildiğinde; Bosna-Hersek'in tarihsel geçmişinde siyasi elitlerin ve toplumun tamamen stratejik ve rasyonel kararlar almadığı, kültürel değerlerin bu kararlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Sosyal ilişkiler ve kimlik, Bosna-Hersek'in tarihinde önemli bir yer tutmaktadır ve bu ilişkilerin sunduğu gerekçelerle Bosna-Hersek kendi içerisinde iç çatışmalara sahne olmuştur. 1990 seçimlerinde etnik grupların kendi milliyetçi

¹⁰ 2013 yılında son yapılan nüfus sayımına göre ise Bosna-Hersek'in etnik dağılımı; % 50.11 oranında Boşnaklar, %15.43 oranında Hırvatlar, %30.78 oranında Sırlardan ve % 3.68 oranında diğerlerinden oluşmaktadır (Bkz. Toè, 2016).

partilerini kurmaları ve seçime bu partilerle gitmeleri kültürün kurumları şekillendirdiğinin en açık örneklerinden biridir. Etnik gruplar içerisinde uzun süredir paylaşılan kimlik, siyasi yapının da bu kimlik ve değerlerle inşa edilmesine neden olmuştur. Bu durum seçim sonuçlarında da tutarlılık göstermiş ve etnik kimlikler bağlamında kurulan partiler etnik dağılım oranında oy almıştır. Neticede etnik grupların kültürü onları tam anlamıyla rasyonel kararlar almaktan alıkoyarak, siyasi aktörlerin ve kararların kültüre göre şekillenmesine neden olmuştur.

Bilindiği üzere Bosna Savaşı, 1995 yılında yapılan Dayton Barış Anlaşması'yla¹¹ (The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina) sonlanmıştır. Bu savaşta çatışmalar nedeniyle yüz binden fazla insan hayatını kaybetmiş, insanlığa yönelik tacavüz, işkence ve göçe zorlama gibi ağır suçlar işlenmiştir. Ayrıca Avrupa kıtası içerisinde nispeten yakın tarihte Sırp suçluların Boşnakları katletmesiyle Srebrenitsa soykırımı¹² gerçekleşmiştir. Batı Balkanlarda daha fazla etkili olmak gerektiği AB tarafından gündeme getirilse de (Bkz. 3.3. Batı Balkan Ülkeleri Üzerindeki AB Etkisi s. 59-60) Bosna Savaşı'nın sonlandırılmasında ABD'nin girişimleri etkili olmuştur. Bu durum AB'nin eleştirilmesine (Arıkan, 2009: 16; Demetropoulou, 2001: 182; Tekin-Halilović, 2012: 25-26; ayrıca bkz. 3.3. Batı Balkan Ülkeleri Üzerindeki AB Etkisi s. 75) neden olurken AB'nin de gereken dersleri alarak bölgesel olarak Batı Balkanlara ve bir Batı Balkan ülkesi olarak Bosna-Hersek'e yönelik politikasının değişmesine sebep olmuştur. Nitekim sıcak çatışmaların sonlanmasının ardından bölgede uluslararası örgütlerin etkinliği azalarak, AB'nin etkisinin artmaya başladığı görülmüştür. Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılmasında önce Royaumont sürecinin başlatılması (Bkz. Ehrhart, 1999; Watanabe, 2010; Brljavac, 2011a; 2011b; Özgöker ve Batı, 2016; Scotti, 2016) ardından uluslararası toplumu harekete geçiren Londra Barış Uygulama Konferansı ile AB; AGİT aracılığıyla hem Bosna-Hersek'in istikrarı hem de bölgesel barış için ilk adımlarını atarak Barış Uygulama Konseyi'ni (Peace Implementation Council- PIC) kurmuştur (Birleşmiş Milletler [BM], 1995; Ehrhart, 1999: 330; Šuško, 2009: 99-100).

Bosna Savaşı'nın üzerinden henüz iki yıl geçmişken AB, 1997 yılında Batı Balkanlar için Bölgesel Yaklaşımı (Regional Approach) benimseyerek siyasi ve ekonomik koşulluluk mekanizmasını başlatmıştır (Barbulescu ve Troncota, 2013: 78; Babuna, 2014: 3; Akçay, 2017: 52). 1998 yılında ise AB ile Bosna-Hersek arasında Danışma Görev Gücü (EU /Bosnia and Herzegovina Consultative Task Force - CTF) oluşturularak yönetim, yargı ve politika alanında teknik ve uzman yardımı sağlanması için bir çalışma organı oluşturulmuştur (Brusselmans, 1998: 16; Tangör, 2008: 115; Šuško, 2009: 105; Brljavac, 2011b: 4; 2012: 7; EU Info Centre in BiH (t.y.),

¹¹ Bu anlaşma Birleşmiş Milletler (BM), ABD, NATO, AB ve AGİT'in girişimleriyle Dayton (ABD), Ohio'da kararlaştırılmış; dönemin Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan devlet başkanları tarafından (sırasıyla, Alija İzetbegović, Slobodan Milosević ve Franjo Tuđman) Paris'te imzalanmıştır (Daha fazla bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler, 1995).

¹² 1995 yılında BM tarafından korunan ve güvenli bölge ilan edilen Srebrenitsa bölgesinde Sırp silahlı kuvvetleri ve polis gücü, BM askerlerinin müdahalesi olmadan bölgeye girip 8 binin üzerinde erkek, çocuk ve yetişkin Boşnak'ı katletti 25 bin kadın, çocuk ve yaşlıyı bölgeden sınır dışı etti (Ayrıntılı bilgi için bkz. Human Rights Watch, 1995; Hanson-Green, 2020).

<https://euinfo.ba/en/about-the-european-union/>). Benzer şekilde, 1999 yılında SAP için çeşitli ön koşulları içeren bir yol haritası sunan AB, hem bölgede hem de Bosna-Hersek'te daha fazla etkili olmayı amaçlamıştır (Šuško, 2009: 106). CTF, daha sonra SAP'a dahil edilerek yeni bir boyuta taşınmış ve Reform İzleme Süreci (Reform Process Monitoring - RPM) olarak adlandırılmıştır (Tangör, 2008: 115; Šuško, 2009: 109). Diğer Batı Balkan ülkeleriyle birlikte Feira Avrupa Konseyi'nde *potansiyel aday ülke* olarak ilan edilen Bosna-Hersek, Selanik Zirvesi (2003) ile entegrasyon sürecine dahil olmuş ve bu zirve ile Bosna-Hersek'e potansiyel aday ülke statüsü verilmiştir. Bosna-Hersek günümüzde de potansiyel aday ülke statüsünü sürdürmektedir. AB, Selanik Zirvesi'nde diğer Batı Balkan ülkeleriyle birlikte Bosna-Hersek'e mali ve teknik teşvikler sağlamaya karar vermiş ve bu destekler daha sonra IPA altında birleştirilerek dağıtılmıştır (Bkz. 3.2.3. AB'nin Batı Balkanlara Yönelik Uyum Perspektifi).

Savaş sonrasında Bosna-Hersek; yüksek işsizlik oranlarıyla ekonomisi mahvolmuş bir haldeyken AB, bölgede istikrarsızlık kaynağı olan Bosna-Hersek'te sürdürülebilir, işleyen bir pazar ekonomisi ve demokrasinin inşası için adımlar atmaya başlamıştır (Šuško, 2009: 102). Bu bağlamda, AB kurumsal varlığıyla adım adım Bosna-Hersek'le ilişkiler kurmuştur. Önce Royaumont süreci, Bölgesel Yaklaşım, Londra Barış Uygulama Konferansı (PIC), AB - Bosna-Hersek Danışma Görev Gücü, son olarak da SAP; Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı perspektifinden değerlendirildiğinde AB'nin resmi kurumların varlığıyla ve sağladığı desteklerle Bosna-Hersek'in fayda-maliyet analizinde etkili olmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Nitekim Bosna-Hersek'in fayda-maliyet analizinde maliyeti faydasından daha düşük olacak bir seçim olarak AB yaklaşması vaadedilmiştir. AB'nin kurumsal varlığı, aynı zamanda Bosna-Hersek üzerinde bir uyum baskısı yaratarak Bosna-Hersek'in AB reformlarını hayata geçirmesi için bir kaldıraç görevi görmüştür. Selanik Zirvesinde entegrasyon sürecine dahil olan Bosna-Hersek için bu zirve, diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi bir kritik kavşaktır ve bu kavşaktan sonra AB – Bosna-Hersek yaklaşmasıyla üyelik süreci başlatılmıştır.

4.2.1. Dayton Barış Anlaşması ve Bosna-Hersek'teki Siyasi ve İdari Yapı

Bosna-Hersek'in anayasası niteliğinde olan Dayton Barış Anlaşması (DBA) ile Bosna-Hersek'teki etnik çatışmalar son bulmuş, bu anlaşmanın sağladığı idari yapıyla Bosna-Hersek halkı bir arada yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda DBA, ülkenin siyasi tarihinde bir kritik kavşak oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra Bosna-Hersek içerisindeki iç savaş sonlanmış ve etnik gruplar bu anlaşmanın sunduğu sistem içerisinde bir arada yaşamaya başlamıştır. DBA'nın içeriğine bakıldığında ise; devletin siyasi/idari yapısı, sürdürülebilir barışı sağlamaya yönelik hükümler, etnisiteye dayalı sınırların belirlenmesi, seçimler, mülteciler ve yerinden edilmiş olanların durumu, uluslararası polis gücü ve insan hakları gibi Bosna-Hersek'te barışı sağlayan ve devlet inşasını içeren hükümler bulunmaktadır (BM, 1995).

Söz konusu hükümler gereğince, Bosna-Hersek Federasyonu (BHF) ve Sırp Cumhuriyeti (SC) olmak üzere iki devletli etnik federalizme dayanan bir idari yapıya sahip olan Bosna-Hersek; Hırvatlar, Sırlar ve Boşnaklar olmak üzere üç etnik kökenin hâkimiyetinde yönetilen bir devlettir. İdari/Siyasi yapıda BHF ve SC'nin kendilerine ait birer parlamentoları ve hükümetleri bulunurken, aynı zamanda Bosna-Hersek'in ulusal bir parlamentosu¹³ ve üç etnisitenin başkanlarını içeren Devlet Başkanlığı Konseyi¹⁴ mevcuttur. Etnik dağılım bakımından tek bir etnik grubun çoğunluğunun söz konusu olmadığı, çok uluslu yapıya sahip olan bu ülkede; BHF on kantona bölünmüş bir federasyonken, SC'de merkezi bir yapılanma söz konusudur. Bunlara ek olarak, Bosna-Hersek'te ayrı yönetimi bulunan bir de Brčko özerk bölgesi mevcuttur. Bu haliyle DBA, Bosna-Hersek'te etnik federalizmin bir çeşidi olan karmaşık bir idari yapı sağlamakta ve bu yapı yalnızca üç kurucu halkın egemenliğine dayandığı için beraberinde diğer etnik grupların haklarının ihlal edilmesi riskini taşımaktadır (Dicosola, 2016: 99).

Bosna-Hersek'te etnik gruplar arasında sürdürülebilir barışın inşası amacıyla yapılan DBA'nın sağladığı karmaşık siyasi ve idari yapıdan anlaşılabileceği üzere; yapılan düzenlemeler aslında bölünmüş toplum yapısının, resmi bir hale bürünmesine ve kurumsallaşmasına neden olmuştur. Buna dayanarak, eskiden sıcak çatışmalarda karşı karşıya gelen etnik gruplar artık siyasi alanda karşı karşıya gelemeye başlamış ve bu durum ülke içerisinde ciddi bir kutuplaşmanın meydana gelmesine sebep olmuştur. Barış öncesi durum siyasi alana taşınırken siyasi elitler devlet inşası, kurumsallaşma, barış ve istikrarın sürekliliği için gerekli adımları atmak yerine Bosna-Hersek'te yönetimi güçleştirecek anlaşmazlıklara sebep olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, DBA'nın sağladığı hayati çıkar veto hakkına (Bkz. BM, 1995: 65-70) sahip etnisite liderleri, ulusal çıkarlarının ihlal edildiğini beyan ederek alınacak kararları engelleyebilmektedir. Siyasi elitler çoğu zaman birbirlerine karşı bu haklarını etnik çerçevede sınırlandırarak kullanmakta ve birtakım siyasi tıkanmalara sebep olmaktadır (Hays ve Crosby, 2006: 2; Sebastian, 2007: 2-3; Brljavac, 2011c: 79-80; Bahtic-Kunrath, 2011: 912-914; Tekin-Halilović, 2012: 45, 66; Barbulescu ve Troncota, 2013: 76; Toksdorf, 2015: 403; Uğurkan, 2015: 625; Decaro ve Piazza, 2016: 21; Kulenovic ve Hasic, 2016: 70, 78). Üstelik bu siyasi elitler, geçmişi gündemde tutarak ABleşme için gereken reformların yapılması konusunda da Rasyonel Seçim Kurumsalcılığının vurgulağı birer veto noktası olarak gözlemlenmiştir (Brljavac, 2011b: 2-5; 2011c: 65; 2012: 5).

Bosna-Hersek'in güvenliğine yönelik hükümlere bakılığında; DBA ile 1992 yılında Bosna-Hersek'teki çatışmalarda görev yapan BM Koruma Gücü'nün (United Nations Protection Force - UNPROFOR) yetkileri Uygulama Gücü'ne (Implementation Force - IFOR) devredilerek

¹³ Devlet Parlamentosu Halklar Meclisi ve Temsilciler meclisinden oluşmaktadır. Halklar Meclisi üç etnisiteyi temsil eden beşer delege olmak üzere 15 delegeden oluşurken Temsilciler Meclisi ise üçte ikisi BHF üçte biri SC olmak üzere 42 üyeden oluşmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. BM, 1995: 65-67).

¹⁴ Devlet Başkanlığı Konseyi rotasyon üsülüyle görev yapmaktadır. Bu sebeple sekiz aylık periyodlarla üç etnisitenin her bir başkanı dönüşümlü olarak Konseyin başkanlığını devralmakta ve kararlar oybirliğiyle alınmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. BM, 1995: 67-70).

UNPROFOR'un Bosna-Hersek'teki görevi sonlandırılmıştır (BM, 1995). IFOR'un Bosna-Hersek'teki temel görevi ise DBA'nın hükümlerine uygunluğun sağlanmasıdır (BM, 1995: 7-8). IFOR bir süre sonra yerini SFOR'a (Stabilization Force - İstikrar Gücü) bıraktıysa da 2004 yılından itibaren AB devreye girerek DBA'nın uygulanması ve barışın korunması için kendi askeri oluşumu olan EUFOR Althea (European Union Force Althea)'yı görevlendirmiştir (Šuško, 2009: 108; Brljavac, 2012: 14; Tangör, 2008: 113; Barbulescu ve Troncota, 2013: 80; Scotti, 2016: 56). Böylece AB, DBA'ya öncülük eden ABD'nin yerini almış ve daha önce Solana'nın 2001 yılında gösterdiği Balkanlar hedefi (Bkz. Council of the European Union, 2001) için bir diğer adım atılmıştır. Bu durum bir kritik kavşak olarak, Yugoslav Savaşları'nda önemli bir rol oynayan ABD'nin Bosna-Hersek üzerindeki azalan etkisini ve Bosna-Hersek'te AB'nin artan varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Solana'nın artık geçmişi geride bırakıp ileriye bakılması gerektiğini, Dayton'dan Brüksel'e geçildiğini ifade eden sözlerinde de AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki artan ve artması hedeflenen etkisi vurgulanmıştır (Institute for War and Peace Reporting, 2005). Ancak uygulamada Dayton'dan Brüksel'e ilerlemek, kendi içersinde zorluklar barındırdığı için Bosna-Hersek'in ABleşmesi önünde birtakım uyum boşlukları bulunduğundan henüz tam olarak gerçekleşmemiştir. Potansiyel aday ülke olan Bosna-Hersek'in 2016'daki üyelik başvurusu katedilmesi gereken öncelikli reformlar gösterilerek henüz onaylanmamışken AB, tekrar Dayton'dan Brüksel'e ilerleme zamanının geldiğini vurgulayarak 2005'te gösterilen Brüksel'e erişme hedefinin henüz gerçekleşmediğinin de mesajını vermiştir (European Commission, 2020k).

DBA'nın içeriğine bakıldığında ise bir dizi düzenleyici, barışı ve istikrarı sağlamayı ve devlet inşasını içeren hükümler göze çarpmaktadır. Bu amaçla, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin korunması için bir komisyon kurularak; tarafların, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği içerisinde olması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda yerlerinden edilmiş insanların ve mültecilerin evlerine dönüşü, mülklerinin iadesi ve tazminat almaları kararlaştırılmıştır (BM, 1995: 97-99). Ülkede seçimlerin parlamenter meclis tarafından belirlenen seçim yasasına uygun yapılması ve her etnisite için başkanlık üyelerinin doğrudan seçilmesi, DBA'da açıklanan bir başka husustur. Anlaşmanın bu bölümünde; kararların nasıl verileceği, Başkanlık ve Bakanlar Kurulunun görev ve yetkileri gibi yönetime dair detaylar belirlenmiştir (BM, 1995: 67-70). DBA ile Bosna-Hersek'te insan hakları ve temel özgürlüklerin güvence altına alınması ve korunması amacıyla İnsan Hakları Dairesi ve Ombudsman Ofisini içeren bir komisyonunun oluşturulmasına karar verilmiştir (BM, 1995: 82-90). Ayrıca BM tarafından sivil hukuk yaptırımı sağlamak amacıyla; tarafların yükümlülüklerini yerine getirmesine, ülkede asayiş ve huzurun sağlanmasına yardımcı olacak bir Uluslararası Polis Gücü oluşturulmasına karar verilmiştir (BM, 1995: 116).

Diğer taraftan, DBA ile Bosna-Hersek'te; anlaşmanın uygulanmasını denetlemek, uluslararası ve ulusal aktörlerin koordinasyonu sağlamak ve yerel polisi denetlemekle sorumlu olan Uluslararası Polis Görev Gücü'ne (International Police Task Force - IPTF) rehberlik etmek gibi görevleri bulunan BM Güvenlik Konseyi onayıyla atanacak bir Yüksek Temsilcinin olmasına karar verilmiştir (BM,

1995: 111-116; Tangör, 2008: 111-112; ; Szewczyk, 2010: 30; Padurariu, 2014: 3). 1997 yılında Bonn Barış Uygulama Konferansında PIC, olağan prosedürü aşarak Yüksek Temsilci'ye Bonn yetkileri olarak bilinen bir takım yetkiler tanımlamıştır. Bu yetkiler; taraflar anlaşmaya varamadıklarında anlaşma sağlanana kadar yürürlükte kalacak yeni tedbirler/kararlar almayı, DBA'nın uygulanmasında sorun yaratan, anlaşmazlıklara ve görevi ihlale sebep olan politikacıları ve memurları uzaklaştırmayı kapsamaktadır (Office of the High Representative [OHR], 1997; Marko, 2005: 10; Šuško, 2009: 103; Szewczyk, 2010: 30; Uğurkan, 2015: 646; Woelk, 2016: 35).

2002 yılı ile 2011 yılları arasında Yüksek Temsilci, aynı zamanda AB – Bosna-Hersek Özel Temsilcisi (EU Special Representative - EUSP¹⁵) olarak tanımlanmıştır (Bkz. European Commission, 2002; Tangör, 2008: 111; Barbulescu ve Troncota, 2013: 79). Yüksek Temsilcilik Ofisi 2002 yılından itibaren genişletilmiş Bonn Yetkileriyle, ABleşme sürecinde Rasyonel Seçim Kurumsalcılığının vurguladığı bir resmi kurumun varlığına işaret etmektedir. Bosna-Hersek'ten beklenen devlet inşası ve reform sürecine doğrudan müdahale edebilen bir kurumun varlığı, AB açısından yukardan-aşağıya gerçekleşecek bir ABleşme için uyum baskısı yaratan oldukça önemli bir araç olarak gözlemlenmiştir. Nihayetinde AB'nin Bosna-Hersek içerisinde, Bosna-Hersek'in iç siyasetine müdahale edebilen bir resmi kurumu bulunmaktadır ve bu kurum AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisini artırmaktadır. Bu bağlamda Yüksek Temsilci/AB Özel Temsilcisi Bosna-Hersek'teki liderlerin siyasi çıkmazlara sebep olduğu durumlarda inisiyatif olarak reform sürecini dayatabilmektedir. Bunun en bilindik örneği, SC'de artan uluslararası baskı sebebiyle üst düzey Sırp siyasetçilerin istifasına (International Crisis Group [ICG], 2005: 8) sebep olan polis reformu söz konusu olduğunda gerçekleşmiştir (Brljavac, 2012: 12; Juncos, 2012: 69; ayrıca Bkz. Bölüm 4.3.3. Polis Reformu ve Hukukun Üstünlüğü Çerçevesinde Bosna-Hersek'in ABleşmesi).

Diğer taraftan DBA ile Bosna-Hersek'te varlığını sürdürmeye başlayan Yüksek Temsilci, yetkilerinin genişliği sebebiyle eleştirilere sebep olmakta ve -özellikle SC tarafından- Yüksek Temsilci'nin kararları sık sık uluslararası toplumun Bosna-Hersek'in egemenliğine müdahalesi olarak nitelendirilmektedir (Venneri, 2010: 155-156; Brljavac, 2012: 13; Uğurkan, 2015: 645; Blagovcanin, 2016: 46-49; Yazıcı, 2018: 100). Bu durumu gözler önüne seren bir örnek olarak Sırp lider Milorad Dodik, Yüksek Temsilci'nin ve uluslararası toplumun SC'yi etkisiz hale getirmeye çalıştığını ileri sürmüş ve Yüksek Temsilci'nin DBA hakkında önerdiği çözümlerde ısrarcı olması halinde anavatan Sırbistan'la entegrasyonun taraflarınca meşru görülebileceğini ifade etmiştir (Dodik: Country Must Be in Keeping With Dayton Accords (25.11.2020), <https://thesrpskatimes.com/dodik-the-republic-of-srpska-and-half-of-fbih-wants-inzko-to-leave/>). Dodik'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere, DBA'nın uygulanmasından sorumlu olan Yüksek Temsilcilik Ofisi, Bosna-Hersek'te ayrılıkçı söylemlere nesne olabilmektedir ve ortaya bir

¹⁵ Bir diğer resmi kurum olarak, 2011 yılında EUSP'nin yetkileri Avrupa Birliği Delegasyonu ile birleştirilerek Bosna-Hersek'teki AB'nin varlığı OHR'den ayrılarak güçlendirilmiş ve AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki etkisi uluslararası toplumdan ayrı olarak da artırılmıştır (Bkz. European Commission, 2012b: 5).

egemenlik ikilemi çıkarmaktadır. Nitekim SC’de kriz zamanlarında sık sık kendi kaderini tayin etme (self-determinasyon) hakkına dayanarak ayrılıkçı ifadeler kullanılmaktadır (Uğurkan, 2015: 625). Özellikle Karadağ ve Kosova’nın bağımsızlığının AB ülkelerince tanınması Sırp tarafına, AB’nin SC’ye çifte standart uyguladığını ve SC’nin self determinasyon hakkının ihlal edildiğini düşündürmektedir (Blagovcanin, 2016: 71). Bu durum ise Avrupa Şüpheciliğine (Euro scepticism) sebep olarak SC’nin AB’ye duyduğu güvene zarar vermektedir.

Diğer taraftan 2006 yılı itibariyle Barış Uygulama Konseyi tarafından OHR’nin kapatılması gündeme getirilmeye başlanmıştır (OHR, 2008). Ancak bu durum Bosna-Hersek’in geleceğine yönelik bir endişeye yol açarak OHR’nin kaldırılması için bir takım kriterlerin tamamlanılması gerektiği vurgulanmış ve bu kriterler tamamlana kadar OHR’nin görevini sürdürmesine karar verilmiştir (OHR (t.y.), <http://www.ohr.int/agenda-52/>; 2008; Tekin-Haliloviç, 2012: 77-79). Sırp tarafının aksine Boşnaklar ve Hırvatların büyük bir kısmı bu endişeleri taşıyarak; OHR’nin ülkedeki varlığını, barışın devamlılığı açısından gerekli bulmuştur (Szewczyk, 2010: 40-41). Resmi kurumların varlığıyla Bosna-Hersek üzerinde dönüştürücü kapasitesini kullanan AB için OHR, bir AB resmi kurumu olmanın yanında aynı zamanda koşulluluk mekanizmasına da bir nesne olmuştur. Belirtmek gerekir ki OHR’nin Bosna-Hersek’teki varlığı konusunda AB içerisinde tam anlamıyla bir fikir birliği yoktur. Avrupa Komisyonu (European Commission) Bonn yetkilerinin sonlandırılmasından yana tavır sergilerken Avrupa Konseyi (Council of Europe) Bosna-Hersek’te uluslararası toplumun varlığını sürdürmesinden yana olmuştur ve bu fikir ayrılığı Bosna-Hersek’teki yerel siyasetçilerin durumu kendi çıkarlarına göre kullanmasına sebep olmuştur (Babuna, 2014: 11). Bu bağlamda SC lideri Dodik, reformlara karşı olunduğunda OHR’yi hedef göstererek; bağımsızlık yahut Sırbistan’la entegrasyonu ileri sürerek bir veto noktası olarak hareket edebilmektedir. Özellikle SC, ülke içerisinde uluslararası toplumun varlığını sürekli eleştirirken OHR’nin kaldırılma kararı belirli bir tarihten ziyade yapılması gereken bir takım reformlara bağlanarak, ülkenin ABleşmesi için bir koşulluluk mekanizması devreye sokulmuştur.

Bilindiği üzere DBA, çatışmaları sonlandırmak için yapılan savaş koşullarını içeren bir barış anlaşmasıdır. Barışı sağlamak amacıyla imzalanan bu anlaşma beklenmeyen/istenmeyen sonuçlara sebep olarak etnik ayrışmayı resmiyete kavuşturmuş, etnik grupların siyasi ağırlığını artırdığı için aynı zamanda karar alma sürecini de baltalamıştır. Bunlara ek olarak, DBA, temelde üç etnik grubun bir arada barış içinde yaşamasını hedeflerken anlaşmadan kısa zaman sonra beklenmedik/istenmeyen sonuçlar meydana gelmiş ve anlaşma etnik ayrışmayı siyasi alana taşıyarak derinleştirmiştir. Bu bağlamda DBA’da değişiklikler yapılması gerektiği, daha merkezileşmiş bir idari yapının gerekliliği; hem AB’nin içerisinde olduğu uluslararası toplum hem de araştırmacılar tarafından sık sık ifade edilegelmiştir (Hays ve Crosby, 2006: 4-5; Šuško, 2009: 103-104; Sebastian, 2009: 341-342; Juncos, 2011: 370-371; Brljavac, 2011c: 80-82; 2012: 18; Tekin-Haliloviç, 2012: 45; Barbulescu ve Troncota, 2013: 86; Perry, 2015: 494; Decaro ve Piazza, 2016: 19, 21; Džankić ve Keil, 2019: 194; Next Europe, 2020; European Commission, 2020k; 2020n). Bu bağlamda anayasal değişiklik,

Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde bir kritik kavşak olarak karşımıza çıkmaktadır. DBA'nın neden olduğu bölünmüş toplum yapısı, koordinasyon eksikliği, ayrılıkçı söylemler ve karar alma mekanizmasında yaşanan sorunlar ancak anayasal reformların gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu reformlar gerçekleştikten sonra ve DBA'da değişiklik yapılabildiği ölçüde Bosna-Hersek'in ABleşmesinde ilerleme kaydedilebilecektir.

4.3. Bosna Hersek'in ABleşme Süreci

Bosna-Hersek'in ABleşmesi için 2000 yılında belirlenen yol haritası kapsamında yapılan fizibilite çalışmasında SAP'a ilk adım olarak seçimler, kamu yayıncısı, devlet kurumları, yargı, polis teşkilatı gibi reform başlıklarını içeren 18 öncelikli koşul ileri sürülmüştür (Šuško, 2009: 106; Uğurkan, 2015: 643). 2003 yılı itibariyle bu 18 koşuldan ikisi (polis reformu ve kamu yayıncısı) dışında geri kalan 16 koşulda ilerlemeler kaydedilmiştir (ICG, 2005: 5; Commission of the European Communities, 2003). Selanik Zirvesi'nde Bosna-Hersek'in potansiyel aday statüsüyle başlayan ABleşme sürecinde, 2007 yılında SAA'nın uygulanması için ise AB, her biri birer kritik nokta sayılabilecek altı temel reform alanı belirlemiştir. Bu reform alanları ise; savaş suçlularının yargılanmasını, polis teşkilatı ve kamu yönetimini, ekonominin birleştirilmesini, kamu yayıncısının kurulmasını ve kurumların işlerliğini sağlayan düzenlemeleri içermiştir (Šuško, 2009: 109). ABleşme süreci, 2008 yılında imzalanan 2015 yılında yürürlüğe giren SAA kapsamında özellikle ticari alanda gelişme gösterirken 2014 yılında öncelikli reform alanlarının belirlendiği Berlin Süreciyle yeniden şekillendirilmiştir (Decaro ve Piazza, 2016: 19; ayrıca bkz. 3.2.4. Batı Balkanlardaki Mevcut Durum s. 67). 2010 yılından beri Schengen bölgesine vizesiz seyahat hakkı elde eden Bosna-Hersek, 2016 yılında AB'ye adaylık başvurusunu yapmıştır ancak henüz aday ülke kabul edilmemiş ve ilerlenilmesi gereken yol haritası Bosna-Hersek'e sunulmuştur. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu, 2019 yılında üyelik yolunda demokrasi, hukukun üstünlüğü, kamu reformu, işlevsel devlet yapısı, temel hak ve özgürlükleri içeren 14 temel önceliğin yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Council of the European Union, 2019).

AB'nin yürüttüğü koşulluluk mekanizması, ABleşmeye yardımcı olan, AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisini artıran ve reformların teşvik edilmesini sağlayan bir süreci ifade eder. Bu bağlamda, Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde koşulluluk mekanizması; Kopenhag kriterleri, SAP ile yürütülen işbirliği, AB'nin sağladığı yardımların yerine getirilmesi için belirlenen şartlar (PHARE ve OBNOVA), DBA'nın sağladığı koşullar aracılığıyla işlemektedir (Briljavac, 2011a: 96; 2011b: 8; 2012: 10). Ancak AB, diğer aday ülkelerden farklı olarak Bosna-Hersek'te ABleşme sürecini devlet düzeyinde değil etnisite düzeyinde yönetmek durumunda kalmıştır (Juncos, 2011: 371). Bu bağlamda, Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde OHR'nin varlığı, gerek siyasi liderlerin anlaşamadıkları tıkanan kararların sonuçlandırılması gerekse reform sürecinin bizzat bir AB yetkilisi tarafından doğrudan ülke içerisinde takip edilmesi bakımından önemli bir uyum baskısı yaratmıştır. Bir önceki paragraftan da anlaşılacağı üzere Bosna-Hersek ile AB arasında işlevsel devlet yapısı,

demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler bakımından uyum boşlukları bulunmaktadır. Bu bölümün alt başlıklarında Bosna-Hersek'in ABleşme süreci ve uyumsuzluk nedenleri; demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomi çerçevesinde detaylandırılmıştır.

4.3.1. ABleşme Yolunda Bosna-Hersek'in Demokratikleşmesi ve Anayasal Reform

2000li yılların başlarında Batı Balkanlarda istikrarı sağlamak, AB için başarılması gereken bir test olarak görülürken (Bkz. Council of the European Union, 2001) Bosna-Hersek ise Batı Balkanlarda istikrarı sağlamak için başarılması gereken önemli bir test alanı olarak görülmüştür. Nihayetinde çok etnikli parçalanmış idari yapısıyla, Bosna-Hersek'te meydana gelebilecek herhangi bir çatışmanın alanını genişletmesi (özellikle Hırvatistan ve Sırbistan yönünde) zor olmayacaktır. Bosna-Hersek, etnik bölünmüşlüğü DBA'yla kurumsallaştığı topraklar olarak Yugoslavya'da kaydedilen etnik çatışmaların bir özetini sunmaktadır. Üstelik ülkede tam anlamıyla demokratikleşme başılamadığı için bu potansiyel tehdit günümüze de taşınmaktadır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde öncelikli alanı; barışın sürdürülebilir hale getirilmesi ve demokratikleşme oluşturmaktadır. Nitekim AB ile Bosna-Hersek arasında ciddi bir uyum boşluğu oluşturan demokratikleşme sağlanamadan ABleşmenin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bu bağlamda DBA'nın sebep olduğu bölünmüş idari yönetim, yürütmenin işlerliğini etkileyerek kararların alınmasını güçleştirmekte ve siyasi krizlere sebep olmaktadır. Bu duruma en bilindik örneği ise 2010 yılı seçimlerinde yaşanan siyasi kriz oluşturmaktadır. 2010 yılında Bakanlar Kurulu, seçimlerden aylar sonra oluşturulabilmişken üzerinden altı ay geçmeden koalisyon üyelerinden birinin bütçe kanunu reddetmesiyle bir yeni siyasi kriz daha yaşanmıştır (Blagovcanin, 2016: 79; Özgöker ve Batı, 2016: 75). Tarafların sahip olduğu ulusal çıkar veto hakkı, bu siyasi krizler silsilesinin meydana gelmesinde büyük bir rol oynarken ülkede bütçe yasası gibi temel kararların dahi krizlere nesne olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle savaşı sonlandıran bir anlaşma olarak DBA'nın anayasa niteliğinde geçerliliğini sürdürmesi Bosna-Hersek'in demokratikleşmesinde gerekli yasal çerçeveyi sunmadığı için temel engeli oluşturmaktadır. DBA ülkede barışı sağlayan bir anlaşma, bir anayasa olma niteliğini koruduğundan DBA'nın kaldırılması senaryosu tarihsel gerçeklerle bağdaşmaz. Ancak DBA'nın varlığının sabit tutulduğu bir senaryodan yola çıkıldığında, anayasa değişikliğine gidilmesi ve ulusal çıkar veto hakkının kaldırılması yoluyla siyasal ve idari tikanlıkların bir kısmı bertaraf edilebilecek, böylelikle Bosna-Hersek AB üyeliğine yaklaşacaktır. O halde anaysal değişiklik Bosna-Hersek için kaçınılmazdır. Nitekim, DBA'nın mevcut hali Bosna-Hersek ile AB arasındaki uyumsuzluğun nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu uyum boşluğunun kapatılması için Bosna-Hersek'te yapılması gereken anayasal reformlar geçmişten günümüze sık sık gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, 2005 yılında Avrupa

Venedik Komisyonu¹⁶ tarafından tavsiye niteliğinde sunulan raporda, seçimle gelmeyen yabancı bir Yüksek Temsilcinin sahip olduğu (Bonn) yetkilerinin genişliği vurgulanarak Temsilciliğin sorumlu tutulmadan, gerekçe sunma kaygısı gütmeyen ve yasal çerçeve sunmadan kararlar almasının demokrasi ile çeliştiği ifade edilmiştir (Venedik Komisyonu, 2005: 2; Blagovcanin, 2016: 47; Woelk, 2016: 43-45). Yüksek Temsilcinin yetkileri acil durum yetkileri olarak nitelendirilerek, Bosna-Hersek'te DBA sonrası bu yetkilerin kullanılması faydalı bulunmuştur ve bu görüş ülkenin yerel halkınca (özellikle BHF tarafından) da paylaşılmıştır ancak rapora göre bu yetkiler acil durumlarla birlikte aşamalı olarak rafa kalkmalı, üç etnisitenin eşitliğine dayalı bir anayasal reform yapılmalıdır (Venedik Komisyonu, 2005: 16-24; Babuna, 2014: 18; Woelk, 2016: 44). Bu rapordan da anlaşılacağı üzere AB'nin bir resmi kurumu olarak 2011 yılına kadar görev yapan Yüksek Temsilci, demokratikleşme önünde engel olarak ikilem oluşturmaktadır. 2011 yılından itibaren Avrupa Delagasyonu ile birleştirilen EUSR ve varlığını sürdüren OHR, Bosna-Hersek yönetimine önceki yıllara nazaran oldukça sınırlı müdahalelerde bulunmaktadır. Fakat görüldüğü üzere AB'nin resmi kurumlar aracılığıyla Bosna-Hersek'teki varlığı bir uyum baskısı yaratarak sürdürülmektedir.

Bu gelişmeden sonra, Bosna-Hersek'te 2006 Nisan Paketi olarak bilinen anayasal değişiklikleri içeren bir reform girişimi söz konusu olmuştur. Bu reform girişimiyle DBA'dan kaynaklanan ve demokratikleşmeye engel oluşturan anayasal sorunların çözülmesiyle uyum boşluklarının kapatılması hedeflenmiştir. Venedik Komisyonunun tavsiyeleri ışığında Amerikan diplomatlar ve danışmanlar eşliğinde Bosna-Hersek'teki sekiz siyasi partinin liderliğinde tartışılan ve uzlaşmaya varılan reformlar, oy çoğunluğunun iki eksik oyla sağlanamamasından hayata geçirilememiştir (Çavuşoğlu ve Sası, 2006; Arvanitopoulos ve Tzifakis, 2008: 19; Sebastian, 2009: 346; Perry, 2015: 492-493; Kulenovic ve Hasic, 2016: 79). Bu reformlar; kurucu halklardan (Boşnak, Sırp, Hırvat) olmayan *diğerlerinin*, üye sayısı artırılacak Temsilciler Meclisinde üç üyesinin olması ve ülkede sık sık siyasi tikanıklıklara sebep olan *hayati ulusal çıkar veto hakkının* Halklar Meclisi tarafından kararlaştırılması gibi önemli kararları içermektedir (Çavuşoğlu ve Sası, 2006; Sebastian, 2007: 4; Kulenovic ve Hasic, 2016: 79). Ancak Nisan Paketi, son anda Boşnak partisi SBİH (Stranka za Bosnu i Hercegovinu) müzakerelerden çekilmesi ve Hırvat partisi HDZ (Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine) temsilcilerinin bir kısmının karşı çıkması sonucu başarısız olan, Bosna-Hersek siyasetçilerinin bizzat talep ettiği ilk ciddi anayasal reform girişimi olarak bilinmektedir (Sebastian, 2007: 5-6; Arvanitopoulos ve Tzifakis, 2008: 19-20; Perry, 2015: 493; Tolksdorf, 2015: 409; Blagovcanin, 2016: 42-43; Zdeb, 2017: 374). Nitekim 2008-2009 yılları arasında peşpeşe gerçekleşen Prud ve Butmir süreçleri, başarısız anayasal reform girişimlerinin sürdürülmesine ve AB ile Bosna-Hersek arasındaki uyum boşluklarının kapatılamamasına neden olmuştur.

¹⁶ Avrupa Konseyi danışma organı olarak hareket eden Venedik Komisyonu, anayasa hukuku konusunda bağımsız uzmanlar aracılığıyla tavsiye niteliğinde görüşler bildiren bir kurumdur.

2008 yerel seçimlerinden hemen sonra 2010 yılından önce Venedik Komisyonu'nun tavsiyeleriyle yeni bir anayasa oluşturmak üzere üç etnisitenin liderleri arasında diyalog süreci başlamıştır. Prud Süreci olarak adlandırılan bu diyalog sürecinde, Brčko bölgesinin statüsü ve 2011 yılında nüfus sayımının yapılması müzakere edilmiştir. Daha sonra başlatılan Butmir Süreciyle ise AB ve ABD'nin ortaklaşa öncülüğünde, yerel siyasi liderlerin; demokratik kurumların işleyişini düzenlemek için somut teklifleri içeren bir anayasa reformu üzerinde anlaşması hedeflenmiştir (Sası ve Çavuşoğlu, 2010; Brljavac, 2011a: 109; Tolksdorf, 2015: 410; Kulenovic ve Hasic, 2016: 79-80). Ancak her iki sürecin de somut çıktıları olmamakla birlikte, Prud sürecindeki üç siyasi parti liderlerinin sayısı Butmir sürecinde artırılarak altıya çıkarılmışsa da bu durum anlaşmazlıkların çözülmesine yardımcı olmamış aksine süreç başından beri çıkmazlara sahne olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Sası ve Çavuşoğlu, 2010; Juncos, 2011: 371; Zdeb, 2017: 370). Genel olarak siyasi liderler arasındaki anlaşmazlığın temelini, tarafların birbirinden farklı siyasi ve idari yapıları benimsemek istemesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda SC, özerkliğin tanındığı daha minimum düzeyde bir merkezileşme isterken Boşnaklar üniter devlet yapısını; Hırvatlar ise üç etnikli bir devlet sisteminin kurulmasını talep etmiştir (Arvanitopoulos ve Tzifakis, 2008: 21; Juncos, 2011: 371; Babuna, 2014: 17; Perry, 2015: 491). Bosna Savaşı'ndaki tutum nedeniyle AB'nin bu idari yapıyı Boşnaklara borçlu olduğunu ve yapılan soykırımdan mesul tuttukları için SC'nin varlığının dahi kabul edilemez olduğunu düşünmeleri Boşnakların üniter yapı talebinde etkili olmuştur (Blagovcanin, 2016: 70).

Prud süreci, Sırp lider Dodik'in SC'nin Bosna-Hersek'ten referandum ile ayrılıp bağımsız olmasını, Yüksek Temsilcinin yetkilerinin yasal dayanağı olmadığını içeren ultimatolarıyla sonlanmıştır (Arvanitopoulos ve Tzifakis, 2008: 20; OHR, 2009; Zdeb, 2017: 375). Prud süreci, bir veto noktası olarak hareket eden Sırp liderinin ayrılıkçı söylemleriyle sonlanarak AB entegrasyon süreci için koşul olarak görülen anayasal reformların engellenmesine ve Bosna-Hersek'in ABleşmesinin baltalanmasına sebep olmuştur. Nitekim OHR raporunda; AB entegrasyon sürecinin birer adımları olan vize serbestisi ve diğer reform alanlarının, Prud Sürecinin başarısızlığıyla sekteye uğratıldığı ifade edilmiştir (OHR, 2009). Butmir süreci ise OHR'nin kaldırılması için devlet kurumlarını güçlendirilmesini hedefleyen reformları barındırmasına rağmen müzakere süreci, Boşnak siyasi partisi SDA (Stranka Demokratske Akcije- Demokratik Eylem Partisi) dışındaki tüm siyasi partilerin kararları reddetmesiyle sonlandırılmıştır (Zdeb, 2017: 376). Böylece Butmir süreci, siyasi elitlerin birer veto noktası olarak davrandıkları bir gelişme olarak Bosna-Hersek'in ABleşmesinin baltalandığı bir diğer örneği sunmaktadır.

2009 yılında meydana gelen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Sejdic-Finci kararları, anayasal reformun gerekliliğinin bir kez daha vurgulanmasına sebep olmuştur. DBA ile Boşnak, Sırp ve Hırvatlar birer kurucu halk olarak sayılırken bu halkların dışında kalan *diğerlerine*, anayasal sistem, demokratik katılım hakkına aykırı bir şekilde temsil hakkı tanımamıştır (Bkz. BM, 1995: 59-74). 2013 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Bosna-Hersek halkının % 3.68'ini Boşnak, Sırp

ve Hırvat olmayanlar yani diğerleri oluşturmaktadır (Bkz. Toè, 2016). DBA, bu kesime temsil hakkı sağlamadığından Roman ve Yahudi etnik kökenli iki Bosna-Hersek vatandaşı Dervo Sejdic ve Jakob Finci'nin, AİHM'e açtıkları dava sonucunda mahkeme, anayasanın ayrımcı olduğuna ve bu konuda bir anayasa değişikliğinin gerektiğine hükmetmiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM], 2009: 27-54).

Sejdic-Finci kararları, Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde de önemli bir rol oynamaktadır. AB; bu kararların uygulanmasını, insan hakları (azınlık hakları) kapsamında gerekli reformların yapılmasını ve anayasa reformunu sık sık vurgulamaktadır (European Commission, 2014b: 4, 17; Uğurkan, 2015: 632-640; Woelk, 2016: 45-47; Akçay, 2017: 53; Barış, 2018: 1142). Bosna-Hersek'in muhtemel AB üyeliği bu kararların hayata geçirilmesiyle mümkün olacağından, Sejdic-Finci kararları bir kritik kavşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (Parliamentary Assembly of the Council of Europe) 26 Ocak 2010 tarihli tartışmasında da bu kararlar vurgulanarak; anayasal reformlarda bir ilerleme olmamasından endişe duyulduğu ve mahkeme kararına uymak için Bosna-Hersek yetkililerinin bir anayasa reformu yapması gerektiği ifade edilmiştir (Sası ve Çavuşoğlu, 2010). Anlaşılabileceği üzere ABleşme sürecinde Bosna-Hersek ile AB arasında uyum boşluğu yaratan Sejdic-Finci kararları koşulluluk mekanizmasına dahil edilmiştir.

2014 yılında ise Sejdic-Finci davasıyla benzerlik gösteren bir dava için Azra Zornic adında bir Bosna-Hersek vatandaşı AİHM'e başvurmuştur. Zornic'in Halklar Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı'na Boşnak, Hırvat veya Sırp olmaması sebebiyle seçilmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle açtığı dava, AİHM'in Sejdic-Finci kararlarını hatırlatması ve anayasal değişikliklerin gerekliliğinin vurgulanmasıyla sonuçlandı (AİHM, 2014). Bu iki dava dışında AİHM'de görülen ve Bosna-Hersek'in anayasal değişikliğe ihtiyacı olduğunu, vatandaşların temsil hakkının kısıtlandığını vurgulayan iki dava daha mevcuttur. Bu bağlamda, 2016 yılında sonuçlanan Pılav davası; SC'de yaşayan ve Boşnak olduğunu ifade eden Ilijaz Pılav, Sırp olmadığı için SC'de Cumhurbaşkanlığı adaylığının iptal edilmesi üzerine açılmıştır (AİHM, 2016). DBA ile düzenlenen Bosna-Hersek meclisindeki temsil durumu, bu davadan da görüldüğü üzere birtakım insan hakları ihlaline sebebiyet vermektedir. DBA'ya göre, BHF'de yaşayan Sırlar; SC'de yaşayan Hırvat ve Boşnaklar Halklar Meclisine seçilememektedir (Tekin-Halilović, 2012: 66). Bu bağlamda mahkeme, bu davada da Sejdic-Finci kararlarını ve çatışma zamanı yapılmış DBA'nın her Bosna-Hersek vatandaşına temsil hakkının verilmesi için olgunlaştırılarak anayasal reformların yapılması gerektiğini ifade etmiştir (AİHM, 2016).

Bir diğer davada ise Irma Baralija isimli bir Bosna-Hersek vatandaşı, Mostar'da yapılan yerel seçimlerde oy kullanamadığı veya aday olamadığı gerekçesiyle AİHM'e başvurmuştur. Bu başvuru, diğerlerinden farklı olarak Mostar şehrinde seçim düzenlemelerini Hırvat tarafının onaylamaması sebebiyle belediye seçimlerinin yapılamamasından kaynaklanan hak ihlaline ve ayrımcılığa dikkat çekmiştir (AİHM, 2019). Baralija davası Mostar için bir kritik kavşak olmuştur; ancak bu davadan

sonra Mostar’da siyasi partiler arasında uzlaşa sağlanarak sorun çözülebilmıştır (Bosnian city of Mostar holds first local elections in 12 years (21.12.2020), <https://www.euronews.com/2020/12/21/bosnian-city-of-mostar-holds-first-local-elections-in-12-years>). Diğer taraftan, yayınlanan son ilerleme raporuna göre, Sejdic-Finci ve diğer ilgili mahkeme kararlarının uygulanmaya konulmasında bir ilerleme kaydedilmemiş Bosna-Hersek, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal etmeye devam etmiştir (European Commission, 2020n: 4).

Bu dört dava temelde aynı soruna işaret etmektedir: DBA’nın sebep olduğu sınırlı bir anayasa ve bu anayasanın sebep olduğu siyasi tikanıklıklar. Dönemin Avrupa Komisyonu Genişlemeden Sorumlu üyesi Stefan Füle, Bosna-Hersek ile AB arasında Yüksek Düzeyde Diyalog (HLDAP) sürecini başlatan 2012 yılında yaptığı konuşmasında, AB’nin İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın yürürlüğe girmesi için Bosna-Hersek’e oldukça ulaşılabilir koşullar sunulduğunu ancak bu koşulların yine de karşılanmadığını ifade etmiştir. Aynı konuşmada Füle, öncelikli olarak etnisiteler ve siyasal düzeyde iç koordinasyonun sağlanması ve Sejdic-Finci kararlarının uygulanması gerektiğini vurgularken anayasal reformların gerekliliğini de ifade etmek durumunda kalmıştır (European Commission, 2012a). Füle’nin 2014 yılı konuşmasında; Sejdic-Finci kararlarının uygulanması konusunda siyasi elitlerin bir uzlaşya varamamasını büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendirilerek HLDAP sonlandırılmıştır (European Commission, 2014a). AB tarafından Sejdic-Finci kararlarını da içeren Bosna-Hersek’in reform gündemini belirleyen belgenin imzalanmasıyla 2015 yılı itibariyle İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girse de (Lilyanova, 2015) henüz Sejdic-Finci Kararlarının uygulanması ve anayasal reformlar konusunda ciddi bir ilerleme söz konusu olmamıştır. Sejdic-Finci kararlarının gelecekte bir gün hayata geçireceği taahhüdü, uygulamada net bir tarih teşkil etmediğinden kararların bir türlü hayata geçirilememesine fakat yine de SAA’nın yürürlüğe girmesine sebep olmuştur (Perry, 2015: 500; Tolksdorf, 2015: 414). Sonuç olarak bu dört dava içerisinde Mostar seçimleri, ilerlemenin mümkün olduğu tek olumlu gelişme olarak görülürken Bosna-Hersek’te hala Sejdic-Finci, Zordic ya da Pılav mahkeme kararları tam olarak uygulanabilmiş değildir. Bu bağlamda anayasal reformlar Bosna-Hersek için AB ile aralarında bir uyum boşluğu yaratmaya devam etmektedir.

AB açısından HLDAP boyunca Bosna-Hersek’ten beklenen, etnisiteler arasında koordinasyonu artırarak siyasi elitlerin AB entegrasyon sürecinde karşılımlarına çıkacak reform alanlarında ortak kararlar alabilmeleriydi. Ancak süreçte Sejdic-Finci kararlarının bir türlü uygulamaya konulamaması ve siyasi liderlerin bir türlü uzlaşamamaları AB tarafından başarısızlık olarak değerlendirilmiştir (Perry, 2015: 501; Uğurkan, 2015: 637). Füle, Sejdic-Finci kararlarının uygulanmamasının Bosna-Hersek’in entegrasyon sürecini tıkadığı için IPA ile sağlanan yardımları sürdürmenin mantıksız olduğunu ifade ederek IPA 2013 programından %54 oranında 47 milyon euro kesintiye gidebileceklerini duyurmuştur (European Commission, 2013; Uğurkan, 2015: 637; Tolksdorf, 2015: 413; Özgöker ve Batı, 2016: 76). Bu durum Bosna-Hersek’in ABleşmesinde Sejdic-Finci kararlarının bir kritik kavşak olduğunu gösteren önemli bir negatif entegrasyon politikası olarak

gözlemlenmiştir. AB, bu kararların uygulanması gerektiğini vurgulamaktan bir adım öteye giderek sağladığı teşviklerde kesintiye gitmiş; ABleşme sürecinin söz konusu kararlara bağlı olduğunu, ancak bu kararların uygulanmasından sonra sürecin ilerleyebileceği mesajını vermek istemiştir.

Görüldüğü üzere Sejdic-Finci kararlarının uygulanması bir kritik kavşak olarak AB üyeliğinin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Bu sebeple oldukça muhtemel bir senaryo olarak, DBA'nın varlığının sabit kalması koşuluyla, bu kararların uygulanılmamasında ısrar edilmesi, Bosna-Hersek'teki mevcut demokratik ihlallerin artmasına ve bununla doğru orantılı olarak AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki uyum baskısını artırmasına sebep olacaktır. Nitekim Zornic ve Pilav davalarında AB'nin Sejdic-Finci kararları konusundaki uyum baskısını artırdığı görülmüştür. Ancak Bosna-Hersek'teki siyasi liderler, mevcut değer yargılarıyla yalnızca kurucu halkları gözeten diğerlerinin demokratik katılım hakkını elinden alan mevcut durumu sürdürmekte ısrarcı olarak DBA'ya olan yol bağımlılığını sürdürmüştür. DBA ile Bosna-Hersek'te sağlanan barış aynı zamanda DBA'nın günümüze değin varlığını sürdürmesine yani uzun vadede mevcut durumun kilitlenmesine/ durağanlığa (lock-in/interia) sebep olmuştur. Bu durum DBA'nın değiştirilmesini güçleştirirken aynı zamanda durağan halde bulunan DBA'nın anayasa reformuna göre ülke için daha az fayda getirmesine sebep olarak Tarihsel Kurumsalcılığın varsayımlarından biri olan yol verimsizliğine sebep olmuştur.

IPA ile sağlanan teknik ve mali destekler aktörlerin fayda-maliyet analizinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Teşviklerin sağladığı fayda, Bosna-Hersek için de maliyetinden daha fazla olduğundan 2014 seçimlerinden beri Bosna-Hersek'teki siyasi elitler, Sejdic-Finci kararlarını da içeren reform gündemine odaklanmıştır (Perry, 2015: 503-504). Sejdic-Finci kararlarının uygulanmaması SAA'nın yürürlüğe girmesi için yıllardır büyük bir engel oluşturmaktaydı. AB'nin Batı Balkanlar politikasını değiştirdiği ve Berlin sürecinin başladığı 2014 yılından itibaren bu kararlar uygulanmadan ancak gelecekte (belirsiz bir tarihte) hayata geçirilecek bir dizi reform taahhüdüyle Bosna-Hersek'le yapılan SAA, 2015 yılı itibariyle yürürlüğe girebilmiştir (Perry, 2015: 499-500; Toksdorf, 2015: 414). Bu durum, yol bağımlılığının kurumları verimsiz hale getirerek anayasanın değiştirilmesini güçleştirdiğini ortaya koyarken; AB'nin mali destekleri kesme yaptırımlarına rağmen istenmeyen sonuçların ortaya çıktığını da göstermektedir. Nihayetinde Bosna-Hersek'teki mevcut sisteme duyulan yol bağımlılığı söz konusu kararların bir türlü uygulanamamasına sebep olmuştur. AB'nin bölgeye olan dikkatinin artmasıyla genel olarak Batı Balkanlar ülkelerinin entegrasyon süreci hız kazanmıştır (Bkz. Bölüm 3.2.4. Batı Balkanlardaki Mevcut Durum s. 67-68). Bosna-Hersek'te AB'nin bu bölgesel politikasının yansımaları Sejdic-Finci kritik kavşağının gevşetilmesi ve SAA'nın nihayet yürürlüğe girmesi şeklinde görülmüştür. SAA, uluslararası arenada Bosna-Hersek'in güvenilirliğinin artması başta olmak üzere; yatırım ve istihdamı artıracak serbest ticaret bölgesinin kurulması, vize serbestisinin getirilmesi, kurumsal verimliliğin artırılması gibi adımlarla Bosna-Hersek'te demokratik, ekonomik ve siyasi istikrara katkılar sunması bakımından önemlidir (Šuško, 2009: 110). Bu bağlamda Bosna-Hersek'in

ABleşmesinde SAA'nın sağladığı avantajlar, Rasyonel Seçim Kurumsalcılığının temel varsayımlarından biri olan fayda-maliyet analizine tabi tutulduğunda, Bosna-Hersek için faydalı bulunmuş ve getireceği maliyetlerin göze alınmasına sebep olmuştur.

Bilindiği üzere, AB'nin genişleme politikasında sunduğu en önemli teşvik AB üyeliğidir ve ülkelerin fayda-maliyet analizlerinde bu teşvik büyük bir önem arz eder. En nihayetinde üyeliğin ülkelere maliyetinden daha fazla fayda getireceği düşünüldüğü için aktörler entegrasyon sürecinin maliyetlerine katlanır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'te koordinasyon eksikliği sebebiyle AB tarafından beklenen reformların oldukça sınırlı ilerlemeler kaydetmesi, ülkenin ABleşmesini olumsuz yönde etkileyerek AB'ye tam üyelik vaadinin/teşvikinin gerçekçiliğini yitirmesine sebep olmuştur. Üstelik Bosna-Hersek'te siyasi elitlerin genel olarak uzlaşmadan yana olmayan bir tavır sergilemeleri AB değer, norm ve kurallarının transferini (Sosyolojik Kurumsalcılık) zorlaştırmış AB üyeliği, iç politikada siyasi elitlerin zaman zaman aynı fikirde olmadığı bir konu haline gelmiştir (Uğurkan, 2015: 631). Bu sebeple AB'nin bölgeye yeni bir metodoloji ile yaklaşmasıyla SAA'nın yürürlüğe girmesi; ülkenin ABleşme sürecine olan negatif tutumunun değiştirilmesine ve ABleşmenin ivme kazanmasına neden olmuştur. Tarihsel Kurumsalcılık perspektifinden bakıldığında; Bosna-Hersek'in ABleşme süreci bir yol bağımlılığına dönüşürken siyasi elitler açısından bu bağımlılık, bir yol verimsizliği olarak değerlendirildiği için AB'nin sürece hız kazandıracak bir metodolojiye yöneldiği gözlemlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Bosna-Hersek'teki mevcut uygulama ve kuralların AB düzeyine aktarılması veya AB tarafından kabulü mümkün olmadığı için AB, mevcut uyumsuzluklara yönelik bir problem çözme yaklaşımı sergileyerek yamalı (patchwork) yapıda düzenlemelerle entegrasyon sürecini devam ettirmeyi uygun bulmuştur.

4.3.2. Bölünmüş Toplum Yapısının Sebep Olduğu Etnik Sorunlar

Bosna-Hersek'in ABleşme süreci diğer aday ülkelerden farklı olarak başta bölünmüş toplum yapısının sebep olduğu sorunların çözülmesini içermektedir. DBA'nın kurumsallaştırıp yasallaştırdığı bölünmüş toplum yapısı, ABleşme sürecinin gerektirdiği hemen hemen tüm reform alanlarında siyasal ve toplumsal mücadeleyi gerektirmiştir. Başta anayasal reformlar olmak üzere alt başlıklarda incelenecek olan diğer tüm reform alanlarında; bölünmüş toplum yapısından kaynaklanan değer yargılarının (Sosyolojik Kurumsalcılık) siyasi elitler tarafından takip edilerek sürdürülmesi ülkede ilerlemelerin sekteye uğratılmasına sebep olmuştur. Birer veto noktaları olarak hareket eden milliyetçi siyasi liderler, söz konusu ilerlemelerin sekteye uğratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bosna Savaşı'nda en uç noktaya ulaşan toplumsal bölünmüşlük ve halkların birbirlerine duyduğu güvensizlik, Bosna-Hersek'te ABleşme sürecinin önce barış ve devlet inşasından başlatılmasını gerektirmiştir.

Bosna-Hersek'teki bölünmüş toplum yapısını en açık şekilde ortaya koyan durum Brčko ve Mostar kentinin savaş sonrası parçalanmış sosyal yapıları ve yönetimleridir. Brčko'da şehir merkezi

Sırp yönetimindeyken kırsal kesim BHF yönetimi altındaydı. Savaş öncesinde nüfus bakımından üçüncü etnisite olan Sırlar, savaş sonrası Brčko’da ikinci etnik çoğunluğa ulaşırken Boşnaklar ilk etnik çoğunluğunu oluşturmuş; Mostar’da ise Sırlar oldukça azlarak Hırvatlar halkın çoğunluğunu, Boşnaklar ikinci etnisiteyi oluşturmuştur (Bieber, 2005: 421-422; Ünal, 2015: 139). Savaş sonrasında iki etnisite arasında bölünen bu şehirler, milliyetçi siyasi liderlerin dikkatini çekmiş; DBA’ya dayanarak mümkün olduğunca çok sayıda mülteci ve yerinden edilenlerin bu şehirlere dönmesi hedeflenerek şehirler içerisindeki etnik çoğunluğu oluşturmak istenmiştir. Bu amaçla savaş sonrasında Boşnaklar ve Hırvatların terk ettiği Brčko’ya Sırlar yerleşirken Hırvatlar da Batı Mostar’a yerleşmiştir (Bieber, 2005: 422-430). Nihayetinde bölünmüş idari ve toplumsal yapısıyla AB ve OHR’nin de dikkatini çekerek milliyetçi politikaların hüküm sürdüğü bölünmüş bu iki şehir, yeniden bütünleştirilmek istenmiştir. Mostar’da bu amaçla seçimlerin öncelikli olarak yapılması hedeflenirken Brčko’da ise kurum inşası ön planda tutulmuştur (Bieber, 2005: 422).

Yakın tarihte Mostar, Hırvatlar ile Boşnakların çatışmalarına sahne olmuş; doğudan Sırlar, batıdan Hırvatlar tarafından kuşatılan Boşnaklar ciddi kayıplar vermiş ve yerlerinden edilmiştir (Ünal, 2015: 142). DBA’dan sonra Mostar, altı belediyeye bölünerek temelde Hırvat - Boşnak yönetiminde; bürokratik/etnik bölünmüşlüğü’nin sebep olduğu ekonomik yük ve işlevsellik problemleri yaşamıştır (OHR, 2004a; Bieber, 2005: 424). Diğer taraftan belkide Bosna-Hersek’in en bölünmüş eğitim sistemine sahip olan Mostar’da (Bieber, 2005: 431) polis teşkilatı, sağlık kurumları, iş hayatı etnik bölünmüşlüğü’nin yansımalarına sahne olmuştur (Tekin-Halilović, 2012: 68). 2004’te Mostar’ın statüsü, altı seçim bölgesine sahip tek belediyeli, tek bütçeli yönetim şekli olarak kararlaştırılsa da (OHR, 2004a; Ünal, 2015: 153) 2008 itibarıyla Hırvat tarafının itirazları sebebiyle şehirde yerel seçimler 2020 yılına dek yapılamamış ve 2012’de görev süresi dolan Belediye Başkanı 2020 seçimine kadar görevini sürdürmüştür (Behram, 2020). Görüldüğü üzere Mostar’da bölünmüş toplum yapısının sebep olduğu sorunlar günümüze kadar sürmüş ancak Baralića davası bir kritik kavşak olarak önemli bir rol oynamış ve seçimler 2020 yılı itibarıyla yapılabilmektedir.

Brčko’da ise, milliyetçi tarafların uluslararası yönetime tabi hale getirilmesiyle bölünmüş toplum yapısının bir arada tutulması hedeflenmiştir (Dahlman ve Toal, 2006: 654). Brčko, Bosna-Hersek’te Sırp bölgeleri arasındaki bağlantıyı sağladığından Sırlar için stratejik bir öneme sahiptir; hatta öyle ki –dönemin seçimlerinin de etkisiyle- Radovan Karadžić¹⁷, Brčko’nun SC’ye dahil edilip SC’nin uluslararası tanınması koşuluyla Lahey’e teslim olmayı dahi teklif etmiştir (Dahlman ve Toal, 2006: 655-660). Bu sebeple şehrin statüsü taraflar arasında bir uzlaşma problemi yaratırken aynı zamanda uluslararası toplumun da dikkatini çekmiştir. DBA ile statüsü uluslararası tahkime bırakılan Brčko’da, tahkim mahkemesi 1997-1998 kararlarında Brčko’yu önce uluslararası gözetim altına almış sonra 1999’da özerk bölgeye dönüştürmüştür. Daha sonra ise özerk bölge tam bir koruyucu

¹⁷ Radovan Karadžić, Bosna kasabı olarak bilinen savaş suçlusunu, eski Sırbistan Cumhurbaşkanı’dır. Srebrenitsa soykırımından sorumlu tutulan suçlulardan biridir.

bölge haline getirilerek uluslararası yönetici, belediye başkanı ve meclis üyeleri atanmıştır (Bieber, 2005: 426). Böylece Brčko'nun statüsü multi etnik, üniter, hukuki olarak Bosna-Hersek'e bağlı bir devletçik halini almış; demokratik kurumların güçlendirilmesi hedeflenerek bu kurumların inşa ve işlerliğinin denetlenmesi için uluslararası yönetici görevlendirilmiştir (Dahlman ve Toal, 2006: 666). Mostar'dan farklı olarak Brčko'da özellikle eğitim alanında toplumsal bölünmüşlük nispeten daha erken bir dönemde, 2000-2001 yılları arasında, ortadan kaldırılmış ve aşamalı olarak tüm sınıflar etnik ayrımın olmadığı bir eğitim sistemine entegre edilmiştir (Bieber, 2005: 430).

Bölünmüş toplum yapısını en iyi yansıtan durumlardan bir diğeri de AB uyum maliyetini artıran milliyetçi partilerin katıldığı seçimlerdir. Seçim dönemlerinde AB entegrasyon süreci, çoğunlukla milliyetçi söylemlerin ve etnik grupların ulusal çıkarlarına yönelik ifade ettikleri endişelerin gölgesinde kalmaktadır (Blagovcanin, 2016: 66). Uluslararası toplum her ne kadar milliyetçiliğin zamanla azalacağını ummuşsalar da Bosna Savaşı'nın hemen öncesinde olduğu gibi genel olarak seçim dönemlerinde milliyetçi Boşnak, Hırvat ve Sırp partilerin seçildiği gözlemlenmiştir (Marko, 2005: 8; Juncos, 2011: 370; Tekin-Halilović, 2012: 42-44). Nitekim seneler sonra gerçekleşen 2020 Mostar belediye seçimlerinde de yine milliyetçi Boşnak ve Hırvat partiler (SDA ve HDZ) seçimleri kazanmıştır (Behram, 2020).

Benzer toplumsal ayrışma eğitim kurumlarında da anadilde eğitim hakkının kullanılması gerekçesiyle sürdürülmüştür. Bu bağlamda Sırlar, Boşnak ve Hırvatlardan ayrı ancak Boşnak ve Hırvatlar aynı okullarda olmak üzere tüm etnik gruplar, farklı müfredatlarda, etnisiteye dayalı olarak ana dilde eğitim almıştır (Marko, 2005: 8; Brjlavac, 2011c: 74-75; Tekin-Halilović, 2012: 45; Uğurkan, 2015: 626). Üstelik yayınlanan son ilerleme raporuna göre bu problem bugün de sürmektedir (Bkz. European Commission, 2020n). Şüphesiz ki sağduyulu yöneticiler ve toplum, bu bölünmüşlüğe son vermeden ülkede demokrasinin gelişmesi mümkün değildir. Bu bağlamda üretilebilecek senaryoların başında eğitim alanında yapılabilecek reformlar gelmektedir. Eğitimin birleştirilmesi, ortak bir müfredatın oluşturulması ve bu müfredatı uygulayabilecek öğretmenlerin etnik kimliklerinden bağımsız olarak görevlendirilmesi durumunda; Bosna-Hersek'in gelecek nesilleri için *Bosna-Hersek vatandaşı* (ortak) kimliğinin inşası zamanla mümkün olabilecektir. Çünkü bu senaryo dahilinde Bosna-Hersek'in gelecek nesilleri aynı sınıflarda yanyana eğitim alma olanağı bularak, ortak bir emel (eğitim) vasıtasıyla birbirlerini tanıyabilecektir. Böylelikle bu imkâna sahip olan öğrenciler, tarafların birbirlerine duyduğu güvensizliği gelecek nesiller için bertaraf etme şansı yakalayabilecektir.

Diğer taraftan Bosna-Hersek'te idari yapının ve temsilin etnisiyeye dayalı olması, ortak bir kimliğin inşasını güçleştirirken ülkede Bosnalı/Bosna-Hersekli veya Bosna-Hersek vatandaşı kimliğini üç kurucu halktan olmayanlar; kendilerini bu üç halktan biri olarak tanımlayamadıkları için sahiplenmek durumunda kalmıştır (Marko, 2005: 16). Daha önce Sejdic-Finci kararlarında vurgulandığı üzere, Bosna-Hersek'te üç kurucu halktan olmayan % 3.68 oranındaki bir nüfusun ayrı

tutulduğu bir sosyal, idari ve siyasi düzen söz konusudur. Benzer şekilde Bosna-Hersek'te etnisiteler arasındaki evliliklerden dünyaya gelen çocukların da sahip olacağı etnik kimlik sosyal ve siyasal alanda temsil sorun yaratırken (Uğurkan, 2015: 627) aynı zamanda bölünmüş toplum yapısının sebep olduğu kimlik problemini de derinleştirmektedir. Siyasi elitlerin paylaşılan kimliğin sunduğu değerlere göre hareket ettiği Bosna-Hersek'te üst kimlik inşası; etnisiteler arasında duyulan güvene bağlıdır.

Bosna-Hersek'teki bölünmüş toplum yapısının temelleri diğer başlıklarda da yer yer açıklandığı üzere etnik gruplar arasındaki derin güvensizliğe ve kanlı bir savaşı barındıran yakın geçmişe dayanmaktadır. Fakat bugüne geldiğimizde bu sorunun sürdürülmesinde zaman zaman siyasi elitler ve DBA'nın bizzat kendisi sorumlu tutulurken tarihteki güvensizliğin sürdürülmesi de önemli bir etken olarak gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Srebrenitsa katliamı; kurbanların sayıları azaltılarak, soykırımı belgeleyen mahkeme kararları ve uluslararası mahkemelerin meşruiyeti zayıflatılmaya çalışılarak, çatışmaların soykırım kastıyla yapılmadığı iddia edilerek reddedilmektedir (Hanson-Green, 2020: 25-32). Bu iddialar; hükümet dışı örgütler, raporlar; Milorad Dodik, Željka Cvijanović, Mladen Grujičić gibi Sırp Siyasi liderlerin ve eski Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić'in konuşmalarıyla¹⁸ desteklenmektedir. Ayrıca Çin, Rusya, Venezuela ve Angola gibi ülkeler aracılığıyla da BM Güvenlik Konseyi'nde Srebrenitsa'da olanların soykırım olarak tanınmasına engel olunmaktadır (Hanson-Green, 2020: 26-30).

Önlenebilir bir soykırım olarak nitelendirilen Srebrenitsa soykırımının SC tarafından sistematik olarak inkâr edilmesi (Uğurkan, 2015: 622) tarafların günümüzde de birbirlerine duydukları güvensizliği ve bir üst kimliğin inşasının yakın gelecekte mümkün olmadığını göstermektedir. SC'deki siyasi elitlerin birer veto noktası olarak, kanıtlanmış ve uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş bir etnik temizliği inkâr etme çabaları, taraflar arasındaki diyalogun geliştirilmesine ve toplumların birbirine yakınlaşmasına büyük bir engel oluşturmaktadır. Görülmektedir ki Sırp siyasi liderler savaş öncesi değerleri sürdürerek bu değerleri siyasi alanda yaşatmaya devam etmektedir. Bosna-Hersek'te henüz bir *Bosna-Hersekli* kimliğinin inşası bile mümkün değilken ve siyasi liderler birer veto noktası olarak hareket ederken; AB değerlerinin kabul edilerek ABleşmenin gerçekleşmesi kısa vadede mümkün değildir. Bosna-Hersek'te önce vurgulanan kimlik (Sosyolojik Kurumsalcılık) sorunlarının çözülmesi ardından başta insan hakları olmak üzere ABleşmenin gerektirdiği değerlerin paylaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla daha önce değinilen eğitim senaryosunun en büyük sorununu, ortak bir tarihin okutulması güçlüğü oluşturmaktadır. Bu durumda gelecek nesillerin Bosna-Hersek vatandaşlığı kimliğine kavuşması

¹⁸ Sırp liderlerin konuşmaları hakkında; Milorad Dodik'in ifadeleri için bkz. (Kovacevic, 2020). Željka Cvijanović'in konuşması için bkz. (Cvijanović: View Everything That Happened in Srebrenica as a Whole for Objective Picture (12.04.2019), <http://www.srna.rs/novosti/683128/cvijanovic-view-everything-that-happened-in-srebrenica-as-a-whole-for-objective-picture.htm>). Mladen Grujičić'in ifadeleri için bkz. (Spaic, 2019). Tomislav Nikolić'in ifadeleri için bkz. (Srebrenica 'not genocide' - Serbia's President Nikolic (01.06.2012), <https://www.bbc.com/news/world-europe-18301196>).

yolunda; taraflar için derin güvensizlik kaynağı olan *tarihle barışmak* ve *ortak bir tarih ders kitabı yazımı* konusunda anlaşmak önemli bir rol oynayacaktır. O halde eğitim senaryosunu detaylandırmak gerekirse, ortak bir tarih ders kitabı oluşturulması halinde bir Bosna-Hersek vatandaşlığı kimliği mümkün olabilecektir. Fakat belirtmek gerekir ki bu senaryonun gerçekleşmesi, tarafların bir araya gelme konusunda ciddi bir isteklilik göstermesine bağlıdır ve zaman alacaktır.

Güncel duruma bakıldığında, 2016 yılında Sırp Cumhuriyetinin Bosna-Hersek'ten bağımsızlığını ilan ettiği tarih olan 9 Ocak'ın (1992) resmi tatil olması için Anayasa Mahkemesinin referandumu yasaklamasına rağmen oylamaya gidilmesi ve Sırp halkın neredeyse tamamının resmi tatilden yana oy kullanması ülkede etnik tartışmaları canlandırmıştır (Radio Free Europe/Radio Liberty, 2016). Bu durum pek çok kişi tarafından Sırp lider Milorad Dodik'in gelecekte yapılacak ayrılıkçı referandum için yaptığı bir ön hazırlık olarak değerlendirilirken Saraybosna'daki Mahkeme, Hırvatlar ve Boşnaklar aleyhine yapılan bir ayrımcılık olduğuna karar vermiştir (Nationalist referendum wins overwhelming support from Bosnian Serbs (26.09.2016), <https://www.dw.com/en/nationalist-referendum-wins-overwhelming-support-from-bosnian-serbs/a-35887345>). 2016 yılında yaşanan bu gelişme DBA'nın sağladığı kırılğan barış ortamına işaret ederken toplumsal bölünmüşlüğün ve etnisiteler arasındaki güvensizliğin üstesinden gelinemediğini de açıkça göstermektedir. Bu gelişmeden anlaşılacağı üzere SC'nin tutumu, Sosyolojik Kurumsalcılığın "siyasi aktörlerin hayatın içinde gerçekleşen ve uzun süredir paylaşılan anlamların, kimlik ve değerlere göre hareket ettiği" varsayımını desteklemektedir (Bkz. Bölüm 1.3.3. Sosyolojik Kurumsalcılık). 1992 yılında başlayıp yaklaşık 4 yıl süren ve ciddi sonuçları olan Bosna Savaşı'na neden olan etnik bölünmüşlük, daha barışçıl düzeyde ancak aynı değerler eşliğinde sürdürüldüğü için siyasi aktörler; toplumca benimsenen bu anlam ve değerlere uygun davranma gereksinimi hissetmiştir. Nitekim SC'nin bu tavrı toplumca benimsenen kimliğe dayalı değerlerin siyasi elitler tarafından öneminin kavranmasından kaynaklanmakta ve SC kurumlarının toplum gözünde meşruluğunun sağlamaktadır.

Görüldüğü üzere toplumsal ayrışmanın siyasi iradeler tarafından da sürdürülmesi, Bosna-Hersek'te ortak bir kimliğin inşasını oldukça güçleştirmektedir. O halde olumsuz bir senaryodan bakıldığında mevcut ayrışmanın sürdürülmesi; Bosna-Hersek vatandaşı kimliğinin inşasına müsaade etmeyecektir. Bu durum DBA'nın mevcut halini korumasına, Sejdic Finci gibi davaların sayısının zamanla artmasına, Bosna-Hersek'te etkin bir demokratik yapının kurulamamasına, en nihayetinde toplumsal grupların birbirlerine karşı duydukları güvensizliğin şiddetlenmesine ve hatta etnik çatışmaların görülmesine sebep olacaktır. Sosyolojik Kurumsalcılığın vurguladığı toplumsal değer yargılarının siyasi elitler tarafından sürdürülmesi anlamına gelen bu senaryo, mevcut olumsuz durumun devamlılığı ve hatta gelecekte meydana gelecek aynı bağlamda başka olumsuz olaylara işaret etmektedir. Nitekim Bosna-Hersek'teki güncel durum bu senaryonun bir kısmını doğrulamaktadır.

Bosna-Hersek'te görülen toplumsal ayrışma, ABleşme sürecini de etkileyen ana temalardan biridir. Boşnaklar merkezileşmiş devlet yapısının inşasını desteklerken Sırp, DBA'nın korunmasını ve hatta SC'ye daha fazla yetki devrini, Hırvatlar ise halihazırda çifte vatandaş olarak AB pasaportuna sahip olduklarından entegrasyon sürecine ihtiyaç duymadıklarını ileri sürmektedir (Tekin-Halilović, 2012: 33; Decaro ve Piazza, 2016: 20). Görüldüğü üzere ülkenin geleceğini ilgilendiren konularda etnisiteler arasında bir uzlaşmaya varmak, Bosna-Hersek için temel problemi oluşturmaktadır. Etnik gruplar yer yer birer veto noktası olarak Bosna-Hersek'in ABleşmesine ket vurmaktadır. ABleşme önünde engel oluşturan bu toplumsal yapının dönüştürülüp ortak bir kimliğe ve merkezi yönetime kavuşturulamaması, Bosna-Hersek'in AB ile arasında ciddi bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Öyle ki ülkede Sırp ve Hırvatlar kendilerini Bosna-Hersek'e tam anlamıyla ait hissetmeyerek ayrılıkçı düşüncüyü sağlamlaştırmakta ve kimlikleriyle bağlantılı olarak Hırvatlar asıl vatanlarını Hırvatistan, Sırp ise Sırbistan olarak görmektedir (Tekin-Halilović, 2012: 59; Uğurkan: 2015: 624; Decaro ve Piazza, 2016: 20; Dodik: Country Must Be in Keeping With Dayton Accords (25.11.2020), <https://thesrpskatimes.com/dodik-the-republic-of-srpska-and-half-of-fbih-wants-inzko-to-leave/>).

Tüm bunların dışında, Bosna-Hersek'in geleceğine yönelik reformların sınırlı bir kısmında bölünmüş toplum yapısının engel oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ortak para biriminin ve merkez bankasının kullanılması, ortak gümrük sistemi, devlet sınır sistemi, (ilk kez devlet düzeyine belirli düzeyde yetki devreden) dolaylı vergi idaresi, istihbarat ve savunma gibi bazı alanlarda, uzlaşma ve koordinasyon problemlerinin üstesinden gelinmiştir (Muehlmann, 2008: 13; Juncos, 2011: 370). Ancak belirtmek gerekir ki Bosna-Hersek'teki mevcut toplum yapısı, günümüzde de birçok önemli reform alanında uzlaşmanın sağlanamamasının temelinde yatmaktadır.

4.3.3. Polis Reformu ve Hukukun Üstünlüğü Çerçevesinde Bosna-Hersek'in ABleşmesi

Bosna Savaşı'ndan önce ordunun bir parçası gibi davranan polis teşkilatı, yaşanan savaşta etnik temizlik suçlarına karışmış; savaş sonrasında birçok polis memuru savaş suçlarıyla ve savaş döneminde alınan haraçlarla suçlanmıştır (ICG, 2005: 2; Muehlmann, 2008: 2; Juncos, 2011: 375). Polis reformu temelde ülkenin iç ve dış güvenliğini suç ve ceza bağlamında sağladığından bu reform alanı ceza mahkemelerinden, adalet sisteminden ve yargı alanından ayrı tutulmadan yürütülmek zorundadır. Bu bağlamda öncelikle savaş suçlularının Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY)¹⁹ teslim edilmesi, hem geçmişle yüzleşilip taraflar arasında güven duygusunun geliştirilmesi hem de adaletin sağlanmasına vesile olması bakımından önemlidir. Nitekim Bosna-Hersek'te yaşanan kanlı savaş ve

¹⁹ ICTY, BM tarafından 1991 yılında başlayan Yugoslav Savaşlarında ve Eski Yugoslavya topraklarında insanlığa karşı işlenen suçların kovuşturulması ve suçlularının cezalandırılması için 25 Mayıs 1993'te Lahey'de kurulmuştur. Bu mahkeme ile işbirliği Bosna-Hersek'te adaletin sağlanması amacıyla DBA'ya dahil edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. BM, 1995).

bu savaş nezdinde adaletin sağlanması, geçmişten günümüze taraflar arasında canlılığını koruyan bir meseledir. Bu bağlamda Srebrenitsa katliamı sebebiyle 1995 yılında SC hükümeti, ordu tarafından işlenen suçlar için özür dilese de ICTY tarafından soykırım olarak nitelendirilen Srebrenitsa'da yaşananların soykırım olduğunu kabul etmemiştir (Scotti, 2016: 57). Bu tutumun günümüze değin sürdürüldüğü ve Sırp tarafının soykırımı reddettiği düşünüldüğünde, (Bkz. Hanson-Green, 2020: 25-32; ayrıca bkz. Bölüm 4.3.2. Bölünmüş Toplum Yapısının Sebep Olduğu Etnik Sorunlar s. 107) ülkede taraflar arasında sorun teşkil eden bir adalet problemi olduğu gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda başta savaş suçlularının adalete teslim edilmesi amacıyla ICTY ile işbirliği, Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde AB tarafından vurgulanan şartlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Blagovcanin, 2016: 37; Scotti, 2016: 58). Hukukun üstünlüğü ve yargı çerçevesinde değerlendirebileceğimiz savaş suçluların tesliminde SC, ICTY ile işbirliği yapmamakla, suçluların adalete teslim edilmesinde gerekeni yapmamakla suçlanıp sık sık eleştirilmiştir. Eski SC ordusu (Vojska Republike Srpske - VRS) başkomutanı ve Srebrenitsa katliamı sorumlularından biri olan Ratko Mladić'in kaçak durumdayken 2002 yılına değin VRS'den maaş aldığına dair bordroların ortaya çıkması SC'nin kınanmasına sebep olarak ICTY ile işbirliği yapmamakla suçlanması için de ciddi bir gerekçe oluşturmuştur (OHR, 2004b; ICG, 2005: 3).

Söz konusu suçlamaların ardından SC tarafı, savaş suçlarıyla suçlanan sekiz kişiyi ve eski Sırp Demokrasi Partisi (Srpska Demokratska Stranka - SDS) kıdemli üyelerinden biri olan Miroslav Vjestica'yı tutuklamış, ICTY'nin istediği savaş zamanı belgelerini Banja Luka İçişleri Bakanlığı binasında bularak teslim etmiş ve çoğu Sırbistan'da yaşayan sekiz suçluyu Sırbistan'la işbirliği yaparak tutuklamıştır. Bu durum SC tarafının ICTY ile işbirliği içerisinde gösterirken Mladić'in Han Pijesak'taki bir SC askeri kompleksi içinde koruma altında tutulduğuna dair kanıtların ortaya çıkması ve EUFOR komutanı tarafından bu durumun kamuoyuna duyurulması, bu pozitif algının bir yanığı olduğunun görülmesine sebep olmuştur (ICG, 2005: 3). Bu durum uluslararası toplumun tepkisini çekmiş ve ülkeye yönelik güvenlik endişelerini artırarak polis teşkilatının yeniden yapılandırılmasına duyulan ihtiyacı artırmıştır.

AB'nin nihai amacı bağımsız bir mahkeme aracılığıyla Bosna-Hersek'teki savaş suçlularının yargılanması olsa da neticede böyle bir *dışarıdan* yargılama, yerel düzeyde milliyetçi siyasi elitler tarafından –SC'de olduğu gibi- etnisiteye dayanan ideolojilerin sürdürülmesine yardımcı olmuştur (Scotti, 2016: 61). Nitekim ICTY tarafından suçlu bulunan zanlılardan biri olan Momcilo Krajisnik'in tahliyesinde, kendisinin Sırp halkı tarafından bir kahramanı karşılar gibi meydanları doldurarak karşılanması ve siyasete dönmeyi istemesi halinde SDP başkanının partide yerinin hazır olduğunu açıklaması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Jukic, 2013). Benzer şekilde, savaş zamanında üst düzey Sırp liderlerinden biri olan ve ICTY tarafınan suçlu bulunan Biljana Plavsic'in tahliyesi, dönemin üçlü Cumhurbaşkanlığı'nın Hırvat başkanı Zeljko Komsić'in Plavsic'in işlediği suçlar itibarıyla tahliye kararını kınamasına sebep olurken dönemin Sırp Radikal Partisi eş başkanı Dragan

Todorovic ise aynı kararı Plavsic'in ifadesi yüzünden Sırp zanlıların uzun yıllar mahkûm edilmesine sebep olduğu için kınamıştır (Barlovac, 2009). Bu iki tahliye kararında görüldüğü üzere ICTY'nin hukukun üstünlüğü ve adaletin sağlanması amacıyla yargılama yapmasının Bosna-Hersek'teki yansıması, toplumsal bölünmüşlüğü siyasi elitler tarafından derinleştirilmesi olmuştur. AB ön koşullarından biri olan ICTY ile işbirliği yukarıdan aşağıya gerçekleşecek bir ABleşmede karşılaşılan Tarihsel Kurumsalcılığın vurguladığı bir istenmeyen sonuç olarak gözlemlenmiştir. Bu davalarda siyasi elitler kendi yakın geçmişlerinden miras kalan etnik ideolojilere bağlı kalarak, hem ABleşmenin hem de ICTY'nin verimsizleşmesine sebep olmuştur. Nitekim daha önce de bahsedilen soykırıma yönelik Sırp tarafının ICTY'nin meşruluğuna dair tutumu bu durumu kanıtlamaktadır (Bz. Hanson-Green, 2020: 25-32).

Diğer taraftan, DBA'nın sunduğu idari yapı neticesinde polis teşkilatı da etnik ve bölgesel birimler halinde örgütlenmiştir. Bu bağlamda ülkede kantonların her birinin, SC'nin ve Brčko özerk bölgesinin ayrı ayrı polis teşkilatlarının olması; 13 polis teşkilatına sahip bir ülke olarak Bosna Hersek'te işlevsellik, işbirliği ve koordinasyon problemi oluştururken suçluların yakalanıp yargılanmasını da güçleştirmiştir (Noutcheva, 2009: 1071; Juncos, 2011: 375; Tekin-Halilović, 2012: 73; Uğurkan, 2015: 628-629; Commission of the European Communities, 2003: 25-26). Üstelik ekonomik açıdan bölünmüş bir polis teşkilatı, devlet bütçesine de yük oluşturmıştır (Juncos, 2011: 376; Commission of the European Communities, 2003: 25-26).

Belirtmek gerekir ki AB açısından, merkezileşmiş bir polis teşkilatından beklenen yalnızca koordinasyon problemi yaşamayan, iyi entegre olmuş idari yapıya sahip, profesyonel ve güvenilir bir polis teşkilatıdır. Bu bağlamda AB'nin sunduğu belirgin bir uygulama olmamakla birlikte üye ülkeler içerisinde (Almanya, İsviçre ve İspanya gibi) Bosna-Hersek'tekine benzer şekilde bölgesel olarak ayrılmış polis teşkilatları mevcuttur ve AB, belirgin tek teşkilatlı merkezi yapıya sahip bir polis reformu dayatmamaktadır (Juncos, 2011: 385; Tolksdorf, 2014: 68; Woelk, 2016: 42). Bu sebeple, Muehlmann çalışmasında (2008: 19) polis reformuna yapılan vurguyu dönemin Yüksek Temsilcisi Ashdown'un kişisel gündemiyle alakalandırmıştır. Fakat en nihayetinde ciddi koordinasyon problemleri olan ve suçluların cezalandırılmasını güçleştiren birden fazla teşkilatın varlığı, Bosna-Hersek'in ABleşme sürecinde başka reform alanlarındaki ilerlemelere de engel teşkil etmektedir. Ayrıca ciddi bir uyumsuzluk kaynağı da oluşturmaktadır.

Nitekim Batı Balkanlarda en yaygın karşılaşılan sorunlardan biri olan organize suçla ve yolsuzlukla mücadele Bosna-Hersek için de ciddi sorun teşkil eden ve uyum boşluğu yaratan meselelerden biridir. Yolsuzlukla suçlananların yargıya teslim edilmesi için; etnisiteler arası koordinasyon problemi yaşamayan, bu suçlara karışmamış polis memurlarını içeren, kurumsallaşmış kolluk kuvvetlerine ve merkezi idareye sahip bir polis teşkilatına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Bosna-Hersek için hedeflenen polis reformunun temel amacı da bu yapının sağlanmasını içermektedir. Bu sebeple polis reformu, OHR öncülüğünde SAA'nın imzalanması için Bosna-Hersek'e koşulluluk

mekanizmasında bir ön koşul niteliğinde sunularak bu alanda uyum baskısı artırılmıştır. Bu reform; polis üzerindeki siyasi etkinin yok edilmesini, polis yetkilerinin devlet düzeyinde güvence altına alınmasını ve polis bölgelerinin teknik ve profesyonel kriterlere göre belirlenmesini hedeflemiştir (Toal vd., 2006: 63; Muehlmann, 2008: 3; Juncos, 2011: 377; Tolksdorf, 2014: 64-65; Uğurkan, 2015: 627-628; Blagovcanin, 2016: 41-42).

2003 yılı itibariyle, polis reformu için Bosna-Hersek'te bir AB Polis Misyonu (EU Police Mission -EUPM) görevlendirilerek mevcut polis gücünün standartlarını geliştirmek üzere AB'ye uyum sağlayan bir polis gücünün oluşturulması hedeflenmiştir (Tangör, 2008: 114; Šuško, 2009: 106; Juncos, 2012: 64; Barbulescu ve Troncota, 2013: 80; Padurariu, 2014: 6; Tolksdorf, 2014: 61; Gippert, 2018: 58). Aynı amaçla 2004 yılında, OHR tarafından kurulan Polis Yeniden Yapılandırma Komisyonu aracılığıyla uluslararası üyeler ve Bosna-Hersek'li temsilciler arasında reform müzakereleri başlatılmıştır (ICG, 2005: 5-6; Juncos, 2011: 376-377; Blagovcanin, 2016: 41). IPTF'den görevi devralan ve 2012 yılı sonunda görevi sonlandırılan EUPM (Gippert, 2018: 57), polis reformu başta olmak üzere organize suç ve yolsuzlukla mücadele; ülke genelindeki polis teşkilatları ile yargı arasında koordinasyonun sağlanmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda multi etnik yapıda ortak stratejik ve operasyonel kapasitenin oluşturulmasında, yargı ile polis teşkilatı arasındaki koordinasyonun sağlanmasında, organize suçla mücadelede ve polisin halka karşı hesap verebilirliğinde kısmen başarılı olunmuştur (European External Action Service ([EEAS], 2012, Padurariu, 2014: 7).

Başlangıçta SC, ulusal çıkarlarını gözetken bir aktör olmaya sığınarak yetki devrinden kaçınıp ısrarla polis reformunun karşısında durmuşsa da nihayetinde dönemin Yüksek Temsilcisi Paddy Ashdown'un Bonn yetkilerini kullanarak baskıya varan girişimleri, reformun karşısında durmanın uluslararası izalasyonla sonuçlanabileceği uyarısı ve AB için polis reformunun bir kritik kavşak olduğunu gösteren açıklamaları neticesinde reform üzerinde anlaşmaya varılmıştır (OHR: 2005a; 2005b; Toal vd., 2006: 63-64; Muehlmann, 2008: 4-10; Juncos, 2011: 376-377; Uğurkan, 2015: 628-629). Polis reformunun Halklar Meclisinde kabul edilmesinin ardından Haziran 2008'de SAA da imzalanmıştır (Gromes, 2009: 441; Juncos, 2011: 377; Padurariu, 2014: 9). Bu durum şüphesiz AB'nin resmi kurumlar aracılığıyla Bosna-Hersek üzerinde uyum baskısı yaratarak dönüştürücü gücünü kullandığını gösteren önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda bu gelişme, polis reformunun SAA'nın imzalanmasında bir ön koşul olarak sunulması ve reformun Halklar Meclisinden geçmesinin ardından anlaşmanın imzalanması, polis reformunun Bosna-Hersek'in ABleşmesinde bir kritik kavşak olduğunu da göstermektedir.

Diğer taraftan, Bosna-Hersek siyasi elitleri ile Bonn Yetkileriyle donatılmış Yüksek Temsilci arasındaki güç asimetrisi de (Tarihsel Kurumsalcılık) Bosna-Hersek'in ABleşmesinde yukarıdan-aşağıya gerçekleşecek bir ABleşmeye ve uyum baskısına işaret etmektedir. Nihayetinde Bosna-Hersek yönetimi üzerinde önemli yetkileri bulunan Yüksek Temsilci, polis reformu söz konusu

olduğunda bu yetkilere dayanarak; karar verme sürecinde Bosna-Hersekli siyasi elitlerden öne çıkmış ve uzlaşmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim taraflar arasında uzun yıllar tartışılan polis reformu konusunda başta bir uzlaşma söz konusu olmamış, 2007 yılı itibariyle dönemin Yüksek Temsilcisi Miroslav Lajčák'ın talepleri sulandırdığı için eleştirildiği yumuşatılmış reform önerisi önce reddedilmiş, 2008 yılında ise aynı öneri kabul edilmiştir (Woelk, 2016: 42). Polis reformunun içeriğine bakıldığında ise; DBA'da bir düzenleme yapılmadan polis teşkilatlarının merkezileştirilmesinde, koordinasyonu sağlamak amacıyla yeni birimler oluşturulma yoluna gidilmiş dolayısıyla anayasa değişikliği yapılmadığından kısmen muğlak bir siyasi taahhüt elde edilmiştir (Muehlmann, 2008: 11-13; Juncos, 2011: 377-378; Padurariu, 2014: 9-13; Uğurkan, 2015: 628-629; Blagovcanin, 2016: 87). Üstelik polis reformunun temel ihtiyaçlarından biri olarak kolluk kuvvetlerinin etnisiteler arasındaki sınırları geçmek suretiyle görevlerini yapmaları hususunda bir uzlaşma da söz konusu olmamıştır (Muehlmann, 2008: 20). Dolayısıyla bu alandaki Bosna-Hersek'le AB arasındaki uyum boşluğunun tam olarak kapatıldığını ileri sürmek mümkün değildir. O halde oldukça bariz bir senaryo olarak; mevcut düzenlemeler sabit olmakla birlikte, polis teşkilatı mensuplarının etnisiteler arasındaki geçişine izin veren kimi düzenlemelere gitmek ve bu düzenlemeleri mevcut düzenlemelerle birlikte anayasal güvence altına almak, Bosna-Hersek'in AB üyeliğine hız kazandıracaktır. Nitekim bu senaryonun gerçekleşmesi mümkün olabilirse; Bosna-Hersek iç güvenliğinde önemli bir adım atılacak, suçluların yakalanması ve yargılanma süreci kolaylaşacaktır. Aynı zamanda AB uyum baskısı sonuç vermiş olacak ve Bosna-Hersek'in ABleşmesinde önemli bir kritik kavşakta, üyelik lehine gelişmeler yaşanacaktır.

Polis reformu AB ile Bosna-Hersek arasındaki bir uyum boşluğuna işaret ederken, EUPM ile AB tarafından uyum baskısı yaratarak gereken reformların hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim EUPM ile Bosna-Hersek'in ABleşmesinde belirli düzeyde ilerleme sağlanarak söz konusu uyum boşluğu kapatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca AB, bir resmi kurumun varlığıyla (EUPM), maddi ve manevi kaynaklar sağlayarak reform sürecini desteklemiştir. Bu destekle polis reformu alanında ilerlemeler meydana gelmiş polis teşkilatı bir güvenlik altyapısı olduğundan ülkenin güvenliği ve dolaylı olarak bölgesel güvenlik açısından Bosna-Hersek güçlendirilmiştir. Nitekim bu durum Bosna-Hersek'in fayda-maliyet analizine de etki ettiği için yer yer karşılaşılan SC gibi veto noktalarının takip ettikleri ulusal çıkarlar belirsizleşerek belirli bir seviyede uzlaşmaya varılabilmektedir. AB, Bosna-Hersek'te bu alandaki reformların devamı için IPA aracılığıyla (bir başka resmi kurumun varlığıyla) mali ve teknik desteklerini sağlamaya devam etmiş ayrıca AB Özel Temsilcisi bu alanda yetkileri devralarak siyasi ve stratejik tavsiyeler için uzmanlar istihdam etmeye karar vermiştir (Padurariu, 2014: 13). Ancak en nihayetinde AB ile uyum farkının tam olarak kapatılması için polis reformunun anayasal değişikliklerle sağlanıp güvence altına alınması gerekmektedir.

Diğer taraftan parçalanmış yargı sistemi ise hukukun üstünlüğünün sağlanmasında Bosna-Hersek için temel problemi oluşturmuştur. Bosna-Hersek'te devlet düzeyinde, taraflar arasında (BHF

ve SC) ve Brčko bölgesinde olmak üzere DBA'dan kaynaklanan sorumluluklar dışında birbirinden bağımsız, özerk dört yargı sistemi bulunmaktadır. Bu şekildeki bir yargı sistemi, benzer durumlara farklı kararların verilmesi gibi muamelede adaletsizliklerin oluşması başta olmak üzere yargı üzerindeki siyasi etki, işbirliği eksikliği ve anayasal yapı nedeniyle farklı bütçelerden sağlanan mahkeme ve savcılıkların finansmanında kaynakların dengesiz dağıtılması gibi birçok soruna mahal vermektedir (Uğurkan, 2015: 642; Blagovcanin, 2016: 80-81). Hukukun üstünlüğü ve yargı ABleşme sürecinin hemen hemen her aşamasında AB koşulluluk mekanizmasında yer alan, uyum boşluğu yaratan ve vurgulanan bir reform alanı olmuştur. Bu alanda gerçekleştirilmesi planlanan reformlar kapsamında Bosna-Hersek'te bağımsız, etkili ve verimli bir yargı sistemi hedefiyle AB Komisyon üyesi Füle, 2011 yılı itibariyle Yapılandırılmış Adalet Diyalogu'nu (EU-BiH SAA Structured Dialogue on Justice) başlatmıştır (Delegation of the European Union to Bosnia and Herzegovina & European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina [DEUBiH&EUSR], 2011; Uğurkan, 2015: 630; Blagovcanin, 2016: 81).

Bosna-Hersek'te siyasetten arındırılmış bağımsız bir yargı sisteminin eksikliği, sık sık AB ilerleme raporlarında ve akademik çalışmalarda ifade edilmektedir (Commission of the European Communities, 2003: 26-27; Uğurkan, 2015: 640-642; Blagovcanin, 2016: 80-83; European Commission, 2020n). Nihai mahkeme kararlarının uygulanamaması, siyasi elitlerin açıkça yargı görevlilerini suçlaması, SDS ve SNSD'nin (Savez nezavisnih socijaldemokrata-Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı) devlet düzeyindeki mahkeme ve savcılık ofisini kaldırma girişimi (Jukic, 2012) yargı üzerindeki siyasi baskıyı kanıtlar niteliktedir (Blagovcanin, 2016: 81-82; Freedom House, 2020). Nitekim 2019'da yargıyı denetlemekle görevli ülkenin en yetkili adli kurumu Yüksek Yargı ve Savcılık Konseyi (High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina - HJPC) başkanının ve bir memurun rüşvet aldığını gösteren bir videonun yayınlanması da bu duruma bir başka örneği oluşturmuştur (Kovacevic, 2019). Ülkenin en yetkili adli kurumunun adının karıştığı böylesi bir olay, henüz Bosna-Hersek'te bağımsız bir yargının inşasının tam olarak gerçekleşmediğine ve yolsuzluk problemlerinin sürdüğüne bir kanıt olarak gösterilebilir. Diğer taraftan AB, 2019 yılında Bosna-Hersek'te hukukun üstünlüğünü izleme girişimi başlatarak ülkedeki eksikliklerin nedenlerini araştırmayı, bu alanda gerçekleşecek reformları izlemeyi ve tüm bileşenleriyle (polis, mahkemeler, savcılık) tam bağımsız yargı sistemi oluşturmayı hedeflemiştir (Priebe, 2019: 2).

AB'nin koşulluluk mekanizmasında temel reform alanlarından biri olan hukukun üstünlüğü, Bosna-Hersek için de reformlar yapılması gereken bir alan olarak sık sık vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu alanda gerçekleştirilmesi gereken yargı reformu bir kritik kavşak olarak karşımıza çıkmaktadır çünkü ancak bu reformdan sonra Bosna-Hersek'in AB ile uyum sürecinde ciddi ilerlemeler görülebilecektir. Benzer şekilde, Bosna-Hersek'te siyasi elitlerin müdahalelerinden sıyrılmış bir yargının gerekliliği en temel reform alanlarından biri olan hukukun üstünlüğü bakımından AB ile Bosna-Hersek arasında ciddi bir uyum boşluğu yaratmaktadır. Nitekim AB söz

konusu uyum boşluğunun kapatılması için, 2011 yılında başlattığı Yapılandırılmış Adalet Diyalogu ve 2019 yılındaki Bosna-Hersek'te hukukun üstünlüğünü izleme girişimi ile Bosna-Hersek üzerindeki uyum baskısını artırmıştır. Fakat daha önce açıklandığı üzere 2019 yılında Yüksek Yargı ve Savcılık Konseyi başkanı ve bir memurun karıştığı yargıda rüşvet skandalı, hem hukukun üstünlüğü ve yargı hem de yolsuzlukla mücadele alanlarında uyum boşluğunun tam olarak kapatılmadığına işaret etmektedir. Nitekim yayınlanan son ilerleme raporu (European Commission, 2020n) yargı alanında tespit edilen sorunların devam ettiğini göstermektedir (Bkz. 4.4. Güncel AB İlerle Raporu Işığında Bosna-Hersek'teki Durum).

Bunlara ek olarak, Bosna-Hersek'te yalnızca üç kurucu halkın etnik sınırlar dahilinde yönetimde söz hakkı olduğu düşünüldüğünde; Sejdic-Finci, Zornic ve Pılav davalarında görüldüğü üzere *diğerlerinin* yönetime katılmasının kısıtlanması daha önce de vurgulanan bir insan hakları problemidir (Bkz. Bölüm 4.3.1. ABleşme Yolunda Bosna-Hersek'in Demokratikleşmesi ve Anayasal Reform). Anayasanın sebep olduğu bu insan hakları ihlallerinin çözülmesinin ancak anayasal reformlarla mümkün olduğuna daha önce değinilmiştir. Fakat anayasal reformlarla hukukun üstünlüğünün sağlanması ülkede insan hakları (azınlık hakları) problemlerinin çözülmesini de mümkün kılacaktır. Bu sebeple bu davalar anayasal reformlarla yargı alanında gerçekleşecek reformlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına bizatihi anayasanın engel oluşturduğu görülmektedir.

4.3.4. Bosna-Hersek'in Ekonomi Alanında Reform Süreci

Batı Balkan ülkeleri, düşük Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ları (GSYİH), yüksek işsizlik oranları, mali krizler ve yolsuzluk problemleri bakımından nispeten küçük ekonomilere sahip ülkeler olarak AB'ye ihtiyaç duymaktadır (Prlić, 2003: 159). Bosna-Hersek ile AB arasında da diğer Batı Balkan ülkelerine benzer şekilde hiyerarşik ekonomik ilişkiler mevcuttur. AB tüm aday ülkeler için olduğu gibi Bosna-Hersek için de ekonomi alanında koşulluluk mekanizmasını, işleyen bir pazar ekonomisi ve AB içerisindeki rekabet baskısına katlanabilmeye (Kopenhag Kriterleri) bağlamıştır (Barış, 2018: 1142). Bosna-Hersek ekonomik kriterleri yerine getirmeye savaş sonrası mahvolmuş bir hâlden başlayarak uluslararası toplumun yeniden yapılandırma süreciyle devam etmiştir. Günümüzde ise ekonomik reformlar ABleşme ile sürdürülmektedir. Eski bir sosyalist ülke olarak ekonomide, başta savaşın bıraktığı ekonomik hasarın tadili olmak üzere Yugoslavya sosyalizminden Batılı aktörlerin de desteğiyle özelleşme yoluyla kurtulma eğilimi görülmüştür (Majstorović, 2015: 664-665). Ancak özelleşme ile iyi bir pazar ekonomisine sahip olma yolunda Bosna-Hersek'in atması gereken çok fazla adım mevcuttur. Bu adımların başında devletin ve demokrasinin inşası gelmektedir. OHR'nin ilk yıllarda daha baskın rol oynamasında, uluslararası toplumun Bosna-Hersek'in demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçmesini hedeflemesi oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda Bosna-Hersek'te sosyal mülkiyetten devlete ait yapıya geçme, kupon ve ihale yöntemleriyle özelleştirme yoluna gidilmiştir (Majstorović, 2015: 666-667). Fakat bu şekilde başlayan ekonomik gelişmeler ülkenin

etnik ayrışmasına uygun olarak siyasi idarenin ayrışmayı ekonomik alanda sürdürmesiyle devam etmiştir. Ülkenin ekonomisi halk gibi üçe bölünerek yoluna devam etmiştir.

2014 yılına gelindiğinde ise ekonomideki başarısızlık halkın mevcut duruma direnişine sebep olmuştur. Bosna-Hersek'te özelleştirilmiş şirketlerin iflasıyla işsiz kalan işçiler, ödenmemiş maaşlar, yolsuzluk, yüksek işsizlik oranları gibi ekonomik gerekçelerle meydana gelen kitle hareketi; medyada Bosna baharı olarak yer bulurken aynı zamanda ihmal edilen ekonomi ve işlevsizlik sorunlarına dikkat çekmiştir (Judah, 2014; Majstorović vd., 2015: 663). Parti binalarına saldırıların düzenlendiği bu kitle hareketinde kanton liderleri istifa ederken ülke içerisinde etnik bölünmüşlüğü derinleşmesi ve protestoların etnik çatışmalara dönüşmesi endişesi hissedilmiştir (Babuna, 2014: 15-17). Bölünmüş toplum yapısının sebep olduğu bu endişe, siyasi alanda sürdürülen etnik ayrışmanın ekonomiyi nasıl etkilediğini ve ekonominin de benzer şekilde etnik çatışma gibi başka ciddi sorunlara yol açabileceğini gözler önüne sermektedir.

Ülkenin iyi yönetilmeyen ekonomisi göz önünde bulundurularak AB'nin Bosna-Hersek ekonomisindeki yerine bakıldığında ise; Bosna-Hersek'in en önemli ticaret ortağının ve sağladığı teknik, mali desteklerle Bosna-Hersek ekonomisinin ivme kazanması için ciddi yatırımlar yapan aktörün günümüzde AB olduğu görülmüştür. 2019 yılı verilerine göre toplam ticarete %65,1'lik payla AB, toplam ticarete en büyük paya sahip ticaret ortağı olarak karşımıza çıkarken Bosna-Hersek'in AB'nin toplam ticaretindeki payı yalnızca %0,3 olarak görülmektedir (European Commission, 2020m). Bu durum Batı Balkanların genelinde olduğu gibi (Bkz. Bölüm 3.3. Batı Balkan Ülkeleri Üzerindeki AB etkisi s. 86) Bosna-Hersek'le AB arasında asimetrik ekonomik ilişkilerin görülmesine sebep olmaktadır. Böylece iki aktör arasında hiyerarşik bir ilişki ortaya çıkmakta ve bu durum AB uyum baskısını pekiştirmektedir. Aynı zamanda ekonomik alanda uyum boşluğu tespit edilen, ciddi ilerlemelere ihtiyaç duyulan Bosna-Hersek'te AB'nin mevcut finansal ve teknik destekleyici pozisyonu; Bosna-Hersek'in uzun vadede sağlayacağı faydayı gözeterek ABleşme sürecinde karşılaştığı maliyetlere katlanmasına sebep olmaktadır.

Batı Balkan ülkelerinin tamamında olduğu gibi AB, Bosna-Hersek'e ciddi yatırımlar ve fonlar sağlamaktadır. AB 2007-2017 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta IPA ile Bosna-Hersek'e 690 milyon Euro fon, 2014 sel felaketi sebebiyle 51 milyon Euro afet yardımı ve 1999-2017 yılları arasında Avrupa Yatırım Bankası kapsamında 2,2 milyar Euro kredi sağlamıştır (European Commission, 2018b). Benzer şekilde AB, 2007-2013 yılları arasındaki ilk IPA döneminde Bosna-Hersek'e 615 milyon Euro mali yardım sağlamışken; bu rakam 2013-2020 yılları arasında (IPAII) kapsamında ilk aşamada 165 milyon Euro olarak belirlenmiştir (DEUBiH&EUSR (t.y.), http://europa.ba/?page_id=480). AB entegrasyon sürecinin aday ülkeler için çekiciliğini artıran en temel unsurlardan birinin sürdürülebilir ekonomik kalkınma vaadi olduğu düşünüldüğünde; Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı perspektifinden söz konusu yatırımlar, maddi ve teknik teşvikler Bosna-Hersek'in fayda-maliyet analizinde reform sürecinin maliyetlerine katlanmasına sebep

olmaktadır. Ancak AB tarafından sağlanan yardımların, Bosna-Hersek'te etkin bir şekilde kullanılamaması ekonomik reform alanında görülen oldukça kısıtlı ilerlemenin sebebi olarak görülebilmektedir (Barış, 2018: 1141).

Diğer taraftan Bosna-Hersek'te yaygın şekilde görülen ve AB ilerleme raporlarına yansıyan yolsuzluk problemi (Bkz. European Commission, 2020n), önlenmesi bakımından yargı alanını ilgilendirse de sonuçları bakımından kaynakların etkin kullanılamamasına sebep olduğu için ekonomiyle ilgilidir. Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri için sıklıkla yolsuzluk terimi yerine geçiş sürecinde ortaya çıkan devletin ele geçirilmesi terimi kullanılmaktadır. Buna göre yolsuzluk, uygulamada mevcut yasa ve kuralların rüşvet verenler lehine çevrilmesini ifade ederken devletin ele geçirilmesinde, yasa ve kuralların oluşturulma sürecinde söz konusu kimselerin lehine adımlar atmak esastır (Blagovcanin, 2016: 66-67; Hellman ve Kaufmann, 2001). Bosna-Hersek'te bu durumun yansımaları, taraf ve kantonlara ayrılmış 13 farklı yönetime sahip bölgelerde; iktidarla ilişkili şirketlerin çıkarlarına göre defalarca değiştirilip düzenlenen ve yüksek miktarda paranın yasadışı kullanımına yol açan özelleştirme sürecinde görülmüştür (Blagovcanin, 2016: 67). Bu durumun önüne geçilmesinde önemli bir rol oynayan yargının üzerindeki siyasi etki ise kolluk kuvvetlerinin yolsuzluk soruşturmaları yapmasını, gereken cezaların verilmesini ve yolsuzluğun önlenmesini engellemektedir. Bu açıdan bakıldığında kısa vadede mevcut durumu sürdürmek siyasi elitler için daha faydalıdır (Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı). Sonuç olarak reformların hayata geçirilmesi, idari ve siyasi yapının değiştirilmesi siyasi elitler açısından bu faydadan vazgeçmeyi beraberinde getirmektedir.

Yayınlanan son ilerleme raporunda sunulan verilere göre ülkede 2014-2018 yılları arasında görülen %3 oranında ekonomik büyüme 2019 yılında %2,7'ye düşerken 2020 yılının ilk aylarında bu oran %2'yi bulmuştur. Ancak tüketici enflasyon oranı ithalat fiyatlarının ve yurtiçi fiyat baskısının düşük olması sebebiyle düşüş eğiliminde olmuştur (European Commission, 2020n: 48-49). Ülkenin en önemli ekonomik sorunlarından biri olmaya devam eden yüksek işsizlik oranları, 2018 yılında %18,4'iken, 2019 yılında bu oran %15,7 olmuştur. Ayrıca son yıllarda %20'nin altına düşen işsizlik oranında işgücü göçünün önemli bir rol oynadığı ve bu göçün Bosna-Hersek'in uluslararası rekabet gücüne zarar verdiği AB tarafından tespit edilmiştir (European Commission, 2020n: 52-53). Bosna-Hersek'in sağladığı verilere göre 2020 yılının ilk çeyreğinde ülkedeki işsizlik oranı %16,6 olarak belirlenmiş ve tarım ve inşaat işçilerinin kış döneminde çalışmadığı da göz önünde bulundurularak bu oran 2019 yılına göre artış eğilimi göstermiştir (Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 2021). Tüm bunlara ek olarak, son ilerleme raporunda tespit edildiği üzere Bosna-Hersek'te vergi oranlarının ve sosyal güvenlik katkı payının gerekenden fazla olması ülkede işgücü üzerinde önemli bir yük oluşturmakta ve Bosna-Hersek'in uluslararası rekabet gücüne ket vurmaktadır (European Commission, 2020n: 50). Görüldüğü üzere Bosna-Hersek'te yüksek işsizlik oranları ve işgücünün sosyal, ekonomik şartları Bosna-Hersek ekonomisi için sorun oluşturmaya devam etmektedir. Diğer taraftan ülkede cari açık, 2018-2019 yıllarında benzer seviyede (GSYİH'nin %3,6'sı - %3,5'i)

seyrederken 2020 yılının ilk çeyreğinde kötüleşerek GSYİH'nin %4,8'ini oluşturmuştur; diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bosna-Hersek'in ekonomisinde önemli etkisi olan doğrudan yabancı yatırımlar ise 2020'nin ilk çeyreğinde sabit kalmıştır (European Commission, 2020n: 48).

ABleşmede görülen uyum boşluğunun kapatılması ve işleyen bir pazar ekonomisi hedefi için yüksek işsizlik oranları, işgücü üzerindeki vergi yükü, ekonomik büyümede görülen düşüş eğilimi ve cari açığındaki artış Bosna-Hersek ekonomisinde görülen başlıca olumsuzluklardır. Yukarıda özetlenen son ilerleme raporundan elde edilen veriler ışığında görülmektedir ki Bosna-Hersek, AB ile ekonomi alanındaki uyum boşluğunu henüz kapatabilmiş değildir. Diğer reform alanlarındakine benzer şekilde henüz Bosna-Hersek, ekonomi alanında ABleşme yolunun erken aşamasındadır. Bosna-Hersek'teki idari yapının bölünmüş yapısı; işlevsellik ve işbirliği sorunlarıyla birlikte eğitim, sağlık gibi kurumsal harcamaların bölünmesi hükümet harcamalarına yük oluşturarak GSYİH'de önemli bir pay oluşturmaktadır (Arvanitopoulos ve Tzifakis, 2008: 17). Son ilerleme raporuna göre bu pay GSYİH'nin yaklaşık %40'ını oluştururken bunun karşılığında sunulan hizmetlerin (özellikle eğitim ve sağlık) kalitesi oldukça düşüktür (European Commission, 2020n: 50). Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund-IMF) verilerine göre Bosna-Hersek'teki ekonomik büyüme, AB üyeliğine hız kazandırmak için gereken hızın altında olmakla beraber pandemi öncesinde ülkede makroekonomik istikrar sağlanmıştır. Ancak pandemiyle birlikte bu istikrar bozulmuş ve ekonomik sıkıntılar ivme kazanmıştır. Bu verilere göre, Bosna-Hersek'te özellikle devlet düzeyindeki kurumsal zayıflıklar, işbirliği problemleri, hukukun üstünlüğünde karşılaşılan sorunlar; yabancı yatırımlar ve özel sektör üzerindeki olumsuz etkisini sürdürmektedir (International Monetary Fund [IMF], 2021). Diğer reform alanlarında da önemli bir rol oynayan idari yapı ve kurumsallaşma problemleri Bosna-Hersek ekonomisinin güçlendirilmesinde ve Bosna-Hersek'in AB ile uyum sağlayan bir pazar ekonomisi haline gelmesinde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

4.4. Güncel AB İlerleme Raporu Işığında Bosna-Hersek'teki Durum

ABleşme yolunda AB'nin Kopenhag kriterleri kapsamında ilerleme raporlarıyla izlediği reform alanlarının başında siyasi kriterler gelmektedir. Yayınlanan son ilerleme raporuna göre Bosna-Hersek'te siyasi alanda görülen istikrarsızlıklar sürdürülmüş ve Ekim 2018 seçimlerinden sonra hükümetin kurulamaması nedeniyle meclis 14 ay boyunca işlevsiz hale gelmiştir. Bu siyasi tikanıklık; ülkenin NATO entegrasyonu, Saraybosna ve Tuzla kanton hükümetlerinin kontrolü konularındaki koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlıklarla devam ettirilmiştir. AB'nin de içinde olduğu uluslararası toplumun çabalarıyla taraflar arasında anlaşmaya varılsa da SC tarafının, Kasım 2019'da ve Şubat 2020'da reformları geri çekme ve devlet düzeyindeki kurumları bloke etme çağrısıyla siyasetteki kutuplaşma sürdürülmüştür. Bu kutuplaşma nedeniyle de ülkede yasama faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Cumhurbaşkanı arasındaki uzlaşma problemleri sebebiyle çoğunluğun sağlanması ile alınan Başkanlık kararları ise (Kasım 2019 ve Şubat 2020) SC parlamentosuyla desteklenen hayati çıkar vetoları ile karşılaşmıştır. Ancak olumlu bir gelişme olarak

SAA gereğince Parlamento, İstikrar ve Ortaklık Parlamento Komisyonu'nun (Stability and Partnership Parliamentary Commission - SAPC) etnik kurallara dayanmaksızın üçte iki çoğunluk oylamasını öngören usul kuralları önerisini kabul etmiştir (European Commission, 2020n).

Son ilerleme raporunun siyasi kriterlere yönelik içeriğinde görüldüğü üzere Bosna-Hersek'te siyasi iklim bölünmüş toplumsal yapının kalıntılarını taşımakta ve siyasette uzlaşma, işbirliği ülke için sorun oluşturmaya devam etmektedir. Böyle bir siyasi iklimde ve tıkanmalar yaşanan ülke yönetiminde, AB reformlarının hayata geçirilememesi olağanken; ABleşme yolunda AB ile Bosna-Hersek arasındaki uyum boşluğunun tamamen kapatılması da mümkün değildir. Nitekim raporda da 2019'da AB entegrasyonu ile ilgili parlamento forumuna yönelik herhangi bir oturum düzenlenmediği belirtilmiştir (European Commission, 2020n: 8). 2010 yılı seçimlerinde 16 ay boyunca hükümetin kurulamadığı Bosna-Hersek'te (Karluk, 2014: 7; Barış, 2018: 1142) 2018 seçimlerinde benzer siyasi tıkanıklıkların görülmesi anaysal değişikliğin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde bu siyasi atmosferde ulusal çıkar veto hakkının siyasi tıkanıklara sebep olacak şekilde günümüzde de kullanılmaya devam etmesi anayasal reforma duyulan ihtiyacın artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır. Nihayetinde günümüz itibarıyla 26 yıldır ülkenin anayasası sayılan DBA'nın ortaya koyduğu idari sistem ve bu sistemin sağladığı ulusal çıkar veto hakkı gibi düzenlemeler, tarafların birer veto noktası olarak hareket etmesine mahal vermeye devam etmektedir. Bu problem yayınlanan son raporda, ülkenin her yönetsel düzeyinde bulunan koordinasyon eksikliğiyle birlikte sık sık vurgulanmaktadır (European Commission, 2020n). Daha önce de belirtildiği üzere (Bkz. 4.3.1. ABleşme Yolunda Bosna-Hersek'in Demokratikleşmesi ve Anayasal Reform s. 99) DBA'nın varlığını koruması halinde ulusal çıkar veto hakkının kaldırılması senaryosu söz konusu olursa, siyasi elitlerin birer veto noktası olarak hareket etmesinin önüne geçilebilecektir. Bu sebeple anayasa değişikliği Bosna-Hersek'in AB üyeliği sürecinde bir gerekliliktir.

Rapora göre sınırlı düzeyde AB reformlarına hazırlıklı olduğu ifade edilen yargı alanında; rapor döneminde ilerleme kaydedilmediği belirtilmiş, Bosna-Hersek yargısına toplumun duyduğu güven de zayıf bulunmuştur. Raporda yargı üzerindeki siyasi etki, yargının zayıf işleyişi ve yargı içerisinden yargı reformuna yönelik direniş; ülkede temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasını, yolsuzlukla ve organize suçla mücadeleyi zorlaştırdığı belirtilmiştir. Adli makam sahiplerinin mal beyanında bulunması ve bunların doğrulanması, hakim ve savcılarının değerlendirilmesi gibi reformlar yargı içerisinden direnişle karşılaşılan konular olurken aynı zamanda halkın yargıya duyduğu güvenin de zedelenmesinin sebebi olmuştur (Bkz. European Commission, 2020n: 15-16). Federasyon düzeyindeki Anayasa Mahkemesinde dokuz yargıçtan yalnızca beş tanesinin görev yapması yeter sayı gerektiren kararların alınmasında problem oluştururken mahkemenin hayati çıkar veto panelinde yedi yargıçtan yalnızca üçünün görev yapması sebebiyle bu panel faaliyet gösterememektedir. Ayrıca bu alanda AB ile işbirliğinde aksaklıklar yaşanmış ve Europol ve Eurojust ile henüz koordinasyon sağlanmamıştır. Temel haklar bakımından ülke genelinde kadınların

yönetime katılımı % 20 oranla AB beklentilerin altında kalırken; azınlık hakları, cinsiyete dayalı şiddet, tutuklulara kötü muamele endişe verici konular olmuştur (European Commission, 2020n).

Diğer taraftan raporda, ülkede yolsuzluğun yaygın olmaya devam ettiği belirtilirken seçim kampanyaları finansmanı ve kamu kaynaklarının kötüye kullanımını engellemede ilerleme kaydedilmediği ifade edilmiştir. Yetkililerin yolsuzlukla mücadelede etkin rol oynamadığının, GRECO tavsiyelerinin takip edilmediğinin ifade edildiği raporda, koordinasyon ve işbirliği eksikliğinin hükümetin tüm kademelerinde yolsuzluğun görülmesinde önemli bir etken olduğu ve yolsuzlukla mücadele için engel oluşturduğu vurgulanmıştır (European Commission, 2020n: 22). Bunun dışında bağımsız medyanın ve kamu yayıncılık sisteminin sağlanması için temel koşul olan medya çalışanlarına yönelik tehdit ve şiddet vakalarının önlenmesi için gereken yargısal takibin sağlanmadığı, kamu yayıncılığının mali sürdürülebilirliğinde de bir ilerleme olmadığı kaydedilmiştir (European Commission, 2020n: 28).

Ekonomik kriterlere bakıldığında ise rapor, Bosna-Hersek'in işleyen bir pazar ekonomisi olma yolunda başlangıç aşamasında olduğunu ortaya koymuştur. Rapora göre bu alanda Bosna-Hersek'te görülen işlevsellik ve işbirliği sorunları başta olmak üzere verimsiz şişkin kamu sektörü, hukukun üstünlüğünün sağlanamaması, düzenleyici ve denetleyici kurumların yetersizliği birer problem olmaya devam etmektedir. Yayınlanan son rapora göre önemli miktarda işgücü çıkışı (işgücü göçü) nedeniyle işsizlik ülkede azalsa da pandemi koşulları ülkenin ekonomik koşullarında ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur. Diğer taraftan Bosna-Hersek AB'deki rekabet baskısıyla başa çıkması bakımından erken aşamada bulunmuştur. Ayrıca ülkede genel eğitim kalitesi, ulaşım ve alt yapının geliştirilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (European Commission, 2020n: 47, 56). Tek çatı altında bölünen eğitimin birleştirilerek ülkede kapsayıcı bir eğitim sistemi için reform yapılması gerektiği raporda eğitime dair belirtilen hususlardan biridir. Ayrıca Bosna-Hersek'in sınır yönetimi, sığınma sistemi ve göç alanında kapasitesinin artırılması gerektiği vurgulanan bir başka reform alanıdır. Bunların dışında; malların serbest dolaşımı, enerji, medya, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, ulaştırma politikası, kamu yönetim reformu, eğitim ve kültür, çevre ve iklim değişiklikleri, ekonomi ve para politikası, sosyal politika ve istihdam gibi özellikle dikkat edilmesi gereken erken aşamada olunan ve ilerleme kaydedilmeyen bilumum reform alanı sıralanmıştır. Yayınlanan son raporda, iyi komşuluk ilişkileri oluşturan ve bölgesel işbirliğine katılan Bosna-Hersek'in, AB ile uyumlu bir ODGP geliştirmede ilerleme kaydettiği belirtilirken daha fazla çabanın gerektiği de ifade edilmiştir (European Commission, 2020n: 58-114).

Polis reformu SAA'nın imzalanması için bir ön koşul olarak gerçekleştirilse de daha önce de belirtildiği gibi Bosna-Hersek, tam anlamıyla merkezileşmiş bir teşkilat yapısı ortaya koymaktan uzaktır. Aksine yeni kurumların inşasıyla polis teşkilatı sistemi daha da karmaşılaştırılmıştır (Bkz. Juncos, 2011: 377-378; Padurariu, 2014: 9-13; Uğurkan, 2015: 628-629; Blagovcanin, 2016: 87). AB her ne kadar merkezileşmiş bir teşkilat yapısını tek teşkilatlı bir kurum inşası olarak dayatmayıp

koordinasyon problemine odaklanmak istemişse de uygulamada yeni kurumların varlığı polis teşkilatını karmaşıktırmaktan öteye gidememiştir (Blagovcanin, 2016: 87). Polis reformu Bosna-Hersek'in ABleşmesinde önemli bir kritik kavşak olarak SAA'nın imzalanması için bir ön koşul kabul edilerek yapılmıştır. Ancak SAA'nın imzalanmasının ardından Bosna-Hersek'teki mevcut durum, Tarihsel Kurumsalcılığın vurguladığı durağanlığa ve yol verimsizliğine sebep olmuştur. Yayınlanan son rapora göre de polis teşkilatında daha önce belirtilen siyasi etki, koordinasyon (istihbarat) eksikliği devam etmiş; mali soruşturmalar yeterli düzeyde yürütülmemiştir (European Commission, 2020n). Polis reformu gibi Sejdic-Finci kararları da bir kritik kavşak olarak anayasal değişikliğin gerektiğini işaret ederken bu alanda da Bosna-Hersek'te bir ilerleme görülmemiş; Bosna-Hersek AIHM kararlarını ihlal etmeye devam etmiştir (European Commission, 2020n: 25).

Sıralanan tüm olumsuz gelişmelerin dışında raporda, AGİT'in Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (Office for Democratic Institutions and Human Rights - ODIHR) ve Venedik Komisyonunun tavsiyeleri ışığında siyasi parti finansmanında şeffaflık sağlanması ve Mostar'da belediye seçimlerinin yapılmasında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Temmuz, 2020'de Mostar'da seçimlerin yapılması ve seçmenlerin oy hakkıyla ilgili gereken değişiklikler kabul edilmiştir (European Commission, 2020n: 7). Nitekim daha öncede belirtildiği üzere Mostar'da 12 yıl sonra nihayet 2020 yılında yerel seçim yapılabilmektedir (Behram, 2020). Bir diğer olumlu gelişme olarak 2019 yılında Saraybosna Kantonu hükümeti kamu şirketlerini yapılandırmaya giderek yolsuzlukla mücadele ve şeffaflığın sağlanmasında ciddi bir adım atmış ve gerekli önlemleri uygulamaya koymuştur (European Commission, 2020n: 10). Benzer şekilde son rapor döneminde temel hakların sağlanmasıyla ilgili yasal ve kurumsal çerçeve sağlanmış ve bu alanda Anayasa Mahkemesi SC'deki idam cezasını kaldırmış ve Saraybosna'da ilk kez LGBTİ (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Travesti, Transseksüel, Intersex) onur yürüyüşü barışçıl bir şekilde düzenlenmiştir (European Commission, 2020n: 4-6).

Yayınlanan son ilerleme raporundan da anlaşılacağı üzere henüz bir potansiyel aday ülke konumunda olan Bosna-Hersek, neredeyse tüm reform alanlarında erken aşamadır. Bosna-Hersek ABleşme yolunda oldukça yavaş ilerlemekte; uyum boşluklarının kapatılması ve reformların gerçekleşmesi çok uzun zaman almaktadır. Mostar'da yakın zamanda gerçekleşen seçimler bu duruma açık bir örnektir. Raporda belirtildiği üzere, ülkedeki işbirliği ve koordinasyon eksikliği hemen hemen her reform alanında gerekli reformların hayata geçirilmesini güçleştirmektedir. Bosna-Hersek'te kimliğin ön plana çıkarıldığı siyaset anlayışı ülke yönetimini geçmişten günümüze zor durumlara sokmaya devam etmektedir. Sosyolojik Kurumsalcılık perspektifinden bakıldığında AB'nin vaat ettiği kimlik, Bosna-Hersek özelinde bir AB pasaportundan ziyade etnik aidiyetlerin bir kenara bırakıldığı *Bosna-Hersek vatandaşı* kimliği olmuştur. Etnik değerlerin siyasi ve toplumsal alana taşındığı Bosna-Hersek'te Sejdic-Finci, Zornic, Pilav davalarında olduğu gibi insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesinin tek yolu Bosna-Hersek vatandaşlığının etnik kimliklerin önüne geçmesini sağlamaktır. İlerleme raporuna baktığımızda henüz bunun mümkün olmadığını

görmekteyiz. Ancak AB'nin Bosna-Hersek'teki öncelikli amacının barış ve istikrarı sağlamak olduğu düşünüldüğünde, bu bağlamda Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisini yadsımak mümkün değildir. Bosna-Hersek diğer Batı Balkan ülkelerinde görülen problemlerin toplumsal yapısıyla ve kanlı yakın tarihiyle daha derinleşmiş bir halini sunarak ABleşmenin en zorlu yolda ilerlediği ülkelerden biri olarak gözlemlenmiştir. Dolayısıyla AB her şeyden önce Bosna-Hersek'te devlet inşasını oluşturmaya çalışmaktadır ve bu süreç oldukça yavaş ilerlemektedir.

4.5. Sonuç Açıklamaları

Bosna-Hersek'in ABleşmesinde görülen uyum boşluklarında, DBA'nın sunduğu idari sistem ve bu sistemin pekiştirdiği bölünmüş toplum yapısı başta gelmektedir. Söz konusu uyum boşluklarının kapatılması için anayasal reform girişimleri yaşansa da bu girişimlerin hiçbirisi başarıyla sonuçlanmamıştır. Bosna-Hersek'te Boşnaklar dışındaki etnik grupların anavatan olarak gördükleri ülkelerin olması (Hırvatlar için Hırvatistan, Sırlar için Sırbistan), onlara yedek bir plan ve ayrılıkçı hareketlere destek verme nedenselliği sağlarken Boşnaklar için tek vatan Bosna-Hersek'tir. Bu sebeple Boşnaklar genel anlamda merkezi yönetimin inşasını ve OHR'nin eylemlerini desteklerken Sırlar ve zaman zaman da Hırvatlar, bunun egemenliklerine zarar vereceği güdüsüyle söz konusu reformların gerçekleşmesine engel olmaktadır. Bu durum ise Bosna-Hersek üzerindeki başta AB olmak üzere uluslararası toplumun etkisini sınırlandırmaktadır. Bu sebeple reformlar söz konusu olduğunda birer veto noktası olarak hareket eden tarafların arasında geliştirilecek işbirliği ve uzlaşma Bosna-Hersek'in ABleşmesinde temel zorunluluğu oluşturmaktadır. Etnik sınırlarla bölünmüş Bosna-Hersek'te bir *Bosna-Hersek vatandaşı kimliği* oluşturmak, ortak değerler etrafında bir toplumsal yapının inşa edilmesi için en zorlu görevi oluşturmaktadır ve henüz başarılabilmiş değildir.

Diğer taraftan özellikle Polis reformunun gerçekleştirilmesinde ve Sejdic-Finci kararlarının uygulanmasında AB'nin ciddi bir uyum baskısı olmasına rağmen her iki reform alanında da AB'nin verdiği son tarihler aşılmıştır. Üstelik günümüzde de bu alanlarda ilerleme görülmemiş AB ile Bosna-Hersek arasında uyum boşluğu yaratan bu reformlar ülke için sorun oluşturmaya devam etmektedir. Nisan Paketi, Butmir ve Prud süreçlerinde denenilen anayasal reformlar gibi polis reformu ve Sejdic-Finci kararlarında da taraflar arasında uzlaşmaya varılamamış ve söz konusu uyum boşluğu henüz kapatılamamıştır. Bu reform alanlarında görüldüğü üzere siyasi liderler, yer yer etnik çatışmaları siyasi alanda yürüttükleri için; özellikle önemli reform kararlarının alınmasında birer veto noktası olarak davranmıştır. Üstelik Bosna-Hersek'in ABleşmesinde uyum boşlukları tespit edilen reform alanlarını birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Bu reform alanlarının doğası birbirleriyle ilişkiyken, Bosna-Hersek'te DBA'nın ülkenin Anayasası niteliğinde olması ve bu anlaşmanın getirdiği idari sistem hemen hemen her reform alanıyla ilişkilidir ve ülkede birçok soruna da yol açmaktadır. Anayasal reformu, bölünmüş toplumsal yapıyı, polis, yargı ve ekonomi reformlarını DBA'dan bağımsız değerlendirmek mümkün değilken AB, temelde DBA'nın sebep olduğu bu problemlerin çözülmesi için uyum baskısı yaratmıştır. Benzer şekilde Sejdic-Finci Kararları, Zornic,

Pılav ve Baralija davaları aslen anayasal değişikliklere işaret etse de yargı alanıyla da ilgilidir. En nihayetinde bu davalar Bosna-Hersek yargısıyla çözülemediği için AİHM’de görölmüştür.

Bölünmüş toplumsal yapı ise DBA ile benzer şekilde ölkede karşılaşılan neredeyse tüm problemlerin temelini oluşturmuştur. Bosna-Hersek’teki toplumsal yapı anayasa ve polis reformu başta olmak üzere tüm reform alanlarında tarafların uzlaşmaya varamamalarının, kurumsallaşmanın mümkün olmamasının nihai gerekçesi olmuştur. Ölkede karşılaşılan yolsuzluk, organize suçlarla mücadele; diğer sorunlar gibi birden çok reform alanına işaret etmektedir. Bu sorunların üstesinden gelinmeside başta yargı ilişkilendirilse de suçluların tespitinde kolluk kuvvetlerine de gerek duyulmaktadır. Ekonomi ise tüm bu sorunlardan etkilenmekte ve tüm bu sorunlara da temel oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere Bosna-Hersek’te iç içe geçmiş birden fazla reform alanında çok fazla sorunla başetmek gerekmektedir. Bu sebeple yalnızca bir alanda yapılacak herhangi bir reform, problemleri çözmeye yetmemekte koordineli bir şekilde aynı anda birkaç alanda reform yapmak gerekmektedir. Bu durum AB’nin dönüştürücü kapasitesini zorlayıp ABleşmeyi güçleştirirken Bosna-Hersek’in reform sürecini de yavaşlatmaktadır. Fakat alanda yapılmış hemen hemen tüm çalışmalarda da görülebileceği üzere, ABleşme sürecinin başlangıç noktası DBA’nın tadili ve anayasa reformudur. Bu bağlamda, AB’nin Bosna-Hersek üzerindeki en belirgin etkisi barış ve devlet inşası aşamasında görölmekteyken henüz tam anlamıyla demokratik, işlevsel bir devlet inşasının da sağlandığını ileri sürmek mümkün değildir. Üstelik barışın korunması noktasında da Bosna-Hersek hâlâ etnik ayrışmanın siyasi alana taşınarak sürdüröldüğü kırılgan ölkelerden biri olma hâlini sürdürmektedir. Bu sebeple AB, Bosna-Hersek’in ABleşme serüveninde barışın sürdürölmesinde etkili bir aktör olsada; bu bölümde sıralanan gerekçelerle AB’nin Bosna-Hersek üzerinde diğer alanlarda genel anlamda nispeten daha kısıtlı bir etkisi söz konusu olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı AB'nin Batı Balkanlara yönelik izlediği entegrasyon politikasını inceleyerek bu bölgede meydana gelen değişiklikleri ve bu değişiklikler üzerindeki AB etkisini ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda Bosna-Hersek, bir tipik vaka örneği olarak seçilmiş ve detaylıca analiz edilmiştir. AB'nin öncelikli amacı; Batı Balkanlarda demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik alanda tespit edilen uyum boşluklarını kapatmak için uygun reform talepleriyle uyum baskısını artırmaktır. Bu bağlamda AB, başta mali ve teknik yardımlar olmak üzere bölgeye yönelik politikalar ve diyalog mekanizması kurmuş gerektiğinde bölgeye yönelik perspektifini güncellemiştir. Bu çalışmada öncelikle AB'nin söz konusu uyum perspektifini ortaya koyarak AB ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ve bu ilişkinin sebep olduğu uyum baskısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu ilişki ve uyum baskısı, AB'nin bölge üzerindeki etkisini ortaya koymakta önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak bu araştırma, bir vaka çalışmasını içerdiği için öncelikle AB'nin bölgesel uyum perspektifi ardından da bir tipik vaka olarak detaylıca Bosna-Hersek uyum süreci incelenmiştir.

Çalışma boyunca AB'nin Batı Balkanlar ve Bosna-Hersek üzerindeki etkisini irdelerken entegrasyon süreciyle meydana gelen değişiklikleri tanımlamak için ABleşme konseptinden faydalanılmıştır. Yeni Kurumsalcılık teorisinin ağırlıklı olarak Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı ve Tarihsel Kurumsalcılık varyasyonları; kısmen de Sosyolojik Kurumsalcılık varyasyonu bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur. Araştırma tasarımını oluşturmak için öncelikle Avrupa Birliği çalışmalarında kullanılan mevcut temel araştırma tasarımları incelenerek; bu alanda yapılan çalışmalarda, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve etkileşimli süreç yaklaşımlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı değerlendirildiğinde ise yukardan aşağıya ilerleyen bir süreç olarak ABleşmenin görüldüğü tespit edilerek araştırma tasarımında yukarıdan aşağıya süreçten faydalanılmıştır. Bunun yanında doğrudan ve dolaylı ABleşme mekanizmaları incelenerek bu çalışmada doğrudan ABleşmenin koşulluluk mekanizmasından yararlanılmıştır. Diğer taraftan, bir vaka çalışmasını içeren araştırma sürecinde; akademik dergiler, belge analizi, basılı ve elektronik yayınlardan faydalanılarak veri toplama ve analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple araştırma sorusunun cevaplanmasında ve hipotezlerin ispat edilmesinde çoğunlukla nitel araştırma yöntemi, sınırlı olarak da nicel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Veri toplama sürecinde çapraz okuma yapılarak ve karşı olgusal senaryolar üretilerek verilerin güvenilirliğini sağlamak amaçlanmıştır (Bkz. Bölüm 2.2., 2.3., 2.4. ve alt başlıkları)

Entegrasyon süreciyle karşılaşılan değişiklikleri anlamlandırmada ABleşme konsepti ve Yeni Kurumsalcılık Teorisi kapsamında faydalanan kavramlar şu şekilde sıralanabilir: Uyum boşluğu, uyum baskısı, koşulluluk (ABleşme); fayda-maliyet analizi, resmi kurumların varlığı, veto noktaları (Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı); kritik kavşaklar, güç asimetrisi, yol bağımlılığı, yol verimsizliği, istenmeyen/beklenmeyen sonuçlar (Tarihsel Kurumsalcılık); kimlik, kültür ve değerler (Sosyolojik Kurumsalcılık). Bu varyasyonların dışında Söylemsel Kurumsalcılık; sosyal yapıya odaklandığından meydana gelen değişimleri, belirli bir kültürle sosyal olarak inşa edilmiş çıktılar olarak açıklar ve bu durum maddi çıkarların gözden kaçırılmasına sebep olur. Benzer şekilde fikirlerin değişimler üzerindeki etkisine odaklanan bu yaklaşımda, AB'nin etkisini saptarken kullanılacak kriter ve yöntemleri saptamanın zorluğu Sosyolojik Kurumsalcılığın kısıtlılıklarından biridir (Bkz. Bölüm 1.3.4. Söylemsel Kurumsalcılık). Söz konusu kısıtlılıklar sebebiyle Sosyolojik Kurumsalcılık yaklaşımı bu çalışmada araştırma tasarımına uygun bulunmamıştır.

Bu çalışmada araştırmaya tabi tutulan ve cevaplayarak çalışmanın bulgularına eriştiğimiz temel soru şu şekilde özetlenebilir: AB entegrasyon süreciyle Batı Balkanlarda/Bosna-Hersek'te nasıl, ne ölçüde ve hangi yönde bir değişim gerçekleşti ve bu değişimde AB'nin rolü nedir? Bu soruyu yanıtlamak üzere Bosna-Hersek vakasına odaklanıldığında ve Bosna-Hersek ile AB ilişkileri incelendiğinde; AB uyum baskısı ile zaman zaman ivme kazanan etnik kimliğe dayalı yönetim arasında önemli bir ilişki görülmüştür. Bosna-Hersek'in entegrasyon sürecinde birer veto noktası olarak hareket eden siyasi elitlerin, AB uyum baskısıyla belirli bir seviyede dizginlendiği ancak beklenen reformların tam olarak gerçekleşmesinde direnç göstermeye devam ettiği tespit edilmiştir. Daha önce detaylandırıldığı üzere ABleşmenin gerçekleşmesi için kurumsal yapı ve bu konuda istekli aktörlere ihtiyaç vardır (Bkz. Bölüm 1.2., 1.3. ve bu bölümün alt başlıkları). Bosna-Hersek vakasında bu kurumsal yapının ve uyum boşluklarının giderilmesinde istekli bir tutum sergileyen yerel aktörlerin eksikliğine rastlanılmıştır. Böylesi durumlarda AB yerel devletlerin fayda-maliyet analizlerini manipüle etmek üzere mali ve teknik destekler sağlar (Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı).

Genel olarak Batı Balkanlarda da Bosna-Hersek'te de IPA kapsamında mali teşvikler sağlayan AB, yerel devletleri entegrasyon sürecinde tutmayı başarabilmişse de ülkelerin değişim seviyeleri, birbirinden farklı olmak üzere genel beklentinin altında olmuştur. Özellikle incelenen Bosna-Hersek vakasında Sejdic-Finci kararlarının hayata geçirilmesi örneğinde, bu teşviklerin başarısızlığını görmekteyiz. Pozitif entegrasyon politikaları kapsamında sağlanan bu maddi ve teknik destekler Sejdic-Finci kararlarında etkili olmamış; bir negatif entegrasyon politikası olarak bu desteğin çekilmesi de durumu değiştirmemiştir. Söz konusu kararlar Bosna-Hersek'te günümüzde de hayata geçirilememiştir. Benzer durum anayasal reformlar, polis teşkilatı reformu gibi bilumum öncelikli reform alanlarında da geçerlidir. Görüldüğü üzere uyum reformlarına yönelik kararlarda veto noktası olarak hareket eden siyasi elitler, reform yanlısı kurumlardan daha güçlü olduğundan; ekonomik ve teknik destekler söz konusu olsa dahi bu reformlar tam anlamıyla yerine getirilemediğinden, AB'nin Bosna-Hersek üzerindeki dönüştürücü etkisinin kısıtlı olduğu anlaşılmıştır.

Batı Balkanlar üzerindeki AB etkisi irdelendiğinde ise; AB uyum baskısının bölgede görülen ortak sorunlar nedeniyle söz konusu etkinin direnişle karşılaştığı ve bu sebeple de entegrasyon sürecinin oldukça yavaş ilerlediği anlaşılmıştır. Organize suçla mücadele, yolsuzluk, bağımsız yargı, sürdürülebilir pazar ekonomisinin inşası, insan (azınlık) hakları, siyasi istikrar ve demokrasinin inşasında Bosna-Hersek de dahil olmak üzere tüm Batı Balkan ülkelerinde farklı seviyelerde olsa da uyum boşluklarının olduğu, bu alanlarda ülkelerin AB ile uyumsuzluk gösterdiği tespit edilmiştir. AB'nin söz konusu boşlukların kapatılmasında ve problemlerin çözülmesinde; siyasi diyalog sürecinin yanı sıra mali ve teknik destekler sağladığı, gerektiğinde yamalı düzenlemelerle uyum kriterlerinin aday ülkeler için düzenlenip yeni bir metodoloji benimsediği görülmüştür.

Bosna-Hersek'te ise sıralanan bu problemlerin yanı sıra AB ile uyumsuzluğa sebep olan temel reform alanlarında derin uyum boşlukları görülmüştür. Toplumsal yapının bölünmüş yapısının ülkenin anayasası niteliğinde olan DBA ile sürekli hale gelmesi, Bosna-Hersek'le AB arasındaki uyum boşluklarının temelini oluştururken aynı zamanda bu boşlukların kapatılmasına da engel olmaktadır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'te AB tarafından bir uyumsuzluk gerekçesi olarak tespit edilen anayasa reformu, polis teşkilatı reformu ve hukukun üstünlüğünü sağlamaya yönelik reformlar bölünmüş idari yapı ve koordinasyon eksikliği sebebiyle tam olarak hayata geçirilememiştir. Bu alanlarda yapılan reformlar uyum baskısı ne kadar yüksek olursa olsun ya baştan hiç hayata geçirilememiş ya geleceğe yönelik muğlak taahhütlerle sınırlı kalmış ya da kısmi ilerlemelerle tamamlanamamıştır. Bu durumu açıklarken çalışma boyunca Tarihsel Kurumsalcılığın istenmeyen/beklenmeyen sonuçlar varsayımından yararlanılmıştır. Nihayetinde reformların hayata geçmesiyle uzun dönemde karşılaşılabilecek sonuçlar iyi anlaşılamadığından; Bosna-Hersek'teki bölünmüş siyasi ve idari yapı, karar mekanizmasını kısa vadede işlevsiz hale getirerek AB reform sürecine ket vurmuştur. Bosna-Hersekli siyasi elitlerin birer veto noktası olmak konusundaki ısrarcı tavrı ise Sosyolojik Kurumsalcılık varsayımlarıyla; savaş öncesinde/sırasında paylaşılan milliyetçi değerlerin, kimlik ve kültürün savaş sonrasında da toplumun genelinde sürdürüldüğü için siyasi elitler tarafından yönetimde aynı değerlerin takip edilmesiyle açıklanmıştır.

Batı Balkan ülkelerinin her birine ayrı ayrı bakıldığında ise uzun vadede AB'nin bu ülkeler üzerindeki etkisi açıkça görülürken kısa vadede bu etkinin sınırlı olduğu ve sürecin yavaş ilerlediği görülmüştür. Bu bağlamda AB üyelik sürecine en yakın iki ülke olarak Sırbistan ve Karadağ'a yönelik uyum baskısının sonuç vermeye başladığı ve AB'nin bu ülkeler üzerinde diğerlerinden daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir. Uyum sürecinde, Karadağ'da Sırbistan'a göre daha fazla ilerlemenin görülürken her iki ülke de reform alanlarının çoğunda iyi; bir kısmında orta seviyededir. Entegrasyon süreci yavaş ilerlese de AB, uzun vadede bu iki ülkenin ABleşmesinde; özellikle bölgesel entegrasyon, ikili ilişkiler, ekonomik reform alanlarında etkili olmuştur. AB'nin yeni uyum perspektifiyle entegrasyon süreci hız kazanan Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ise, reform alanlarının bir kısmında iyi; bir kısmında da orta seviyede ilerlemelerin görüldüğü ülkelerdir. Bu

lkeler ABleşme sürecinin nispeten Sırbistan ve Karadağ'dan yavaş ilerlediği, AB etkisinin kısa vadede daha sınırlı olduğu iki ülke olarak tespit edilmiştir. Kosova ise bu sürecin başında olduğundan ve henüz AB ye ve aday ülkelerinin bir kısmı tarafından tanınmadığından diğer Batı Balkan ülkelerine göre ABleşmenin oldukça erken aşamasındadır.

Neticede çalışmanın en temel bulgusu, savaş sonrası g durumda bulunan Batı Balkan lkelerinin entegrasyon süreci kapsamında, barış ve (belirli bir seviyede) istikrara kavuşmasını sağlayarak AB'nin bu ülkeler üzerinde etkili olduğunun tespiti olmuştur. Savaş sürecinde ve hemen sonrasında bölgede etkili olan aktör olarak ABD'nin zamanla yerini AB'ye bırakmasıyla AB bölgede etkili olmaya başlamıştır. Nitekim AB'nin bölgeye yönelik öncelikli amacının, bölge üzerindeki etkinliğini artırmak ve bölgede barış ve istikrarı sağlamak olduğu düşünüldüğünde söz konusu gelişmeleri azımsamak mümkün değildir. Diğer taraftan, süreç içerisinde Batı Balkan lkelerinin eski komünist rejimlerden kurtulmaya başladığı ve serbest piyasa ekonomisine geçtiği grlmştir. Ancak bu ülkelerin gerek ekonomik gerekse siyasi alanda eski rejimin etkilerinden tamamen kurtulduğunu iddia etmek mümkün değildir. Yine de bölgesel barış ve istikrar için AB öncülüğünde ikili ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla önemli adımların (Prespa Anlaşması, Ohri ereve Anlaşması, Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleştirilme süreci vb.) atıldığı görülmektedir. Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise Batı Balkan lkelerinde (zellikle de Bosna-Hersek'te) görülen uyum boşluklarının, uyumsuzluk sebeplerinin ortadan kaldırılmasında sürecin oldukça yavaş ilerlediği bu sebeple AB'nin bölge üzerinde kısa vadede sınırlı bir etkisinin olduğudur. Bu durum ülkeden ülkeye farklılık gösterse de genel anlamda AB ilerleme raporlarında görülen olumsuz yargıların sebebini ortaya koymaktadır. Son olarak çalışmanın önemli bir diğer bulgusu, ekonomi alanındaki bölgesel ve devletler bazında kaydedilen ilerlemede AB'nin en büyük paya sahip olan aktör olarak açık bir etkisinin olduğudur.

Daha önce de bahsedildiği üzere AB'nin dış politikasında etkin bir araç olarak kullandığı entegrasyon politikası ve komşuluk ilişkileri Avrupa Birliği literatüründe tartışılagelen temel meseleler olmuştur. Bu bağlamda ye devletlerin entegrasyon sürecini, birbirleriyle olan ilişkilerini içeren birçok çalışma mevcuttur. Benzer şekilde, Doğu Avrupa lkelerinin entegrasyon süreci ve AB ile bu ülkelerin ikili ilişkilerine dair yapılmış önemli sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. ABleşme konseptinin ve Yeni Kurumsalcılık teorisinin araştırma tasarımında kullanıldığı çalışmalara nispeten daha az sıklıkta rastlanılırken, AB'nin Batı Balkanlar genişlemesi literatürde yeni yeni kendine yer bulmaya başlamıştır. Detaylarına bakıldığında literatürde önemli bir yer kaplayan mevcut ye ve Doğu Avrupa lkelerinin entegrasyon sürecinin çoğunlukla sosyal öğrenme yoluyla ilerleyen bir süreç olduğunu gösteren çalışmalara rastlanılmıştır. Ancak bu çalışmada, literatürde daha nadir rastlanılan ABleşmenin dikey boyutu olan yukarıdan aşağıya süreç yaklaşımıyla, AB'nin doğrudan Batı Balkanları dönüştürme hedefi incelenmiştir.

ABleşmenin doğrudan mekanizmasının Bosna-Hersek vakasında söz konusu olduğu, bariz bir şekilde resmi kurumların varlığıyla (OHR) ortadayken; çalışma boyunca ABleşme konseptinin koşulluk mekanizması Rasyonel Seçim Kurumsalcılığıyla bütünleştirilerek açıklanmak istenmiştir. Bu kapsamda bu çalışma, AB'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik alanda uyum boşluğunun tespiti ve uyum baskısı ile Batı Balkan ülkeleri üzerinde doğrudan etkili olduğunu olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon sürecini, tarihini ve AB ile olan ilişkilerini inceleyen çalışmalara sıkça rastlanılsa da doğrudan AB'nin bu ülkeler üzerindeki etkisini içeren çalışmalar nispeten literatürde bir boşluk oluşturmaktadır. Bu boşluğu kapatmayı, ABleşme konsepti ve Yeni Kurumsalcılık teorisine veri sunmayı amaçlayarak; bu çalışma ile entegrasyon sürecinin hız kazanmasıyla literatürde dikkatleri çekmeye başlayan Batı Balkan ülkeleri üzerindeki AB etkisini sorgulanmış, Bosna-Hersek üzerindeki AB'nin dönüştürücü kapasitesi irdelenmiştir. Bunlara ek olarak bu çalışmada ABleşme konseptiyle Yeni Kurumsalcılık Teorilerinin; Tarihsel Kurumsalcılık, Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı ve kısmen de Sosyolojik Kurumsalcılık varyasyonları bütünleştirilerek araştırma tasarımı oluşturulmuştur. Tercih edilen bu yaklaşım, diğer Batı Balkan ülkelerinin entegrasyon sürecinin analizinde de kullanılabileceğinden bu çalışma; gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunabilecektir.

Çalışmada karşılaşılan zorluklara baktığımızda daha önce de belirtildiği üzere bu çalışma Batı Balkan ülkelerinin her biri üzerindeki AB etkisini detaylı olarak incelemeyi. Dolayısıyla bu çalışmada yalnızca temsili bir vaka olarak Bosna-Hersek üzerindeki AB etkisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Diğer taraftan veri toplama sürecinde genel anlamda dil engeline rastlanmasa da yerel diller araştırmacı tarafından bilinmediğinden yerel dillerde yapılan araştırmalara ve resmi verilere erişmek mümkün olmamıştır. Son olarak bu çalışma finansal açıdan desteklenmemiştir ve pandemi koşullarında yürütülmüştür. Bu sebeple saha çalışma, anket veya röportaj gibi yöntemlere başvurma mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Afşar, Önder A. (2017), “Rasyonel Kurumsalcılık ve Sosyolojik Kurumsalcılık Açısından Avrupalılaşma Yaklaşımı”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17, 65-84.
- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (09.04.2021), “Demography and Social Statistics: Labour Force Survey, IV quarter 2020”, http://www.bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/LAB_00_2020_Q4_1_BS.pdf (15.04.2021).
- Aggestam, Lisbeth ve Bicchi, Federica (2019), “New Directions in EU Foreign Policy Governance: Crossloading, Leadership and Informal Groupings”, **Journal of Common Market Studies**, 57(4), 1-18.
- Akçay, Ekrem Y. (2017), “AB Entegrasyon Sürecinde Potansiyel Aday Olarak Bosna-Hersek”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(1), 50-64.
- Alasuutari, Pertti (2015), “The Discursive Side of New Institutionalism”, **Cultural Sociology**, 9(2), 162-184.
- Anastasakis, Othon (2005), “The Europeanization of the Balkans”, **Brown Journal of World Affairs**, 12(1), 77-88.
- Anderson, Claire (2010), “Presenting and Evaluating Qualitative Research”, **American Journal of Pharmaceutical Education**, 74 (8), 1-7.
- Arikan, Harun (2009), “The European Union Policy towards the Balkan States in the Post-Cold War Era”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 24-31.
- Arvanitopoulos, Constantine ve Tzifakis, Nikolaos (2008), “Implementing Reforms in Bosnia and Herzegovina: The Challenge of the Constitutional Process”, **European View**, 7(1), 15–22.
- Awesti, Anil (2007), “The European Union, New Institutionalism and Types of Multi-Level Governance”, **Political Perspectives**, 2(8), 1-23.
- Avbelj, Matej ve Cernic, Jernej L. (2007), “The Conundrum of the Piran Bay: Slovenia v. Croatia - The Case of Maritime Delimitation”, **Journal of International Law & Policy**, 6(1), 1-19.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (2009), “Case of Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06)”, <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html> (27.03.2021).
- _____ (2014), “Case of Zornic v. Bosnia and Herzegovina (Application no. 3681/06)”, https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a (28.03.2021).

-
- _____ (2016), “Case of Pilav V. Bosnia And Herzegovina (Application no. 41939/07)”, <https://ednoopstestvo.vlada.mk/wp-content/uploads/2021/01/Pilav-v-Bosnia-and-Herzegovina-Application-no.4193907.pdf> (28.03.2021).
-
- _____ (2019), “Case of Baralija V. Bosnia And Herzegovina (Application no. 30100/18)”, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-197215%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-197215%22]}) (28.03.2021).
- Babuna, Ayşe (2014), “European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy”, **Perceptions**, 19(2), 1-32.
- Bache, Ian (2008), “Europeanization and Multi-level Governance: Empirical Findings and Conceptual Challenges” **ARENA Working Papers**, 16, 1-31.
- Bache, Ian vd. (2011), “Europeanization and Multi-Level Governance in South-East Europe: The Domestic Impact of EU Cohesion Policy and Pre-Accession Aid”, **Journal of European Public Policy**, 18(1), 122-141.
- Bahtic-Kunrath, Birgit (2011), “Of Veto Players and Entity-Voting: Institutional Gridlock in the Bosnian Reform Process”, **Nationalities Papers**, 39(6), 899–923.
- Balasan, Andrei C. ve Maha, Andreea (2013), “Rational Choice Institutionalism And The European Neighbourhood Policy”, **CES Working Papers**, 5(3), 323-329.
- Balkir, Canan vd. (2013), “Europeanisation and Dynamics of Continuity and Change: Domestic Political Economies in the ‘Southern Periphery’”, **South European Society and Politics**, 18(2), 121-137.
- Bandov, Goran ve Kolman H., Nikolina (2018), “Research on Europeanization in Literature: From the Top-down Approach to Europeanization as a Multi-directional Process”, **Cadmus Journal**, 3(5), 134-144.
- Bannerman, Sara ve Haggart, Blayne (2015), “Historical Institutionalism in Communication Studies”, **Communication Theory**, 25, 1–22.
- Barbulescu, Iordan G. ve Troncota, Miruna (2013), “EU’s “Laboratory” in the Western Balkans. Experimenting Europeanization without Democratization. The Case of Bosnia and Herzegovina”, **Revista Española de Ciencia Política**, 31, 63-99.
- Bargiacchi, Paolo (2020), “The Revised Enlargement Methodology for the Western Balkans”, **Regional Law Review: Collection of Papers from the First International Scientific Conference**, 47-58, https://doi.org/10.18485/iup_rlr.2020.ch4.
- Barış, Serap (2018), “Bosna-Hersek Avrupa Birliği’nin Aday Ülkesi Olabilir mi? Ekonomik Kriterler Açısından Bir Değerlendirme”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, 53(3), 1139-1158.
- Barlovac, Bojana (27.10.2009), “Biljana Plavsic Arrives in Belgrade”, <https://balkaninsight.com/2009/10/27/biljana-plavsic-arrives-in-belgrade/> (13.04.2021).
- Bartlett, Will (2020), “International Assistance, Donor Interests, and State Capture in the Western Balkans”, **Journal of Contemporary European Studies**, <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1794801>.

- Bauer Michael W. vd. (2007), "Differential Europeanization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns", **Journal of European Integration**, 29(4), 405-423.
- Bavel, René van ve Dessart, François J. (2018), **JRC Science for Policy Report: The Case for Qualitative Methods in Behavioural Studies for EU Policy-making**, Publications Office of the European Union, Lüksemburg.
- Behram, Mirsad (23.12.2020), "Ethnic Parties Reassert Grip on Bosnia's Mostar at Landmark Election", <https://balkaninsight.com/2020/12/23/ethnic-parties-reassert-grip-on-bosnias-mostar-at-landmark-election/> (03.04.2021).
- Bell, Stephen (2011), "Do We Really Need a New 'Constructivist Institutionalism' to Explain Institutional Change?", **British Journal of Political Science**, 41(4), 883-906.
- _____ (2017), "Historical Institutionalism and New Dimensions of Agency: Bankers, Institutions and the 2008 Financial Crisis", **Political Studies**, 65(2), 1-16.
- Belloni, Roberto (2009), "European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects and Obstacles", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 11(3), 313-331.
- _____ (2016), "The European Union Blowback? Euroscepticism and its Consequences in the Western Balkans", **Journal of Intervention and Statebuilding**, 10(4), 530-547.
- _____ (2020), **The Rise and Fall of Peacebuilding in the Balkans**, Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Bennett, Andrew (2010), "Process Tracing and Causal Inference", Henry E. Brady ve David Collier (Ed.), **Rethinking Social Inquiry Diverse Tools, Shared Standards**, 2. Baskı içinde (207-219), Rowman & Littlefield Publishers, Plymouth.
- Bennett, Andrew ve George, Alexander L. (2005), **Case Studies and Theory Development in the Social Sciences**, MIT Press, Cambridge.
- Berg, Bruce L. (2001), **Qualitative Research Methods for the Social Sciences**, 4. Baskı, Pearson, Boston.
- Besimi, Fatmir (2016), "European Enlargement Challenges, Western Balkans and the way forward", **Journal of Contemporary Economic and Business Issues**, 3(2), 35-48.
- Beshku, Klodiana ve Mullisi, Orjana (2018), "The European Union as a Reforming Power in the Western Balkans: The Case of Albania", **Journal of Liberty and International Affairs**, 4(2), 40-53.
- Bevan, Alan A. ve Estrin, Saul (2004), "The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies", **Journal of Comparative Economics**, 32(4), 775-787.
- Bickerton, Christopher J. (2007), "The Perils of Performance: EU Foreign Policy and the Problem of Legitimization", **Perspectives**, 28, 24-42.
- Bieber, Florian (2005), "Local Institutional Engineering: A Tale of Two Cities, Mostar and Brčko", **International Peacekeeping**, 12(3), 420-433.
- _____ (2011a), "Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans", **Europe-Asia Studies**, 63(10), 1783-1802.

- _____ (2011b), "Introduction", **Europe-Asia Studies**, 63(10), 1775-1781, <https://doi.org/10.1080/09668136.2011.618677>.
- _____ (2018), "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans", **East European Politics**, 34(3), 337-354.
- _____ (2020), **The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans**, Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Birleşmiş Milletler (1995), "General Framework Agreement for Peace in Bosnia And Herzegovina", <https://peacemaker.un.org/bosniadaytonagreement95> (17.03.2021).
- Blagovcanin, Srdjan (2016), **The EU as state builder in the process of European integration - the case of Bosnia and Herzegovina**, Friedrich-Ebert-Stiftung, Saraybosna.
- Bomberg, Elizabeth ve Peterson, John (2000), "Policy Transfer and Europeanization: Passing the Heineken Test?", **Queen's Papers on Europeanization**, 2, 1-43.
- Boudon, Raymond (2003), "Beyond Rational Choice Theory", **Annual Review of Sociology**, 29(1), 1-21.
- Börzel, Tanja A. (1999), "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain", **Journal of Common Market Studies**, 37(4), 573-596.
- _____ (2002), "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, 40(2), 193-214.
- _____ (2003), "How the European Union Interacts with its Member States", **IHS Political Science Series**, 93, 1-31.
- _____ (2016), "Building Member States: How the EU Promotes Political Change in its New Members, Accession Candidates, and Eastern Neighbors" **Geopolitics, History, and International Relations**, 8(1), 76-112.
- Börzel, Tanja A ve Soylaltın, Diğdem (2012), "Europeanization in Turkey. Stretching a Concept to its Limits?", **Kolleg-Forschungsgruppe (KFG) Working Paper**, 36, 1-24.
- Börzel, Tanja A ve Risse, Thomas (2000), "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", **European Integration online Papers (EIoP)**, 4(15), 1-23.
- _____ (2003), "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe.", Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (Ed.), **The Politics of Europeanisation**, içinde (57-80), Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2006), "Europeanization: The Domestic Impact of European Union Politics", Knud Erik Jørgensen vd. (Ed.), **Handbook of European Union Politics**, içinde (483-506), The Cromwell Press, Wiltshire.
- _____ (2009), "The Transformative Power of Europe: The European Union and the Diffusion of Ideas", **Kolleg-Forschungsgruppe (KFG) Working Paper**, 1, 1-28.
- _____ (2012a), "From Europeanisation to Diffusion: Introduction", **West European Politics**, 35(1), 1-19.

- _____ (2012b), "When Europeanisation Meets Diffusion: Exploring New Territory", **West European Politics**, 35(1), 192-207.
- Brenton, Paul vd. (1999), "Economic Integration and FDI: An Empirical Analysis of Foreign Investment in the EU and in Central and Eastern Europe", **Empirica**, 26, 95–121.
- Brinton, Mary C. ve Nee, Victor (1999), "The New Institutionalism Sociology", **Contemporary Sociology**, 28(4), 17-45.
- Brljavac, Bedrudin (2011a), "Europeanisation of Bosnia and Herzegovina: European Union (Non) Actorness", **Marmara Journal of European Studies**, 19(2), 93-116.
- _____ (2011b), "Europeanisation Process of Bosnia and Herzegovina: Responsibility of the European Union?", **Balkanologie**, 13(1-2), 1-19.
- _____ (2011c), "Bosnia and Herzegovina between the Process of Nation Formation (NF) and the European Union (EU): Minority Groups as a Collateral Damage", **Ethnicity**, 5, 63-88.
- _____ (2012), "Assessing the European Criteria in Bosnia and Herzegovina: A Litmus Test for the European Union", **Journal of Comparative Politics**, 5(1), 4-23.
- Brusselmans, Isabelle (1998), "The · European Union in Bosnia and Herzegovina: Repairing, Reconstruction, Reconnecting", **European Commission - Directorate General**, <http://aei.pitt.edu/33628/4/A527.pdf> (19.03.2021).
- Brüggemann, Michael ve Kleinen-von Königslöw, Katharina (2007), "Let's Talk About Europe. Explaining Vertical and Horizontal Europeanization in the Quality Press", **TranState Working Papers**, 60, 1-34.
- Buller, Jim ve Gamble, Andrew (2002), "Conceptualising Europeanisation", **Public Policy and Administration**, 17(2), 4-24.
- Bulmer, Simon ve Lequesne, Chirstian (2002), "New Perspectives on EU-Member State Relationships", **SSRN Electronic Journal**, 1-25.
- Bulmer, Simon ve Burch, Martin (1998), "Organizing for Europe: Whitehall, the British State and European Union", **Public Administration**, 76, 601–628.
- Bulmer, Simon (2008), "Theorizing Europeanization", **Europeanization**, içinde (46-58), Palgrave Macmillan, Londra.
- Capoccia, Giovanni ve Kelemen, R. Daniel (2007), "The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism", **World Politics**, 59(3), 341-369.
- Caporaso, James (2007), "The Three Worlds of Regional Integration Theory", Paolo R. Graziano ve Maarten Peter Vink (Ed.), **Europeanization: New Research Agendas**, içinde (23-34), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Cibangu, Sylvain (2012), "Qualitative Research: The Toolkit of Theories in the Social Sciences," Asuncion Lopez-Varela Azcarate (Ed.), **Theoretical and Methodological Approaches to Social Sciences and Knowledge Management**, IntechOpen, Londra.

- Checkel, Jeffrey T. (2001), "The Europeanization of Citizenship?", Maria Green Cowles (Ed.), **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, *içinde* (180-197), Cornell University Press, New York.
- _____ (2005), "International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework", **International Organization**, 59(4), 801-826.
- _____ (2006), "Tracing Causal Mechanisms", **International Studies Review**, 8(2), 362-70.
- Clark, Julian ve Jones, Alun (2008), "The Spatialities of Europeanisation: Territory, Government and Power in 'Europe'", **Transactions of the Institute of British Geographers**, 33, 300-318.
- Commission of the European Communities (2003), "Report from the Commission to the Council on the preparedness of Bosnia and Herzegovina to negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union", <https://op.europa.eu/s/oUKy> (10.04.2021).
- Council of the European Union (1999), "Conclusions on the Development of a Comprehensive Policy Based on the Commission Communication on 'The Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe'", https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/09008.EN9.htm (18.02.2021).
- _____ (2001), "Europe: Security in the Twenty-First Century - The Olof Palme Memorial Lecture", https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/discours/ACF332.htm (19.03.2020).
- _____ (2019), "Council Conclusions on Commission Opinion on Bosnia and Herzegovina's Application for Membership of the European Union", <https://www.consilium.europa.eu/media/41692/bih-st14954-en19.pdf> (13.04.2021).
- _____ (2020), "Zagreb Declaration, 6 May 2020", <https://www.consilium.europa.eu/media/43776/zagreb-declaration-en-06052020.pdf> (25.02.2021).
- Crasnow, Sharon (2012), "The Role of Case Study Research in Political Science: Evidence for Causal Claims", **Philosophy of Science**, 79(5), 655-666.
- Crepaz, Katharina (2014), "The Impact of Europeanization on Minority Communities in "Old" Member States: Italy and France", **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, 13(3), 73-93.
- Crouch, Graeme (2018), "New Ways of Influence: 'Horizontal' Europeanization in Southeast Europe", Michał Matlak vd. (Ed.), **Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in The European Union**, *içinde* (38-54), Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Italy.

- Csaky, Zselyke (2020), "Nations in Transit 2020: Dropping the Democratic Facade", Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2020/dropping-democratic-facade> (08.03.2021).
- Çavuşoğlu, Mevlüt ve Sası, Kimmo (2006), "Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina", Parliamentary Assembly, <https://pace.coe.int/en/files/11406> (26.03.2021).
- Dahlman, Carl ve Toal, Gerard (2006), "Bosnia's Third Space? Nationalist Separatism and International Supervision in Bosnia's Brčko District", **Geopolitics**, 11(4), 651-675.
- Damjanovski, Ivan vd. (2020), "Predictors of Euroscepticism in six Western Balkan Countries", **Southeast European and Black Sea Studies**, 20(2), 327-348.
- Decaro, Carmela ve Piazza, Francesca (2016), "Framing Dayton Agreements: Introductory Remarks", Ludovica Benedizione ve Valentina Rita Scotti (Ed.), **Proceedings of the Conference Twenty years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina**, içinde (13-21), LUISS University Press, Roma.
- Delegation of the European Union to Bosnia and Herzegovina & European Union Special Representative in Bosnia and Herzegovina (2011), "Commissioner Štefan Füle to open EU-BiH SAA Structured Dialogue on Justice on 6 June", <http://europa.ba/?p=20048> (10.04.2021).
- Demetropoulou, Leeda (2001), "The Europeanisation of the Balkans: EU Membership Aspiration and Domestic Transformation in South Eastern Europe", David Phinnemore ve Peter Siania-Davies (Ed.), **Proceedings of the South-Eastern Europe and EU Enlargement Conference**, içinde (178-200), Cluj – Napoca.
- Demirtaş, Birgül (2018), "Ab'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar Ve Başarılmayanlar", Çağrı Erhan vd. (Ed.), **Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı**, içinde (179-210) Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Dey, Ian (2005), **Qualitative Data Analysis: A User-friendly Guide for Social Scientists**, Routledge Taylor & Francis, Londra.
- Diamandouros, Nikiforos P. (1994), **Cultural Dualism and Political Change in Post-Authoritarian Greece**, Estudios-Working Papers 50, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, Madrid.
- Dicosola, Maria (2016), "Ethnic Federalism and Political Rights of the Others in Bosnia and Herzegovina", Ludovica Benedizione ve Valentina Rita Scotti (Ed.), **Proceedings of the Conference Twenty years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina**, içinde (95-113), LUISS University Press, Roma.
- Diez, Thomas ve Wiener, Antje (2018), "Introducing the Mosaic of Integration Theory", **KFG Working Paper Series**, 88, 1-32.
- DiMaggio, Paul J. ve Powell, Walter W. (Ed.) (1991), **The New Institutionalism in Organizational Analysis**, içinde (1-38), University of Chicago Press, Chicago.

- Dyson, Kenneth ve Goetz, Klaus H. (Ed.) (2003), "Living with Europe: Power, Constraint and Contestation", **Germany, Europe and the Politics of Constraint**, içinde (3-36), Oxford University Press, Oxford.
- Džankić, Jelena ve Keil Soeren (2019), "The Europeanisation of Contested States: Comparing Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro", Jelena Džankić vd. (Ed.), **The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?**, içinde (181-206), Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Džankić, Jelena vd. (Ed.) (2019), "Introduction: The Europeanisation of the Western Balkans", **The Europeanisation of the Western Balkans A Failure of EU Conditionality?**, içinde (1-15), Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre
- Elman, Colin vd. (2016), "Case Study Research: Putting the Quant Into the Qual", **Sociological Methods & Research**, 45(3), 375-391.
- Eckstein, Harry (2000), "Case Study and Theory in Political Science", Roger Gomm vd. (Ed.), **Case Study Method: Key Issues, Key Texts**, içinde (119-164), SAGE Publications, Londra.
- Emerson, Michael ve Noutcheva, Gergana (2018), "Political and Economic Governance in the Balkans and Eastern Europe Compared", **Centre for European Policy Studies**, https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/07/Balkan_DCFTA_CEPS_WD_Emerson_Noutcheva.pdf (22.02.2021)
- Epstein, Rachel A. ve Sedelmeier, Ulrich (2008), "Beyond Conditionality: International Institutions in Postcommunist Europe after Enlargement", **Journal of European Public Policy**, 15(6), 795–805.
- Ehrhart, Hans-Georg (1999), "Prevention and Regional Security: The Royaumont Process and the Stabilization of South-Eastern Europe", **Yearbook on the Organization for Security and Cooperation in Europe**, 327 – 346.
- Escartin, Adrià R. (2020), "Populist Challenges to EU Foreign Policy in the Southern Neighbourhood: an Informal and Illiberal Europeanisation?", **Journal of European Public Policy**, 27(8), 1195-1214.
- Estrin, Saul ve Uvalic, Milica (2014), "FDI into Transition Economies: Are the Balkans different?", **Economics of Transition**, 22(2), 281–312.
- _____ (2016), "Foreign direct investment in the Western Balkans: What Role has it Played during Transition?", **Comparative Economic Studies**, 58, 455–483.
- EU Info Centre in BiH (t.y.), "Briefly about the European Union", <https://euinfo.ba/en/about-the-european-union/> (19.03.2021).
- European Commission (t.y.), "Chapters of the Acquis", https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en (21.02.2021).
- _____ (t.y.), "How IPA Works", https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/ipa/how/ (27.02.2021).

- _____ (t.y.), “Overview - Instrument for Pre-accession Assistance”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en (27.02.2021).
- _____ (t.y.), “CARDS”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/cards_en (11.03.2021).
- _____ (t.y.), “Countries and regions Western Balkans” <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/> (09.04.2021).
- _____ (2002), “2409th Council meeting - GENERAL AFFAIRS - Brussels, 18/19 February 2002”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_30 (24.03.2021).
- _____ (2003a), “Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency Conclusions”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3 (22.02.2021).
- _____ (2003b), “Commission proposes to extend participation in tenders under PHARE, ISPA and SAPARD programmes to the Western Balkans”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_1735 (27.02.2021).
- _____ (2012a), “Štefan Füle European Commissioner for Enlargement and European Neighbourhood Opening speech at the launching of the High Level Accession Dialogue with Bosnia and Herzegovina High Level Accession Dialogue/Brussels 27 June 2012”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_12_503 (28.03.2021).
- _____ (2012b), “Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf (13.04.2021).
- _____ (2013), “EU-BiH: After the 3rd round of High Level Dialogue on Accession Process”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_13_874 (29.03.2021).
- _____ (2014a), “Bosnia-Herzegovina - EU: Deep Disappointment on Sejdić-Finci Implementation”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_14_117 (28.03.2021).
- _____ (2014b), “Bosnia and Herzegovina Progress Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-bosnia-and-herzegovina-progress-report_en.pdf (28.03.2021).
- _____ (2018a), “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the

Western Balkans”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf (22.02.2021).

(2018b), “EU-Western Balkans Economic Relations – Investing in People, Infrastructures and Reforms”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economic-relations_en.pdf (11.03.2021).

(2019), “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 2019 Communication on EU Enlargement Policy”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-communication-on-eu-enlargement-policy_en.pdf (22.02.2021).

(2020a), “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 2020 Communication on EU enlargement policy”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20201006-communication-on-eu-enlargement-policy_en.pdf (22.02.2021).

(2020b), “Commission Staff Working Document: Albania 2020 Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/albania_report_2020.pdf (23.02.2021).

(2020c), “Commission Staff Working Document: Montenegro 2020 Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/montenegro_report_2020.pdf (23.02.2021).

(2020d), “Commission Staff Working Document: North Macedonia 2020 Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/north_macedonia_report_2020.pdf (23.02.2021).

(2020e), “Commission Staff Working Document: Serbia 2020 Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/serbia_report_2020.pdf (23.02.2020).

(2020f), “Commission Staff Working Document: Kosovo* 2020 Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/default/files/kosovo_report_2020.pdf (23.02.2020).

(2020g), “Western Balkans Summit in Sofia: Important Steps Taken to Advance Regional Cooperation to Boost Socio-Economic Recovery and Convergence with the EU”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2051 (25.02.2020).

(2020h), “Remarks by Commissioner Olivér Várhelyi at the Press Conference on the Revised Enlargement Methodology”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_208 (01.03.2021).

(2020i), “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Enhancing the Accession Process - A Credible EU Perspective for the Western

Balkans, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0057&from=EN> (01.03.2021).

(2020j), “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: An Economic and Investment Plan for the Western Balkans”, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/uploads/Communication%20on%20an%20Economic%20and%20Investment%20Plan%20for%20the%20Western%20Balkans_0.pdf (11.03.2021).

(2020k), “Commissioner Várhelyi at The Legacy of Peace – 25 Years of the Dayton-Paris Peace Agreement”, https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/varhelyi/announcements/commissioner-varhelyi-legacy-peace-25-years-dayton-paris-peace-agreement_en (22.03.2021).

(2020l), “European Union, Trade in goods with Western Balkans 6”, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_western-balkans-6_en.pdf (09.04.2021).

(2020m), “European Union, Trade in goods with Bosnia-Herzegovina”, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_bosnia-herzegovina_en.pdf (09.04.2021).

(2020n), “Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2020 Report Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2020 Communication on EU Enlargement Policy”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf (13.04.2021).

European Council in Copenhagen (1993), “Conclusions of the Presidency”, https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (21.02.2021).

European Council (2018), “Sofia declaration of the EU-Western Balkans summit, 17 May 2018”, https://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf (25.02.2021).

(2020), “The Western Balkans”, **Fact Sheets on the European Union**, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf (21.02.2021).

European External Action Service (2012), “European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina (EUPM)”, https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eupm-bih/pdf/25062012_factsheet_eupm-bih_en.pdf (04.04.2021).

European Parliament (2000), “Santa Maria Da Feira European Council 19 and 20 June 2000: Conclusions of the Presidency”, https://www.europarl.europa.eu/summits/fei1_en.htm (16.04.2021).

- European Western Balkans (06.08.2019), "Serbia the only WB country with more trust in the government than in the EU", <https://europeanwesternbalkans.com/2019/08/06/serbia-the-only-wb-country-with-more-trust-in-the-government-than-in-the-eu/> (08.03.2021).
- Exadaktylos, Theofanis ve Radaelli, Claudio M. (2009), "Research Design in European Studies: The Case of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, 47(3), 507-530.
- _____ (2010), "New Directions in Europeanization Research", Michelle Egan vd. (Ed.), **Research Agendas in EU Studies**, içinde (189-215) Palgrave Macmillan, Londra.
- Fearon, James D. (1991), "Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science", **World Politics**, 43(2), 169-195.
- Featherstone, Kevin (2003), "Introduction: In the Name of 'Europe'", Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (Ed.), **The Politics of Europeanization**, içinde (3-26) Oxford University Press, Oxford.
- Featherstone, Kevin ve Kazamias, George (2000), "Introduction: Southern Europe and the Process of 'Europeanization'", **South European Society and Politics**, 5(2), 1-24.
- Featherstone, Kevin vd. (2012), "Conceptualising the Lisbon Strategy: Europeanization and Varieties of Capitalism", Paul Copeland ve Dimitris Papadimitriou (Ed.), **The EU's Lisbon Strategy: Evaluating Success, Understanding Failure**, Palgrave Macmillan, Londra.
- Featherstone, Kevin ve Papadimitriou, Dimitris (Ed.) (2008), **The Limits of Europeanization. Reform Capacity and Policy Conflict in Greece**, Palgrave, Londra.
- Fioretos, Orfeo (2011), "Historical Institutionalism in International Relations", **International Organization**, 65, 367-399.
- Fioretos, Orfeo vd. (Ed.) (2016), "Introduction: Historical Institutionalism in Political Science", **The Oxford Handbook of Historical Institutionalism**, Oxford University Press, Londra.
- Flessenkemper, Tobias (2019), "European Union Approaches to Police and Human Rights in the Western Balkans", **The International Journal of Human Rights**, 23(4), 454-475.
- Flockhart, Trine (2008), "The Europeanization of Europe: The transfer of norms to Europe, in Europe and from Europe", **Danish Institute for International Studies Working Paper**, 7, 1-37.
- _____ (2010), "Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms across Time and Space", **Journal of Common Market Studies**, 48(4), 787-810.
- Friis, Lykke ve Murphy, Anna (2000) "'Turbo-charged Negotiations': the EU and the Stability Pact for South Eastern Europe", **Journal of European Public Policy**, 7(5), 767-786.
- Freedom House (t.y.), "Countries and Territories", <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> (10.03.2021).
- _____ (2020), "Bosnia and Herzegovina: Freedom in the World 2020 Country Report", <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020> (10.04.2021).

- From, Johan (2002), "Decision-Making in a Complex Environment: A Sociological Institutional Analysis of Competition Policy Decision-Making in the European Commission", **Journal of European Public Policy**, 9(2), 219-237.
- Gagro, Sandra F. (2014), "The Responsibility to Protect (R2P) Doctrine", **International Journal of Social Sciences**, 3(1), 61-77.
- Gerring, John (2004), "What Is a Case Study and What Is It Good for?", **The American Political Science Review**, 98(2), 341-354.
- _____ (2007a), **Case Study Research: Principles and Practices**, Cambridge University Press, New York.
- _____ (2007b), "Is There a (Viable) Crucial-Case Method?", **Comparative Political Studies**, 40(3), 231-253
- Gippert, Birte J. (2018), "The Interaction between Local and International Power in EU Police Reform in Bosnia and Herzegovina", **Contemporary Security Policy**, 39(1), 51-71.
- Good, Carter V. (1942), "The Sequence of Steps in Case Study and Case Work", **Educational Research Bulletin**, 21(6), 161-171.
- Gordon, Claire (2009), "The Stabilization and Association Process in the Western Balkans: An Effective Instrument of Post-conflict Management?", **Ethnopolitics**, 8(3-4), 325-340.
- Grabbe, Heather (2014), "Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", **Journal of Common Market Studies**, 52, 40-56.
- Graziano, Paolo R. ve Vink, Maarten P. (Ed.) (2007), **Europeanization: New Research Agendas**, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- _____ (2013), "Europeanization: Concept, Theory, and Methods", Christian Lequesne ve Simon Bulmer (Ed.), **The Member States of the European Union**, 2nd edition içinde (31-53), Oxford University Press, Oxford.
- Gromes, Thorsten (2009), "The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina", **European Integration**, 31(4), 431-447.
- Halili, Zenun (2020), "Justice Reform or Facade Reform: The Case of the Western Balkans", **Politics in Central Europe**, 16(2), 479-497.
- Hall, Peter A. ve Taylor, Rosemary C. R. (1996), "Political Science and the Three New Institutionalism", **Political Studies**, 44, 936-957.
- Hang, Nguyen Thi Thuy (2011), "Europeanization: Simply A Top-Down Process?", **Marmara Journal Of European Studies**, 19(1), 135-151.
- Hanson-Green, Monica (2020), **Srebrenica Genocide Denial Report 2020**, The Srebrenica Memorial, Srebrenitsa.
- Haughton, Tim (2007), "When Does the EU Make a Difference? Conditionality and the Accession Process in Central and Eastern Europe", **Political Studies Review**, 5(2), 233-246.
- Haverland, Markus (2006), "Does the EU Cause Domestic Developments? Improving Case Selection in Europeanisation Research", **West European Politics**, 29(1), 134 – 146.

- Hay, Colin (2008), "From Historical to Constructivist Institutionalism", Sarah A. Binder vd. (Ed.), **Constructivist Institutionalism**, The Oxford Handbook of Political Institutions, Oxford.
- Hays, Don ve Crosby, Jason (2006), "From Dayton to Brussels: Constitutional Preparations for Bosnia's EU Accession", **US Institute of Peace**, 175, 1-12.
- Hendrickson, Noel (2008), **Counterfactual Reasoning: A Basic Guide for Analysts, Strategists, and Decision Makers: The Proteus Monograph Series**, 2(5), CreateSpace Independent Publishing Platform, Kaliforniya.
- Hellman, Joel ve Kaufmann, Daniel (2001), "Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies" **Finance and Development, Quarterly magazine of International Monetary Fund**, 38(3), <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/hellman.htm> p 2 (09.04.2021).
- Héritier, Adrienne (1996), "The accommodation of Diversity in European Policy-making and its Outcomes: Regulatory Policy as a Patchwork", **Journal of European Public Policy**, 3(2), 149-167.
- Hlepas, Nikolaos K. (2020), "Checking the Mechanics of Europeanization in a Centralist State: The Case of Greece", **Regional & Federal Studies**, 30(2), 243-261.
- Holland, Paul W. (1986), "Statistics and Causal Inference", **Journal of the American Statistical Association**, 81(396), 945- 960.
- Howell, Kerry E. (2002), "Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing Methodologies", **ESRC Seminar Series / UACES Study Group on the Europeanization of British Politics**, 1-27.
- _____ (2004), "Up-loading, Downloading and European Integration: Assessing the Europeanization of UK Financial Services Regulation", **Journal of Banking Regulation**, 6(1), 53-68.
- Hoxhaj, Andi (2020), "The EU Rule of Law Initiative Towards the Western Balkans", **Hague Journal on the Rule of Law**, <https://doi.org/10.1007/s40803-020-00148-w>
- Human Rights Watch (1995), "The Fall of Srebrenica and the Failure of UN Peacekeeping: Bosnia and Herzegovina", **Human Rights Watch Publications**, 7(13), 1-80.
- Imeri, Shkelzen ve Sako, Marsela (2016), "Western Balkan Integration to EU", **Mediterranean Journal of Social Sciences**, 7(3), 164-168.
- Immergut, Ellen M. (1998), "The Theoretical Core of the New Institutionalism", **Politics and Society**, 26(1), 5-34.
- _____ (2006), "Historical-Institutionalism in Political Science and the Problem of Change", Andreas Wimmer ve Reinhart Kössler (Ed.), **Understanding Change Models, Methodologies and Metaphors**, içinde (237-259) Palgrave Macmillan, Londra. https://doi.org/10.1057/9780230524644_17.
- Institute for War and Peace Reporting (2005), "The European Journey", <https://iwpr.net/global-voices/european-journey> (22.03.2021).

- International Crisis Group (2005), "Bosnia's Stalled Police Reform: No Progress, No EU", **ICG Europe Report**, 164, 1-18.
- International Monetary Fund (2021), "IMF Executive Board 2020 Article IV Consultation with Bosnia and Herzegovina", <https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/02/26/pr2151-bosnia-and-herzegovina-imf-executive-board-2020-article-iv-consultation> (06.04.2021).
- Jenson, Jane ve Merand, Frederic (2010), "Sociology, institutionalism and the European Union", **Comparative European Politics**, 8(1), 74-92.
- Jocher, Katharine (1928), "The Case Method in Social Research", **Social Forces**, 7(2), 203-211.
- Judah, Tim (07.02.2014), "Bosnian protests: A Balkan Spring?", BBC News, <https://www.bbc.com/news/world-europe-26093160> (16.04.2021).
- Jukic, Elvira M. (23.01.2012), "Bosnian Serbs Seek End to State Court, Prosecutor", Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2012/01/23/bosnian-serbs-will-ask-end-of-state-level-court-and-prosecutor/> (10.04.2021).
- _____ (02.09.2013), "Bosnian Serbs Welcome Home Freed Wartime Politician", <https://balkaninsight.com/2013/09/02/pale-prepares-to-welcome-momcilo-krajisnik/> (13.04.2021).
- Juncos, Ana E. (2011), "Europeanization by Decree? The Case of Police Reform in Bosnia", **Journal of Common Market Studies**, 49(2), 367-389.
- _____ (2012), "Member State-building Versus Peacebuilding: The Contradictions of EU State-building in Bosnia and Herzegovina", **East European Politics**, 28(1), 58-75.
- Kacarska, Simonida (2019), "The Europeanisation of Minority Policies in the Western Balkans", Jelena Džankić vd. (Ed.), **The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?**, içinde (111-133), Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Kalkan, Erol (2021), "Europeanisation in the Non-European Union Countries and the Foreign and Security Policies of the Associated States", **NOVUS ORBIS Journal of Politics and International Relations**, 3(1), 79-91.
- Kalu Agwu, Felicity ve Bwalya, Jack C. (2017), "What Makes Qualitative Research Good Research? An Exploratory Analysis of Critical Elements", **International Journal of Social Science Research**, 5(2), 43-56.
- Karataş, Zeki (2017), "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", **Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 70-86.
- Karluk, Rıdvan (2014), "Avrupa Birliği'nin Balkanlara Genişlemesi: Balkan Ülkelerine Üyelik Perspektifi", **International Conference on Eurasian Economies 2014**, <http://avekon.org/papers/1163.pdf> (15.04.2021).
- Keil, Soeren (2013), "Europeanization, State-building and Democratization in the Western Balkans", **The Journal of Nationalism and Ethnicity**, 41(3), 343-353.
- _____ (2018), "The Business of State Capture and the Rise of Authoritarianism in Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia", **Southeastern Europe**, 42(1), 59-82.

- Kelley, Judith (2004), "International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions", **International Organization**, 58(3), 425-457.
- Ker-Lindsay, James vd. (2017), "The National Politics of EU Enlargement in the Western Balkans", **Southeast European and Black Sea Studies**, 17(4), 511-522.
- King, Gary vd. (Ed.) (1994), "Causality and Causal Inference", **Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research**, içinde (75-114), Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kmezić, Marko (2015), "The Western Balkans and EU Enlargement: Lessons Learned, Ways Forward and Prospects Ahead", **European Parliament Think Tank**, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/534999/EXPO_IDA\(2015\)534999_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/534999/EXPO_IDA(2015)534999_EN.pdf) (22.02.2021).
- _____ (2020), "Rule of Law and Democracy in the Western Balkans: Addressing the Gap between Policies and Practice", **Southeast European and Black Sea Studies**, 20(1), 183-198.
- Kmezić, Marko ve Bieber, Florian (Ed.) (2017), **The Crisis of Democracy in the Western Balkans. An Anatomy of Stabilitocracy and the Limits of EU Democracy Promotion**, Balkans in Europe Policy Advisory Group, Belgrad.
- Knill, Christoph ve Lehmkuhl, Dirk (1999), "How Europe Matters: Different Mechanisms of Europeanization", **European Integration online Papers**, 3(7), 1-33.
- _____ (2002), "The National Impact of EU Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms", **European Journal of Political Research**, 41(2), 255-280.
- Kodaman, Timuçin ve Baş, Numan (2017), "Batı Balkanlar'da Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmayı Sağlayan Siyasal Mekanizmalar", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4(1), 45-65.
- Koneska, Cvete (2019), "Ethnicisation vs. Europeanisation: Promoting Good Governance in Divided States", Jelena Džankić vd. (Ed.), **The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?**, içinde (135-157), Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Kovacevic, Danijel (15.07.2020), "Srebrenica Genocide Resolution Presented to US House of Representatives", Balkan Transitional Justice, <https://balkaninsight.com/2020/07/15/srebrenica-genocide-resolution-presented-to-us-house-of-representatives/> (31.03.2021).
- _____ (01.06.2021), "Top Bosnian Judicial Official Faces Disciplinary Probe", Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2019/06/01/top-bosnian-judicial-official-faces-disciplinary-probe/> (10.04.2021).
- Kulenovic, Nedim ve Hasic, Jasmic (2016), "The Influences of Dayton Agreement on Institutions: Legislatures in Bosnia and Herzegovina", Ludovica Benedizione ve Valentina Rita Scotti (Ed.), **Proceedings of the Conference Twenty years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina**, içinde (61-81), LUISS University Press, Roma.

- Kyris, George (2014), "A Model of 'Contested' Europeanization: The European Union and the Turkish-Cypriot Administration", **Comparative European Politics**, 12(2), 160–183.
- Ladi, Stella (2006), "Globalization and Europeanization: Analyzing Change", **Institut Barcelona Estudis Internacionals Working Papers**, 4, 1-18.
- Ladrech, Robert (1994), "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", **Journal of Common Market Studies**, 32(1), 69-88.
- Langbein, Julia ve Börzel, Tanja A. (2013), "Introduction: Explaining Policy Change in the European Union's Eastern Neighbourhood", **Europe-Asia Studies**, 65(4), 571-580.
- Lavrič, Miran ve Bieber, Florian (2020), "Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans", **Problems of Post-Communism**, 68(1), 17-26.
- Lenschow, Andrea (2005), "Europeanisation of Public Policy", Jeremy Richardson ve Sonia Mazey (Ed), **European Union: Power and Policy-making**, 3. Baskı içinde (55-69), Routledge, Oxford.
- Leontitsis, Vasilis ve Ladi, Stella (2018), "The Changing Nature of European Governance and the Dynamics of Europeanization", Edoardo Ongaro ve Sandra van Thiel (Ed), **The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe**, içinde (765-781), Palgrave Macmillan, Londra.
- Levy, Jack S. (2008), "Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference", **Conflict Management and Peace Science**, 25(1), 1-18.
- Lijphart, Arend (1971), "Comparative Politics and the Comparative Method", **The American Political Science Review**, 65(3), 682-693.
- Lilyanova, Velina (2015), "Bosnia and Herzegovina: The 'Sejdić-Finci' Case", European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/559501/EPRS_ATA\(2015\)559501_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/559501/EPRS_ATA(2015)559501_EN.pdf) (28.03.2021).
- _____ (2016), "The Western Balkans' Berlin Process: A New Impulse for Regional Cooperation", European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2016\)586602](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2016)586602) (25.02.2021).
- Lilyanova, Velina ve Svášek, Martin (2018), "Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III)", European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630298/EPRS_BRI\(2018\)630298_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630298/EPRS_BRI(2018)630298_EN.pdf) (07.03.2021).
- Lockwood, Matthew vd. (2017), "Historical Institutionalism and the Politics of Sustainable Energy Transitions: A Research Agenda", **Environment and Planning C: Politics and Space**, 35(2), 312-333.
- Lovett, Frank (2006), "Rational Choice Theory and Explanation", **Rationality and Society**, 18(2), 237–272.

- Lueg, Klarissa ve Carlson, Sören (2020), "Narrative and Europeanization: Bringing Together Two Processual Notions", **Culture, Practice & Europeanization**, 5(1), 1-15.
- Lune, Howard ve Berg, Bruce L. (2017), **Qualitative Research Methods for the Social Sciences**, 9. Baskı, Pearson, Harlow.
- Lynggaard, Kennet (2012), "Discursive Institutional Analytical Strategies", Theofanis Exadaktylos ve Claudio M. Radaelli (Ed.), **Research Design in European Studies: Establishing Causality in Europeanization**, içinde (85-104), Palgrave Studies in European Union Politics, Palgrave Macmillan, Londra.
- Mahoney, James, ve Goertz, Gary (2004), "The Possibility Principle: Choosing Negative Cases in Comparative Research", **American Political Science Review**, 98(4), 653-69.
- March, James G. ve Olsen, Johan P. (1996), "Institutional Perspectives on Political Institutions", **Governance**, 9(3), 247-264, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.1996.tb00242.x>.
- _____ (1998), "The Institutional Dynamics of International Political Orders", **International Organization**, 52(4), 943-969.
- _____ (2005), "Elaborating the 'New Institutionalism'", **ARENA Working Papers**, 11, 1-28.
- Marko, Joseph (2005), "Post-conflict Reconstruction through State- and Nation-building: The Case of Bosnia and Herzegovina", **European Diversity and Autonomy Papers EDAP Working Paper**, 1-21.
- Marktler, Tanja (2006), "The Power of the Copenhagen Criteria", **Croatian Yearbook of European Law and Policy**, 2(2), 343-363.
- Major, Claudia ve Pomorska, Karolina (2005), "Europeanisation: Framework or Fashion?", **CFSP Forum**, 3(5), 1-23.
- Majstorović, Danijela vd. (2015), "From Dayton to Brussels via Tuzla: Post-2014 Economic Restructuring as Europeanization Discourse/practice in Bosnia and Herzegovina", **Southeast European and Black Sea Studies**, 15(4), 661-682.
- Mason, Jennifer (2002), **Qualitative Researching**, 2. Baskı, Sage Publications, Kaliforniya.
- Matlak, Michał vd. (Ed.) (2018), **Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union**, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Italy.
- Mendelski, Martin (2016), "Europeanization and the Rule of Law: Towards a Pathological Turn", **Southeastern Europe**, 40(3), 346-384.
- Milačić, Filip (2019), "Europeanization and the Statehood Problem: The Cases of Croatia and Serbia", **Nationalities Papers**, 48(5), 861-875.
- Mohajan, Haradhan K. (2018), "Qualitative Research Methodology in Social Sciences and Related Subjects", **Journal of Economic Development, Environment and People**, 7(1), 23-48.
- Moravcsik, Andrew (1993), "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", **Journal of Common Market Studies**, 31(4), 473-524.

- Moumoutzis, Kyriakos ve Zartaloudis, Kyriakos (2016), “Europeanization Mechanisms and Process Tracing: A Template for Empirical Research”, **Journal of Common Market Studies**, 54(2), 337-352.
- Mtchedlishvili, Daviti (2018), “Theorising Europeanisation in European Literature: Conceptualisation and Operationalisation”, **Australian and New Zealand Journal of European Studies**, 10(1), 79-91.
- Muehlmann, Thomas (2008), “Police Restructuring in Bosnia-Herzegovina: Problems of Internationally-led Security Sector Reform”, **Journal of Intervention and Statebuilding**, 2(1), 1-22.
- Mujanović, Jasmin (2018), “The EU and the Crisis of Democracy in the Balkans”, **Politial Insight**, 9(1), 9-11.
- Munter, André De (2020), “The Western Balkans”, **Fact Sheets on the European Union**, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans> (01.03.2021).
- Next Europe (2020), “FIXING DAYTON: A New Deal for Bosnia and Herzegovina - Report and Recommendations Global Europe Program Working Group on the Western Balkans”, <https://www.wilsoncenter.org/publication/fixing-dayton-new-deal-bosnia-and-herzegovina> (22.03.2021).
- Noutcheva, Gergana (2006), “EU Conditionality, State Sovereignty and the Compliance Patterns of Balkan States”, **Centre for European Policy Studies**, Paper prepared for the 3rd Pan-European Conference on EU Politics European Consortium for Political Research Bilgi University, İstanbul.
- _____ (2009), “Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans”, **Journal of European Public Policy**, 16(7), 1065-1084.
- Noutcheva, Gergana ve Aydin-Düzgit, Senem (2012), “Lost in Europeanisation: The Western Balkans and Turkey”, **West European Politics**, 35(1), 59-78.
- O'Brennan, John (2014), ““On the Slow Train to Nowhere?” The European Union, “Enlargement Fatigue” and the Western Balkans”, **European Foreign Affairs Review**, 19(2), 221–242.
- Odell, John S. (2001), “Case Study Methods in International Political Economy”, **International Studies Perspectives**, 2(2), 161-176.
- Office of the High Representative (1997), “PIC Bonn Conclusions: Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures”, <http://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions/#11> (25.03.2021).
- _____ (2004a), “Mostar Statute Provides Foundation for Normality”, <http://www.ohr.int/mostar-statute-provides-foundation-for-normality/> (03.04.2021).
- _____ (2004b), “Mladic’s File Shows RS Disregards ICTY Obligations”, <http://www.ohr.int/mladics-file-shows-rs-disregards-icty-obligations/> (10.04.2021).

- _____ (2005a), “Remarks by the High Representative for BiH, Paddy Ashdown, to the UN Security Council”, <http://www.ohr.int/remarks-by-the-high-representative-for-bih-paddy-ashdown-to-the-un-security-council/> (30.03.2021).
- _____ (2005b), “Remarks by the High Representative, Paddy Ashdown, at the Press Conference on the consequences of failing to Agree to Police Reform”, <http://www.ohr.int/remarks-by-the-high-representative-paddy-ashdown-at-the-press-conference-on-the-consequences-of-failing-to-agree-to-police-reform-2/> (30.03.2021).
- _____ (2008), “Press conference by the High Representative Miroslav Lajčák following the Peace Implementation Council Steering Board session in Brussels on 26-27 February 2008”, <http://www.ohr.int/press-conference-by-the-high-representative-miroslav-lajak-following-the-peace-implementation-council-steering-board-session-in-brussels-on-26-27-february-2008/> (01.04.2021).
- _____ (2009), “35th Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations”, <http://www.ohr.int/35th-report-of-the-high-representative-for-implementation-of-the-peace-agreement-on-bosnia-and-herzegovina-to-the-secretary-general-of-the-united-nations/> (27.03.2021).
- _____ (t.y.), “Agenda 5+2”, <http://www.ohr.int/agenda-52/> (01.04.2021).
- Olsen, Johan P. (2001), “Garbage Cans, New Institutionalism, and the Study of Politics”, **The American Political Science Review**, 95(1), 191-198.
- _____ (2002), “The Many Faces of Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, 40(5), 921-52.
- _____ (2007), “Understanding Institutions and Logics of Appropriateness: Introductory Essay”, **ARENA Center for European Studies Working Paper**, 13, 1-16.
- _____ (2009), “Change and Continuity: An Institutional Approach to Institutions of Democratic Government”, **European Political Science Review**, 1(1), 3-32.
- Özerdem, Füsün (2012), “Europeanisation: An Answer to Globalisation”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 11(2), 123-140.
- Özgöker, Uğur ve Batı, Güney F. (2016), **AB’nin Doğu Sınırı Balkanlar**, Derin Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), “Avrupa Birliği’nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde ‘Barış ve Refah’ Katkıları”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 3, 28-36.
- Padurariu, Amelia (2014), “The Implementation of Police Reform in Bosnia and Herzegovina: Analysing UN and EU Efforts”, **Stability: International Journal of Security & Development**, 3(1), 1-18.
- Palmer, Cathryne ve Bolderston, Amanda (2006), “A Brief Introduction to Qualitative Research”, **The Canadian Journal of Medical Radiation Technology**, 37, 16-19.

- Perry, Valery (2015), "Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina: Does the Road to Confederation go through the EU?", **International Peacekeeping**, 22(5), 490-510.
- Petrovic, Milenko (Ed.) (2013), **The Democratic Transition of Post-Communist Europe: In the Shadow of Communist Differences and Uneven Europeanisation**, Palgrave Macmillan, Londra.
- Petrovic, Milenko ve Wilson, Garth (2021), "Bilateral Relations in the Western Balkans as a Challenge for EU Accession", **Journal of Contemporary European Studies**, 1-18, <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1865884>.
- Pickering, Paula M. (2011), "The Constraints on European Institutions' Conditionality in the Western Balkans", **Europe-Asia Studies**, 63(10), 1938-1944.
- Pierson, Paul (1996), "The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis", **Comparative Political Studies**, 29(2), 123-163.
- _____ (2000), "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", **American Political Science Review**, 94(2), 251-267.
- _____ (2015), "Power and Path Dependence", James Mahoney ve Kathleen Thelen (Ed.), **Strategies for Social Inquiry: Advances in Comparative-Historical Analysis**, içinde (123-146). Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9781316273104.006>.
- Plümper, Thomas vd. (2019), "Case Selection and Causal Inferences in Qualitative Comparative Research", **PLOS ONE**, 14(7), 1-18.
- Pollack, Mark A. (2006), "Rational Choice and EU Politics", **ARENA Working Paper**, 12, 1-48.
- _____ (2008), "The New Institutionalisms and European Integration", **Web papers on Constitutionalism & Governance beyond the State**, 1, 1-25.
- Pomorska, Karolina (2007), "The Impact of Enlargement: Europeanization of Polish Foreign Policy? Tracking Adaptation and Change in the Polish Ministry of Foreign Affairs", **The Hague Journal of Diplomacy**, 2, 25-51.
- _____ (2015), "Foreign Ministries and Limits to Organisational Learning in Central Eastern Europe", **East European Politics**, 31(1), 56-70.
- Porumbescu, Alexandra (2018), "Sociological Institutionalism Arguments in Explaining EU Integration", **Sociology and Social Work Review**, 2, 24-17.
- Priebe, Reinhard (05.12.2019), "Expert Report on Rule of Law issues in Bosnia and Herzegovina", <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf> (10.04.2021).
- Prlić, Jadranko (2003), "European Integration: The case of Bosnia and Herzegovina and South-eastern Europe", **South African Journal of International Affairs**, 10(1), 151-159.
- Radaelli, Claudio M. (2003), "The Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (Ed.), **The Politics of Europeanization**, içinde (27-56), Oxford University Press, Oxford.

- _____ (2004), "Europeanisation: Solution or Problem?", **European Integration online Papers (EIoP)**, 8(16), 1-26.
- _____ (2012), "Europeanization: The Challenge of Establishing Causality", Theofanis Exadaktylos ve Claudio M. Radaelli (Ed.), **Research Design in European Studies**, içinde (1-16), Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, Londra.
- Radaelli, Claudio M. ve Pasquier, Romain (2007), "Conceptual Issues", Paolo R. Graziano ve Maarten Peter Vink (Ed.), **Europeanization: New Research Agendas**, içinde (35-45), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Radaelli, Claudio M. ve Saurugger, Sabine (2008), "The Europeanization of Public Policies: Introduction", **Journal of Comparative Policy Analysis**, 10(3), 213-219.
- Renner, Stephan ve Trauner, Florian (2009), "Creeping EU Membership in South-east Europe: The Dynamics of EU Rule Transfer to the Western Balkans", **European Integration**, 31(4), 449-465.
- Rezler, Paulina (2011), "The Copenhagen Criteria: Are They Helping or Hurting the European Union?", **Touro International Law Review**, 14(2), 390-411.
- Richter, Solveig ve Wunsch, Natasha (2020), "Money, Power, Glory: The Linkages between EU Conditionality and State Capture in the Western Balkans", **Journal of European Public Policy**, 27(1), 41-62.
- Riding, Alan (29.06.1991), "Conflict in Yugoslavia; Europeans Send High-Level Team", The New York Times, <https://www.nytimes.com/1991/06/29/world/conflict-in-yugoslavia-europeans-send-high-level-team.html> (19.02.2021).
- Risse, Thomas (2000), "Let's argue! Communicative Action in World Politics", **International Organization**, 54(1), 1-40.
- Risse, Thomas vd. (2001), "Europeanization and Domestic Change", **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, içinde (1-20), Cornell University Press, Londra.
- Rollis, Ivo (2021), "The EU Conditionality and Europeanization of Policy Co-ordination Mechanisms in The Western Balkan Countries", **Journal of Comparative Politics**, 14(1), 91-112.
- Sası, Kimmo ve Çavuşoğlu, Mevlüt (2010), "The functioning of democratic institutions in Bosnia and Herzegovina", Parliamentary Assembly, <https://pace.coe.int/en/files/12752/html> (27.03.2021).
- Saurugger, Sabine (2014), "Europeanisation in Times of Crisis", **Political Studies Review**, 12, 181-192.
- _____ (2017), "Sociological Institutionalism and European Integration", **Oxford Research Encyclopedia of Politics**, 1-24.
- Schmidt, Vivien A. (2006a), "Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) 'New Institutionalisms'", Paper prepared for the Annual Meetings of the American Political Science Association, https://www.researchgate.net/publication/237280511_Give_Peace_a_Chance_Reconciling_Four_not_Three_New_Institutionalisms1 (10.12.2020).

- _____ (Ed.) (2006b), “Theorizing Democracy in Europe”, **Democracy in Europe: The EU and National Politics**, içinde (219-266), Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2008), “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, **Annual Review of Political Science**, 11, 303-326.
- _____ (2010a), “Analyzing Ideas and Tracing Discursive Interactions in Institutional Change: From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism”, **Open Forum Center for European Studies Paper Series**, 3, 1-29.
- _____ (2010b), “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, Daniel Béland ve Robert H. Cox (Ed.), **Ideas and Politics in Social Science Research**, içinde (76-95), Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2010c), “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, **European Political Science Review**, 2(1), 1–25.
- _____ (2012a), “Small Countries, Big Countries under Conditions of Europeanisation and Globalisation”, Uwe Becker (Ed.), **The Changing Political Economies of Small West European Countries**, içinde (149-172), Amsterdam University Press, Amsterdam.
- _____ (2012b), “The State and Political Economic Change: Beyond Rational Choice and Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism”, Telò Mario (Ed.), **State, Globalization and Multilateralism**. United Nations University Series on Regionalism, Springer, Dordrecht, https://doi.org/10.1007/978-94-007-2843-1_6.
- _____ (2016), “Reinterpreting the Rules ‘By Stealth’ in Times of Crisis: A Discursive Institutional Analysis of the European Central Bank and the European Commission”, **West European Politics**, 39(5), 1032-1052.
- _____ (2017a), “Britain-Out and Trump-In: A Discursive Institutional Analysis of the British Referendum on the EU and the US Presidential Election”, **Review of International Political Economy**, 24(2), 248-269.
- _____ (2017b), “Theorizing Ideas and Discourse in Political Science: Intersubjectivity, Neo-Institutionalisms, and the Power of Ideas”, **Critical Review**, 29(2), 248-263.
- Schmidt, Vivien A. ve Radaelli, Claudio M. (2004), “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”, **West European Politics**, 27(2), 183-210.
- Schimmelfennig, Frank (2000), “International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment”, **European Journal of International Relations**, 6(1), 109-139.
- _____ (2003), “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union”, **International Organization**, 55(01), 47-80.
- _____ (2010), “Europeanisation Beyond the Member States”, **Journal for Comparative Government and European Policy**, 8, 319-339.

- _____ (2012a), “Europeanization beyond Europe”, **Living Reviews in European Governance**, 7(1), 1-31.
- _____ (2012b), “EU External Governance and Europeanization beyond the EU”, David Levi-Faur (Ed.), **The Oxford Handbook of Governance**, Oxford University Press, New York.
- Schimmelfennig, Frank ve Sedelmeier, Ulrich (2004), “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, 11(4), 661-679.
- _____ (Ed.) (2005), “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, **The Europeanization of Central and Eastern Europe içinde** (1-28), Cornell University Press, Ithaca.
- _____ (2019), “The Europeanization of Eastern Europe: the External Incentives Model Revisited”, **Journal of European Public Policy**, 27(2), 1-20.
- Scotti, Valentina R. (2016), “European Union and Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: A Case Study for the EU’s ‘Stick and Carrot’ Approach”, Ludovica Benedizione ve Valentina Rita Scotti (Ed.), **Proceedings of the Conference Twenty years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina, içinde** (51-61), LUISS University Press, Roma.
- Seawright, Jason ve Gerring, Jonh (2008), “Case Selection Techniques in Case Study Research”, **Political Research Quarterly**, 61(2), 294-308.
- Sebastian, Sofia (2007), “Leaving Dayton Behind: Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina”, **Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE) Working Paper**, 46, 1-18.
- _____ (2009), “The Role of the EU in the Reform of Dayton in BosniaHerzegovina”, **Ethnopolitics**, 8(3-4), 341-354.
- Sedelmeier, Ulrich (2011), “Europeanisation in New Member and Candidate States”, **Living Reviews in European Governance**, 6(1), 1-52.
- Skocpol, Theda ve Pierson, Paul (2002), “Historical Institutionalism in Contemporary Political Science”, Ira Katznelson vd. (Ed.), **Political Science: State of the Discipline, içinde** (693-721), W.W. Norton, New York.
- Smith, Dan (2002), “Europe's Peacebuilding Hour? Past Failures, Future Challenges”, **Journal of International Affairs**, 55(2), 441-460.
- Smith, Karen E. (2004), **The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe**, 2. Baskı, Palgrave Macmillan, Londra.
- Spaic, Igor (13.04.2017), “Srebrenica’s Serb Mayor Repeats Denial of Genocide”, Balkan Transitional Justice, <https://balkaninsight.com/2017/04/13/srebrenica-s-serb-mayor-repeats-denial-of-genocide-04-13-2017/> (31.03.2021).

- Steinmo, S. (2008), "Historical institutionalism", D. Della Porta ve M. Keating (Ed.), **Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective**, içinde (118-138), Cambridge University Press, Cambridge.
- Strelkov, Alexander (2016), "The EU and rule of law promotion in Western Balkans – A New Role for Candidate States' Parliaments", **East European Politics**, 32(4), 505-524.
- Szewczyk, Bart M.J. (2010), "The EU in Bosnia and Herzegovina: Powers, Decisions and Legitimacy", **EUISS Occasional Paper**, 83, <https://ssrn.com/abstract=1881717> (10.04.2021).
- Şahin, Yeliz (2013), **Batı Balkanlar AB Yolunda**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 267, İstanbul.
- Şekercioğlu, Selma (2015), "Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Sırbistan", Ercüment Tezcan vd. (Ed.), **Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi: AB36 Mümkün mü?**, 1. Baskı içinde (541-577), Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Šuško, Dzevada (2009), "EU Enlargement and the Case of Bosnia and Herzegovina: A Brief Historical Sketch", **International University of Sarajevo Journal of the Faculty of Arts and Social Sciences**, 2, 99-119.
- Tangör, Burak (2008), **Avrupa Güvenlik Yönetişimi: Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Tekin-Halioviç, Cemile (2012), **Bosna-Hersek Devleti: 1991-2011**, 3. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Temel, Recep (2018), **Bosna-Hersek: Siyasi, İktisadi, Sosyokültürel Yönleriyle**, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Teqja, Eva (2016), "Integration of Western Balkans, Like a Benefit for the Region and EU", **European Journal of Research in Social Sciences**, 4(1), 83-93.
- Thelen, Kathleen (1999), "Historical Institutionalism in Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, 2(1), 369-404.
- Toal, Gerard vd. (2006), "Bosnia-Herzegovina Ten Years after Dayton: Constitutional Change and Public Opinion", **Eurasian Geography and Economics**, 47(1), 61-75.
- Toè, Rodolfo (30.06.2016), "Census Reveals Bosnia's Changed Demography", Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2016/06/30/new-demographic-picture-of-bosnia-finally-revealed-06-30-2016/> (19.03.2021).
- Tolksdorf, Dominik (2014), "Incoherent Peacebuilding: The European Union's Support for the Police Sector in Bosnia and Herzegovina, 2002–8", **International Peacekeeping**, 21(1), 56-73.
- _____ (2015), "The European Union as a Mediator in Constitutional Reform Negotiations in Bosnia and Herzegovina: The Failure of Conditionality in the Context of Intransigent Local Politics", **Nationalism and Ethnic Politics**, 21(4), 401-421.
- Tonra, Ben (2015), "Europeanization", Knud Eric Jorgensen vd. (Ed.), **The SAGE Handbook of European Foreign Policy**, 2. Baskı içinde (183-196), SAGE Publications Ltd., Kaliforniya.
- Tsardanidis, Charalambos ve Stavridis, Stelios (2005), "The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal", **Journal of European Integration**, 27(2), 217-239.

- Tsolova, Tsvetelia (01.03.2018), “Juncker Tells Western Balkans: EU Membership is yours, But Reforms Vital”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-eu-balkans-idUSKCN1GD5Q9> (25.02.2021).
- Türkeş, Mustafa ve Gökgöz, Göksu (2006), “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?”, **East European Politics and Societies**, 20(4), 659-690.
- Uğurkan, Ersin (2015), “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Bosna-Hersek”, Ercüment Tezcan vd. (Ed.), **Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi: AB36 Mümkün mü?**, 1. Baskı içinde (619-658), Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- United Nations Peacemaker (1995), “Conclusions of the Peace Implementation Conference held at Lancaster House, London, on 8 and 9 December 1995”, <https://peacemaker.un.org/bosnialondonconference95> (19.03.2021).
- Upadhyay, Prakash ve Kumar, Vikash (2014), “Qualitative Researches In Social Sciences”, **Janapriya Journal of Interdisciplinary Studies**, 3, 54-60.
- URL, “Nationalist referendum wins overwhelming support from Bosnian Serbs” (26.09.2016), <https://www.dw.com/en/nationalist-referendum-wins-overwhelming-support-from-bosnian-serbs/a-35887345> (23.03.2021).
- _____, “Dodik: Country Must Be in Keeping With Dayton Accords” (25.11.2021) <https://thesrpskatimes.com/dodik-the-republic-of-srpska-and-half-of-fbih-wants-inzko-to-leave/> (23.03.2021).
- _____, “Bosnian city of Mostar holds first local elections in 12 years” (21.12.2020), <https://www.euronews.com/2020/12/21/bosnian-city-of-mostar-holds-first-local-elections-in-12-years> (28.03.2021).
- _____, “Cvijanović: View Everything That Happened in Srebrenica as a Whole for Objective Picture” (12.04.2019), <http://www.srna.rs/novosti/683128/cvijanovic-view-everything-that-happened-in-srebrenica-as-a-whole-for-objective-picture.htm> (31.03.2021).
- _____, “Srebrenica 'not genocide' - Serbia's President Nikolic” (01.06.2012), <https://www.bbc.com/news/world-europe-18301196> (31.03.2021).
- Uvalić, Milica (2019), “Economic Integration of the Western Balkans into the European Union: The Role of EU Policies”, Jelena Džankić vd. (Ed.), **The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?**, içinde (207-235), Palgrave Macmillan, Cham, İsviçre.
- Ülger, İrfan K. (2019), “Batı Balkanlarda Barış ve İstikrarın Tesisinde AB’nin Rolü”, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 5, 43-59.
- Ünal, Özkan (2015), “Reunification of Mostar: ‘Is There a Hope?’”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, 4(2), 137-157.
- Vachudova, Milada A. (Ed.) (2005), **Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism**, Oxford University Press, Oxford.
- _____, (2014), “EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On”, **Journal of Common Market Studies**, 52(1), 122-138

- Venedik Komisyonu (2005), "Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)004-e) (26.03.2021).
- Venneri, Giulio (2010), "Beyond the Sovereignty Paradox: EU 'Hands-up' Statebuilding in Bosnia and Herzegovina", **Journal of Intervention And Statebuilding**, 4(2), 153-178.
- Wach, Krzysztof (2014), "Internationalisation and Globalization as the Wider Context of Europeanisation Processes from the Macro and Microeconomic Perspective", **Horizons of Politics**, 5(10), 11-30.
- _____ (2015), "Conceptualizing Europeanization: Theoretical Approaches and Research Designs", Piotr Stanek ve Krzysztof Wach (Ed.), **Europeanization Processes from the Meso-economic içinde** (11-23), Cracow University of Economics, Kraków.
- _____ (2016), "Europeanisation: Its Definition, Research Approaches and Dimensions", Piotr Stanek ve Krzysztof Wach (Ed.), **Macro-, Meso- and Microeconomic Dimensions of Europeanisation, içinde** (15-31), Warsaw.
- _____ (2017), "From European Integration to Europeanisation: Towards Increasing Competitiveness of the European Union", Tonci Lazibat vd. (Ed.), **Growth, Competitiveness and International Trade from the European Perspective, içinde** (7-28), University of Zagreb, Zagreb.
- Wallace, Helen (2000), "The Policy Process A Moving Pendulum", Helen Wallace vd. (Ed.), **Policy-Making in the European Union (New European Union Series)**, 4th edition içinde (39-81), Oxford University Press, Oxford.
- Watanabe, Lisa (Ed.) (2010), "The Stability Pact for South Eastern Europe", **Securing Europe: New Security Challenges Series, içinde** (127-153) Palgrave Macmillan, Londra.
- Wenzlhuemer, Roland (2009), "Counterfactual Thinking as a Scientific Method", **Historical Social Research**, 34(2), 27-54.
- Woelk, Jens (2016), "The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina between Nationalism and European Conditionality", Ludovica Benedizione ve Valentina Rita Scotti (Ed.), **Proceedings of the Conference Twenty years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina, içinde** (23-49), LUISS University Press, Roma.
- Wong, Reuben (2005), "The Europeanization of Foreign Policy", Christopher Hill (Ed.), **International Relations and the EU, içinde** (134-53), Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2007), "Foreign Policy", Paolo R. Graziano ve Maarten Peter Vink (Ed.), **Europeanization: New Research Agendas, içinde** (321-334), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Wunsch, Natasha (2018), **EU Enlargement and Civil Society in the Western Balkans from Mobilisation to Empowerment**, Palgrave Studies in European Union Politics, Cham, İsviçre.
- Yazıcı, İdil G. (2018), "Dayton Barış Antlaşması'nın Günümüzde Bosna-Hersek'te Demokratikleşme Sürecine Etkisi", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, 1(1), 97-105.

Zdeb, Aleksandra (2017), "Prud and Butmir Processes in Bosnia and Herzegovina: Intra-ethnic Competition from the Perspective of Game Theory", **Ethnopolitics**, 16(4), 369-387.

ÖZGEÇMİŞ

Elifnur KILIÇ, 2006 yılında Mithatpaşa İlköğretim Okulu'nu; 2010 yılında Ali Fuat Kadirbeyoğlu Anadolu Lisesi'ni; 2015 yılında Ege Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

KILIÇ, bekâr olup İngilizce ve Almanca bilmektedir.

